

JÉ **5**
LEN
KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1967

LABORCZ FERENC: *Ringató*

Számunk szerzői:

ARATÓ KÁROLY
BEBESI KÁROLY
BÉCS ERNŐ
BODRI FERENC
DÉVÉNYI IVÁN
GRANASZTÓI PÁL
HÁRS ÉVA
HEITLER LÁSZLÓ
KAHÁNA MÓZES
KÁLDI JÁNOS
KISS DÉNES
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE
EMIL
KOVÁCS PÉTER
NAGY L. SÁNDOR
PÁKOLITZ ISTVÁN
POLNER ZOLTÁN
POMOGÁTS BÉLA
SCHÉDA MÁRIA
SOLYMOS IDA
SZEDERKÉNYI ERVIN
SZÓDY SZILÁRD
TAKÁTS GYULA
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TORDAI FERENC
TÜSKÉS TIBOR
VERES PÉTER

Képek:

ABA NOVÁK VILMOS
BORSOS JÓZSEF
HOLLÓSY SIMON
KASSÁK LAJOS
KURUCZ D. ISTVÁN
LABORCZ FERENC
SWIERKIEWICZ RÓBERT
SZENTIVÁNYI LAJOS

A költészet napjára került az olvasók kezébe Pál József harmadik önálló verseskötete, a *Kék ablak mögül*. A *Jelenkor-Magvető* kiadásában megjelent kötet az utóbbi hét esztendő gondosan válogatott termését foglalja magában.

Pál József a lassan, alaposan dolgozó, viszonylag keveset publikáló költők közé tartozik. Meditálásra hajlamos alkat, sokszor komor, nehéz-szavú, látszólag tárgyilagoss, de belül izzó-szenvedélyes. Korábbi kötetekben még erőteljesen érvényesülő impresszionistikus versei megkevesbedtek, a gyermekkort idéző zalai tájak helyett témáiban is inkább a városi élet felé fordult. Értékesek a bányász-élethez kapcsolódó versei, s külön ciklusban kaptak helyet az ausztriai utazásainak emlékéét őrző művek.

A *Kék ablak mögül* Pál József költészetének formai-technikai szempontból is jelentős állomása: szabadabbban, lazábbban, mégis tömöröbben, bonyolultabb, áttételesebb képalkotással versel, mint korábban.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

X. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM
1967. MÁJUS

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

PAKOLITZ ISTVÁN versei: Nokturno, Intés öregedőknek, Sisiphus - - - -	387
KAHÁNA MÓZES: Rubelek (elbeszélés)	391
ARATÓ KÁROLY versei: Ha most lehajtanám fejem..., Petrezselyem utca - -	399
TORDAI FERENC versei: Belehelt üveg, Szerelmespár - - - - -	400
VERES PÉTER: Az akarattjai naplóból -	401
KÁLDI JÁNOS versei: Otthoni feljegyzés, A Szabadság Szállóban - - - -	408
SOLYMOS IDA: Félóra az újkori paradicsomban (vers) - - - - -	409
BÉCS ERNŐ: 1945. május (vers) - - -	410
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Házaság mai módra (elbeszélés) - - -	411
BEBESI KÁROLY versei: Felekezetnélküliek, A későn érkezett - - - - -	420
POLNER ZOLTÁN versei: Útközben, A legkisebb fiú - - - - -	421
GRANASZTÓI PÁL: Proust (naplórészlet, II. rész) - - - - -	422

ÉLET ÉS KULTÚRA

POMOGÁTS BÉLA: Esszé és regény - -	430
TAKÁTS GYULA: Kép Kassák Lajosról -	436

Képzőművészet

HÁRS ÉVA: A pécsi Modern Magyar Képtár - - - - -	441
HEITLER LÁSZLÓ: Képzőművészeti alkotások a pápai pártszékházban - - -	446
KOVÁCS PÉTER: Laborcz Ferenc művészete - - - - -	448
BODRI FERENC: Képzőművészeti krónika	450

Színház

TAXNER ERNŐ: Színházi levél Budapestről - - - - -	455
NAGY L. SÁNDOR: Méltóbb palotát - -	461

MÉRLEGEN

TÜSKÉS TIBOR: Négy arcképvázlat - - -	464
DÉVÉNYI IVÁN: Bölöni György: Nemzedékről nemzedékre - - - - -	469
KISS DÉNES: Polner Zoltán: A szivetekre bizom - - - - -	471
SCHÉDA MÁRIA: Galambos Lajos: Fekete kötés - - - - -	472
SZÖDY SZILÁRD: Barsi Dénes: Sötétből világosba - - - - -	473

SZEDERKÉNYI ERVIN: Folyóiratszemle -	474
THIERY ÁRPÁD: TV-szemle - - - -	476
A Jelenkor krónikája - - - - -	478

KÉPEK

SWIERKIEWICZ RÓBERT rajzai -	390, 398 435, 454
KASSÁK LAJOS rajza - - - - -	439
BORSOS JÓZSEF: Csendélet szőlővel -	443
HOLLÓSY SIMON: Boglyák - - - -	445
LABORCZ FERENC: Apa, fiával - - -	449

Műmellékleten

Részletek KURUCZ D. ISTVÁNNAK és SZENT-IVÁNYI LAJOSNAK a pápai pártszékházban elhelyezett faliképeiből.

ABA-NOVÁK VILMOS: Itatás gémeskútnál

LABORCZ FERENC: Munkás, Férfifej

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma:
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 066
vagy átutalással az MNB 8. fióknáb
vezetett egyszámlára

67-1434 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

NOKTURNO

Én lefekszem én ágyamba
Testi lelki koporsómba
Három angyalok fölöttem
Tejútig szálló ködökben
Egyik áll baloldalamon Másik angyal jobboldalon
Fejem felől a harmadik

Álomtalan éjszakámban.
Őrizzetek mind a hárman
Mert riasztó három szörnyek
Három felől reám törnek

Ahogy jönne igaz álmom
Jön iszonyú zuhanásom
Feneketlen nagy mélységbe
Hullok az örökös éjbe

Egyik visz a háztetőre
Lelökne az utcakőre

Annyi mindent megéltem amitől félni lehet
Ne kelljen tetézni már gyötrelmes félelmeimet

Az óvoda-sarokban a rettenetes vasorrú bába
néma fenyegetésére nem mentem többé óvodába
Csattogó-mennydörgő éjeken villámtól vakultan
fogvacogva-remegve a csíkos dunyha alá bújtam
Fényképről rémitett Józsink fuldokló szomorúsága
holtában se kerítette elő se háló se csáklya.
A templomba-tévedt kutya tehetetlen nyüszítése
belereszketett az örökmécstől hunyorgó sötétbe
A krumpli-rakásba rejtett Natári-Pach Feri lába
a mi pincénkben is kibújt a krumpli alól csirázva

Ahogy jönne igaz álmom
Jön iszonyú zuhanásom
Feneketlen nagy mélységbe
Hullok az örökös éjbe

A szívem fölfohászkodik
Most megragad a második
Cipel a toronypárkányra
Zúditana a Dunába

Annai mindent megéltem amitől félni lehet
Ne kelljen tetézni már gyötrelmes félelmeimet

Az örvezető úr elvitte a rajt a b b a a házba
hol rémületemben a kapufélfát leokádtam
Szűzmária sírva fakadt vihogott a Vereshajú Néember
kettejük között örvénylő forgókban evickéltem
Tikkasztó nyárban is gémberedetten fogtam
a fegyvert ölésre képtelenül ügyefogyottan
S a falnál a halálveritéktől vizesen
nem gondoltam az égvilágon semmire sem

Ahogy jönne igaz álmom
Jön iszonyú zuhanásom
Feneketlen nagy mélységbe
Hullok az örökös éjbe

A szívem fölfohászcodik
Im lesben áll a harmadik
Vonszol a sziklaoromra
Letaszítva a pokolba

Annai mindent megéltem amitől félni lehet
Ne kelljen tetézni már gyötrelmes félelmeimet

Felnőtté érésem szép májusi napját is tudom
részeg kormánybiztos, pofozott végig az országúton
A kiszolgáltatottság a megsemmisüléssel egyenlő
ha nem üthet vissza a fegyvernélküli felnőtt
Gyötrelmes éjszakákon a legbátrabbak is makogtak
nagy pöffedt politikus-képe kerekedett a holdnak
A fekete autók pontosan álltak meg a házak előtt
aját virágoztak a börtönök és kitágultak a temetők
A Népuralomra szívesen mondtam volna hogy igen
de fölösleges voltam s kérdezni se kérdezett senki sem

Ahogy jönne igaz álmom
Jön iszonyú zuhanásom
Feneketlen nagy mélységbe
Hullok az örökös éjbe

Az emberiség ügyében néhányszor már becsaptak
mégis megmaradok naívan jóhiszemű kamasznak
Tudom hogy az elrontott jó jobb is lehet
erre tettem föl örökké félős kis életemet
S ahogy tenni kényszerít a jelen és jövő élet
ügy nő a veszély félelme szívemben amíg élek
S bár az örület pusztít s népeket földrészeket zabál
nem tudok belenyugodni akármilyen biztos a halál
Félálomban a maradék-értelemhez kiáltok
bolondok aranyára nem lehet bízni a világot

Egyik angyal a háztetőn
Kivont karddal álljon elő
Másik a toronyba érve
A harangot verje félre
Harmadik a sziklacsúcson
Messzefénylő tüzet gyújtson

Annyi mindent megéltem amitől félni lehet
Ne kelljen tetézni már gyötrelmes félelmeimet

Én lefekszem én ágyamba
Testi lelki koporsómba
Három angyalok fölöttem
Tejútig szálló kódokban
Egyik áll baloldalamon Másik angyal jobboldalon

Fejem felől a harmadik

INTÉS ÖREGEDŐKNEK

Jónéhány világméretűen szomorú
és torz jelenet
láttán, kérem az Istent, a Sorsot
s legfőképp szívemet-eszemet:
ha elaggva bár,
átúszom a Dunát titokban,
ne akarjam elhítenni a világgal,
hogy rekordot állítottam;
ne akarjam elhítenni: mindent jobban tudok,
csupán azért, mert sokat megéltem – –
jaj, ne legyen ilyen ijesztő-gyarló
az öregségem!

Isten, Sors, szívem-eszem,
add meg a végső
kegyelmet: igazoljam magam,
amíg nem késő!

SISIPHUS

Végzet
örök halál
és reménytelen kárhozat
lenne a büntetésed
ha csak muszájból tennéd

Eleve halálra ítélt
kihez is mennék
hogy kitudjam a föltámadás titkát:

Minden tökéletlen emberi szerzet
s minden istenek szándéka ellenére
akarod csúcsra görgetni a sziklát

És mindig újra kezded

SWIERKIEWICZ RÓBERT rajza

Rubelek

Legendás történet

Pintili Haralám bácsi még nem töltötte be negyvenedik évét, amikor a fiatalok és felnőttek már Haralám bácsinak kezdték szólítani. Talán szeszínű szakálla miatt, amely még az első nagy háború alatt ellepte az arcát füléig s amelyet már meg se nyírt többé, amióta visszatért a cár háborújából. Mások öregebbnek nézhették az életmódjánál és viselkedésénél fogva: miután eltemetett egy jónéhány gyermeket, és egyetlen életbenmaradt fia Romániába ment el dolgozni, feleségével a város legfelső végébe költözött fel és amint az már a falu-végeken lakó embereknel szokott lenni, keveset beszélt, nyersen viselkedett s általában nem úgy élt, mint más emberek. Ha megtörtént, pihenő napokon, hogy a köves, meredek úton elment a falu közepéig, akkor is megállt már a nagy bolt előtt álló tölgyeknél, távolról hallgatva a bolt előtt álló emberek beszédjét és sohasem vegyült középük. Inni se látta senki, valakivel együtt, se valami mulatságon, vagy lakodalmon.

Talán számítás is volt a viselkedésében: a Dnyeszter, a szovjet határ, egészen közel volt, odaát a bolsevikok álltak őrt, ideát – a román király posztjai, a faluban pedig a besúgók hegyezték füleiket...

Végezte hát a dolgát egész héten két-két fertályos kis földjein, amelyeket ő és felesége szüleiktől örökölték, vagy a tenyérnyi szőlőben, ami még felesége bátyjától maradt rájuk, vagy más gazdáknál, akik napszámba hívogatták.

Esténként azonban elbeszélgetett a feleségével; s ilyenkor kī-kiejtett egy-egy nagy jelentőségű szót, amelyből feleségén, Kiva nénin kívül, senki se értett volna ki semmit.

– Járják a falut a kísértetek... Az asszonyokat ijesztgetik...

És Kiva néni tudta, hogy a román királyi hivatalnokokról beszél, akik a faluban szavakra, emberekre és javakra vadásztak. Máskor, az elmúlt időkre terelve a szót, elgondolkozva mondta:

– Tudod, amikor a hó alól ástuk ki a krumplit, Orlovkánál...

És az asszonya tudta, hogy egy Oroszországban, Orlovka falu határában történt dologról van szó, ahol az ő Haralámja is megfordult a forradalom idején: a hó alól vajták ki az emberek a földesúri krumplit és szekerekre rakták fel. Egy-egy szekérrel minden embernek...

A nagy szobában, a tükör mögött, egy gyolcsvégbe kötve tartogatott Haralám egy ezüstrubelt, amely még a cári időkben maradt meg, és nem adta oda feleségének, tartotta, őrizte, isten tudja, mire. Ámde az ilyen ezüstökért a kereskedők akkor nagy árat fizettek. Egy napon, amikor se egy kupa liszt, se egy árva garas nem volt a házbán, az asszony, az öreg makacosságán felindulva dühösen követelni kezdte a rubelt, kiáltozott, szitkozódott; akkor Haralám kivette az ezüstrubelt a tükör mögül és még jobban eldugta. Később Kiva asszony észrevette, hol tartja: vörös szőr-övének, amelyet télen-nyáron a derekán viselt, belső végébe burkolva, bevarrva.

– Az oroszokat várja – következtetett a gyakorlati gondolkodású asszony. – De amíg azok eljönnek... Oh, oh!

Nyári vasárnapokon a kert végében álló körtefák alatt szoktak pihenni; onnan jól látszott a Dnyeszter. Haralám ilyenkor hosszasan átnézett a folyón, többször is szólt:

– Megnőttek a jegenyék...

– Nagyok lettek a kis jegenyécskék...

A folyó tulsó partján állt a két jegenye, amelyek annak idején, amikor Haralám oda eljárógatott, még nagyon kicsinyek voltak; amióta nem mehetett oda, nyárról-nyárra látta őket mint fennebb emelkedni. Egypár év óta ott látott még egy hosszú, lapos cserépfedelű épületet, amely eltakarta a fél falut; és – évről évre – újabb és újabb épületeket a túloldali faluban és határában. Mindezekből – a jegenyék növéseéből és a házak szaporodásából megértette, hogy ott, a jegenyék alatt és azokon túl, Ukrajnában, Orlovkán, Berezovóban – nőttön-nőtt valami, amit ő már talán sose fog látni, soha róla valamit megtudni.

Mindezeokról beszélni veszélyes volt; túl gyakran még oda tekinteni se nagyon mertek az emberek.

No és ha nem beszélhetsz arról, ami szívedhez-lelkedhez közelebb áll, akkor inkább nézel a dologod után és nem beszélsz egyáltalán, hallgatsz, vársz...

Az oroszok mégis eljöttek. Kiment Haralám is az egész falu népével a község határában elhúzódó holtág hídjához, hogy fogadja azokat, akik az oly régóta vágyott új életet hozzák.

Ezután már gyakran járogatott el hazulról, el-elment a falu közepéig, hogy jobban lássa, mi történik, kik jönnek még a faluba. Látta, hogy a kis szatócsboltok helyett egy nagy „üzlet” nyílt, s abban már nem Rekedt Vájnberg Ábrahám és lányai árultak, csak az Ábrahám legkisebbik lánya és egy Kisinyovból jött tovaris, majd még egy városból jött leány; látta, hogy az elmenekült nagyzgazdák házaiban mindenféle irodákat nyitottak, meg egy gyerekek gondozására való otthont, meg egyet „klub” néven, ahol táncok és gyűlések szoktak lenni; hogy valami vaskürtöket erősítettek az iskola fedelére és egy táviróoszlopra s mind a kettőt „rádió”-nak meg „hangszóró”-nak mondták az emberek, s ezek a kürtök mindenféle híreket kiáltottak ki, vagy énekeltek, muzsikáltak. Nos, sok minden új dolog történt nap-nap után.

Az övében rejtőző ezüstrubelhez nem nyúlt. Talán meg is feledkezett róla. De egy napon, amikor Anton fia Romániából hazatért, és Oroszországba munkába menni készült, eszébe jutott az ő rubelje, kivette az övéből és a fiúnak adta:

– Nesze, Anton. Hogy emlékezzél apádra.

Anton elvette az ezüstöt, félig tréfából kivett egy papírrubelt és cserébe emlékül odaadta apjának. Haralám gondolkodás nélkül vette, aztán összehajtogatta szépen s eltette ugyanoda, az öve belső végébe.

Egy szép napon Iván Lukics, a falu szovjet elnöke, Dnyeszteren túli moldován, aki a faluban mindent rendezett és elnöke volt a földosztó bizottságnak is, eljött hozzá is, hogy megkérdezze: tetszik-e az élet.

– Hát kérem – felelt, kicsit zavartan Haralám –, tudja maga jobban, mint én.

Hisz tudnia kellett Iván Lukicsnak kérdés nélkül is, hogy Haralám kapott egy hektárt a megszököttök földjéből, s már nem járt napszámba másokhoz; hogy az almanak jó ára volt; hogy volt a házában búza is, tengeri is, textiliák és rubelek.

Azonban nagy bosszúságára Kiva asszony, a telhetetlen, aki már szokásból is óvakodott dicsérni az emberek előtt a helyzetét, szintén felelt a kérdésre, a maga módján:

– Jól van minden, elnök elvtárs, de lehetne még jobban is.

– Ez igaz! – mondta komolyan Iván Lukics. – Lehetne... S majd lesz is, lesz, nénikém!

– Hallgass már! – mordult rá az asszonyra Haralám, látva, hogy a felesége szája megint feleselésre nyílik. – Hallgass, te kapzsi lélek!

Kiva asszony elhallgatott, kissé meg is ütődött: soha addig Haralám nem kiáltott így se reá, se másra. Ebből ő is megértette, hogy valami változott a világban; és embere fejében is.

S aztán egyszerre – új háború, a szovjetek elvonulnak! Odafenn, a Rezes-hegyen álltak már a németek ágyúi, onnan löttek a falura. Kiva asszony összeszedte a rubeljeit, hogy eldugja őket. Közben megkérdezte férjét is, aki az udvar közepén állt és az ágyú dörgését hallgatva a tulsó partra figyelt: hogy hol is van az Anton rubelje.

Felelet helyett az öreg szörnyű káromkodást hallatott – ami pedig nagyon ritkán történt meg vele; aztán bement a házba, bort vett elő és – ami sohase történt meg vele – részegre itta magát.

Elmúlt vagy két év, talán több is. Az oroszok – vagy ahogy most már mondták: a szovjetbeliek –, nem voltak már se a folyón innen, se a folyón túl, csak valahol messze más folyók tájékán. Elmentek a nyomukban a németek is – a nagy sáska-sereg – és olvasták az emberek az újságokban, hogy nagy csaták folynak ott keleten. A faluban megint csak a román király embereit lehetett látni, akik most már a negyvenben elszenvedett szégyen miatt is bosszút álltak; és ott volt a Romániából visszatért régi bíró, de már annyira elbutult a sok változásban, hogy már nem tudta, hogy mit parancsoljon és mit tiltson meg. De még azt se tudta, hogy kire kell elsősorban hallgatnia: a csendőrpáncsnokra és az alprefektre, akik a „Honvezért”, Antonescu tábornokot képviselték, vagy Pozdirka úrra, a helybeli földbirtokosra, akinek háromszáz holdon felül volt saját és bérelt földje a határban, s aki most a Kuza-párt német horogkeresztjét hordta a mellén és nagyobbnak tartotta magát csendőröknél és prefekteknél; vagy éppen a német tisztekre, akik minden románt és moldovánt, a főispántól a cselédekig egy fazékba hánytak: „Stinkloch” – büdös lyuk.

Végül is a szegény bíró fogta magát és maga kezdett különféle törvényeket létrehozni: hogy mától fogva nincsenek sem németek, sem germánok, csak hős szövetségeseink; hogy oroszokat és szovjetbelieket még mesében is emlegetni tiltva van; hogyha valaki akár álmában is lát csak egyet is közülük, nincs joga elmondani álmát; hogy szigorúan tiltva van vörös övet viselni télen is, nyáron is;* hogy a rubeleket, amelyek valamilyen okból beváltatlan maradtak, be kell adni minden ellenszolgáltatás nélkül, s ha valakinél csak egyetlen rubelt is találnak, annak így meg úgy...

Haralám egykedvűen fogadta mindezt: hadd ugassanak. De már Kiva asszonyt nagyon feldühítette a bíró önkényeskedése.

– Hallottak már ilyen szemtelenséget? Mintha az övé volna a falu! De nem az övé az, a mindenkié! Maholnap már a házból se engedik az embert kilépni!

Eljött ez a törvény is: hogy este senki se járjon kinn, s ha valakit este még a saját udvarán is jární látnak, ... annak így, meg úgy, meg amúgy.

– Hát mikor járjon az ember? Nappal, amikor napszámba megy és vakulásig kapál? – méltatlankodott az asszony. S vádolta a falu férfi népét:

– Ha ti, ti nem volnátok olyan málé-mamlaszok, mint a puliszka, s legalább egyszer megmutatnátok nekik a fejsze két végét, elmenne a kedvük a törvényektől, hogy venné el már őket a pestis meg a kolera!

Haralám csak nem ingerült fel. Ő este nem járogatott, dalokat nem énekelt, a nemzeteket pedig – románokat, németeket, vagy germánokat – ő sose nevezte nevükön, csak így: „a sátán”, vagy még egyszerűbben: „ezek itt” – s értse ki ahogy akarja... No meg, ami az ő vörös övét illeti, amely amúgy is kilyukadt már vagy tíz helyen is, hát vegyék el, ha annyira bosszantja őket. A rubeleket? Hát keresék! Azokat asszonya úgy elrejtette, ahogy csak asszonyok tudnak rejtegetni: egy agyagfazékba tette őket, a fazekat betömte kóccal, a kócra megint agyagot tett s az ilyenképpen megtömött és körös-körül megkötözött fazekat elásta szépen – hová? Ahová csak egy csavaroseszű vénasszonynak juthat eszébe, de sohase egy hatósági kutatónak: a kapu alá.

Egy, egyetlen rubelt könnyen megtalálhatott volna a sátán – azt, amelyik az ő övében rejtőzött. De kinek kellett az? Semmiség... Egy papiros rubel...

De nem! Csak azt az egyet el ne kapják! A fiú rubeljét! Amikor Anton eszébe jutott és hogy ez az egyetlen élvemaradt gyermeke, oly messzire – annyi folyón, mezőn, erdőn, hegyeken túl – repült el tőle, szokatlan, fájdalmas vágyódás fogta el: betegség, nem más. S elképzelte, hogy jó fia, talán éppen ott járkál, ahonnan ő jött, az ezüstrubellel a zsebében hazafelé, hogy valami életet teremtsen magának... S el-

* Románok, moldovánok, mint más balkáni népek viseletéhez tartozik a széles vörös öv.
– K. M.

telt egy fél élet, s ennyije volt belőle – Anton... S Antonból – ez a kicsi papír ru-belecske... S eljön majd a fiú, eljön s visszakéri majd a rubelkáját... Tréfából adta apjának, mert ilyenek voltak akkor az idők – békések, mosolygósak –, de ha már fájdalommal változott a tréfa, tűzzé, veszedelmek örvényévé vált a világ és közöttük – apa és fia között – egy lángokban álló ország került... Az öreg most szentül hitte, hogy a rubelcsere tréfáját az égbeli isten rendelte, hogy az ezüstérem, amelyet útravalóul, oltalmazóul kis kereszt helyett adott a gyermekének, olyan maga is, mint a kereszt – szenvedések és megváltás jelképe...

Fejében, amelyet különféle sötét hiedelmek töltöttek meg, mind mélyebben fész-kelt ez az új hiedelem, a két rubel, a válás órájában megszentelt jelkép hite; hogy ez az ezüstdarab fogja Antont átsegíteni a világ tűzvészén is, s fogja hazahozni épen és egészségesen, mert „hívja, hozza a párja” – a papírrubelecske.

Nem, nem jusson ördögkézre a szentség! Ha akár életével kell fizetnie érte! Ki-vette a kis papírt az övéből, s elrejtette a padlás szögletében. Kis idő múlva kivette onnan is: hite azt súgta, hogy magánál kell hordania, csak magánál. Újból begön-gyölte az öve végébe. Az övet pedig ettől fogva inge alatt viselte, hogy az se lássék.

S minden ennyiben maradt volna talán, ha nem jött volna egy váratlan, különös esemény. Egy emlékezetes esemény, amely a „rubelek felkelése” néven maradt meg máig az emberek emlékezetében.

Azzal kezdődött, hogy a községháza emberei kezdtek megint, mint annyiszor, „önkéntes adományokat” – takarókat, subákat, flanelleket s más meleg holmit – gyűjteni a harcra ment katonák részére. „Adománynak” s nem „adónak” nevezték, ahogy kellett volna. De mi a különbség? Az emberek – mert ilyen a paraszt – ki-vonták magukat alóla: az egyik – „nincs nekünk, kérem”, a másik: „nem vagyunk képesek” meg „majd még meglátjuk”; a bíró kénytelen volt házról házra járva ku-tatni, az emberek meg – mindent elrejtteni. Pokrócokat és subákat nem nagyon talál-tak, vettek hát amit találtak: ingeket, pendelyeket, gyolcsot, gyapjút, negyvenbeli szovjet ruhaanyagokat és más hasonlókat. A holmi (vagyis annak az a része, amelyet a községháza kis tolvajai nem sajátítottak el útközben) a községi „adóraktár” néven ismert csűrbe kerültek, onnan kellett őket kihordani az állomáshoz.

A községháza előtti téren nagy embertömeg gyűlt össze.

– Mit lődörögtök itt? – kiáltott rájuk egy írnok. – Csak nem azt várjátok, hogy valami ejtőernyősök szálljanak le és kinyissák a raktárt?

Valóban nem volt mire várniok az embereknek, hacsak nem valami csodára, valami derült égből lecsapó villámra, amely elpusztítja a községházát a benneülőkkal és a raktárral együtt. Ebbe a gondolatba foglalták talán egyesek az említett ejtő-ernyősöket is, vagyis, ejtőernyőn érkező szovjet partizánokat, akikről mesélték, hogy jöttek, jönnek s még jönni fognak... De mivelhogy már nem egy embert kísértek börtönről-börtönre s vertek véresre s öltek meg az ejtőernyősökkel való kapcsolat, vagy együttérzés vádjával, a most a községháza előtt gyülekező kárvallottak, ejtő-ernyősöket hallván emlegetni, meggondolták a dolgot és szétoszlottak. De más okuk is volt rá, hogy rendszeren viselkedjenek, amire vonatkozólag a bíró utánuk is kiáltotta:

– Csak menjetek, menjetek, mert háj van a fejeteken!

Ugyanis a házkutatások alkalmával a bíró és írnokei meglepetten állapítottak meg valamit, ami különösen és gyanús színben tüntette fel a tulajdonosaikat: valamit, amire nem volt szüksége az ő hadseregüknek s a parasztoknak sem volt semmi haszna belőlük: rubeleket. Értéktelen szovjet rubeleket.

Szovjet pénzek! Amilyeneket mindenki köteles volt már ezelőtt két évvel román lejekre beváltani.

– S ugyan bizony mire tartogattok ti bolsevik rubeleket, ti vörös disznók?

A vétkesek ezúttal is különféleképpen feleltek: egyik – hogy nem volt a faluban, amikor a beváltást elrendelték; a másik – hogy kölcsönadta őket és amikor vissza-kapta, már késő volt beváltani... Az igazi okot senki se mondta, de azt könnyű volt kitalálni: a szovjetek visszajövetelére számítottak, de már a kezdettől fogva, amikor a beváltás történt.

Az emberektől elkobzott rubelek halomban feküdtek a bíró asztalán. Megszámolandók és – megfelelő jelentéssel – a városba küldendők voltak. De a község vezetői még nem tudták erre rászánni magukat. Ha csak egy pár emberről lett volna szó, jelenthették volna: bolsevikok ezek, elvtársaikat várják vissza, vagy ejtőernyősöktől kapták a szovjet pénzt. De ehhez túl sokan voltak...

Amint tovább kutattak, kiderült, hogy egy idő óta – körülbelül amióta a németek megjárták Sztalingrádnál – egyes emberek elkezdtek titokban felvásárolni a rubeleket másoktól is; hogy a rubelt vásárlók többen voltak, mint a rubelt eladók, s ezért a rubelek ára felment; hogy legutóbb már nem is nagyon adták őket helyi érvényes román királyi lejekért, csak áruért – ruháért, gyolcsért, gyapjúért, vasáruért. Egyesek ennél is tovább mentek volna, isten tudja, talán odáig is, hogy csak rubelra adjanak árut, helyettesítvén a hivatalos lej-rendszert a szovjet rendszerrel...

Jaj lett volna bírónak és községi vezetőségnek, ha a felsőbbség értesült volna mindezekről. A bíró tehát úgy határozott, hogy nem jelent sehová semmit, majd megtanítja mőresre ő maga itt helyben a vétkeket. Így történt aztán, hogy mindazokat, akiknél rubeleket találtak, kirendelte közmunkára: hogy az elkobzott holmit és vagy ötven zsák összevásárolt gyapjút ezek hordják ki a hátukon az állomáshoz.

Az emberek haragra gyulladtak: hogy a tőlük elrabolt holmit még ők hordják a hátukon az állomáshoz?! A bátrabbak nyíltan ellenálltak, a gyávábbak elbújtak. A feldühített hatóság emberek erre válogatás nélkül kezdtek elfogni az embereket: akik eléjük kerültek. A község házára vitték, ott bezárták őket a községi csűrbe, a holmival, gyapjúval tele zsákokkal együvé: hogy éjnek idején indítsák őket egy-egy zsákkal a hátukon az állomáshoz.

De nem juhcsordát zártak így be: emberek voltak és ártatlanok; és a front folyton közelebb jött... Amint kezdett sötétedni, ordítani kezdtek, a csűr kapuját és falait döngették, majd szétverték. Nagy zűr lett idekinn, fejtelenség, futkosás...

Kijött oda a bíró egy égő lámpással s nyomában két csendőrrel. Kinyitották a csűr kapuját.

Egy percig a bentiek hallgattak.

– Nos, megkukultatok? – hallatszott a csendőrparancsnok hangja és a lámpás fényénél megvillant a pisztolya csöve. – Nahát, folytassátok!

A bíró pedig felemelte a lámpást:

– Na, halljam, melyik tud erősebben kiabálni? Nos, hadd...

Szó közben megrekedt a hangja. Valaki valamivel a lámpásra vágott; a fény azonnal kialudt, a lámpás darabokra tört; a foglyok, mintha csak erre vártak volna, a nyitott ajtón rohanva kiözönlöttek az udvarra, miközben kézzel-lábbal lökdösték egymást, öklözték és rugdostak mindenkit, aki útjukba került és széjjelszaladtak a sötétben, ki merre látott. Mire a csendőrök észretértek, a csűr s az udvar üres volt. Kezdték ordítani, százfelé lövöldözni a sötétben. Aztán, elindultak, hogy megkeressék a lázadókat.

S ismét találomra fogdosták össze az embereket. Így csipték el az öreg Haralámot is – fejszével a kezében.

Az ő házából is elvittek a rekvirálók egy rongyos pokrócot s néhány ócska holmit; ami értékesebb volt, Kiva asszony jól eltette, mialatt a hatóság emberei oda felmásztak. Rubeleknek színét se látták.

A zsákhordáshoz őt nem hívták: a rest írkokok nem kívántak még egyszer felmászni az ő házáig. Semmiről se tudván, az öreg egész nap fát vágott az udvaron. Késő este, amikor már lefeküdni készült – Kiva asszony már rég aludt akkor –, nagy kiáltozást és puskalövéseket hallott a faluból. Kiszaladt az útra, fülét hegyezte. Amit hallott, elég volt ahhoz, hogy a falu közepe felé rohanjon. A fejszét is magával vitte. „Akár forradalom van, akár visszajöttek az elvtársak és harcolnak ezekkel, jó, hogy legyen az ember kezében valami”. Alig ért a jegenyék alá, félelmetes ordítás ijesztett rá: „Állj! lövök!” Az öreg megállt. Megfogták, kezét hátrakötötték s agyabugyalni kezdték.

– Miért rohantál ki a fejszével, te gyilkos? Haralám nem felelt semmit, csak

a fejszét nézte a közeli kocsmából kivetődő lámpafénynél. A csendőr kezében szomorúan lógott a fejszéje. „De miért is nem dobtam el, hogy ne találjanak rá?” Nagyon sajnálta jó fejszét.

A csendőrlaktanyán a parancsnok elrendelte, hogy vetköztessék le és „vakargassák meg, ahol a legjobban viszket”.

Az inge alatt meglelték a vörös övet.

– Vörösbe bugyoláld magad, te rabló!? Bolsevik színbén jársz?

„El fogják venni a rubelkámat!” – villant át az öreg fejében. – „A fiam szerencsését!”

Meg is találták.

– Hát ez mi? Mi ez?

Haralám makacsul hallgatott. A csendőrök találgatták:

– Szerencsehozónak tartja!

– Magnak hagyta meg!

– Emlékül...

– Hát igen – csúszott ki az öreg száján.

– Emlékül kaptad? Kitől? A júdástól? – s az öreg szemekézt robbant egy ökölcsapás. Megtántorodott, fogát viczorította. S többé egy szót se hallatott. „Húsz évig hallgattam – majd kibírom most is.”

Ki tudja, milyen erő tartotta s oltalmazta, hogy életben maradt.

Valami meggondolás is volt ebben a törhetetlen akaratban: ha felelt volna a galád kérdésekre, nem tudta volna megállni sértő szavak nélkül; és kibökhette volna – ami még rosszabb! – az igazat: hogy az Oroszországba távozott fiától kapta emlékebe. Csak ez hiányzott volna! Oroszországban van? Ejtőernyős! És nem szabadulhatott volna meg, haditörvényszék elé vitték volna.

Két nap múlva az elfogottakat szabadon engedték. A bíró megint arra törekedett, hogy a történetek híre ne jusson ki a faluból.

Haralám meg a történeteket a maga hite szerint magyarázta magában: „A rubel mentett meg!” Mert az, a rubel, csodálatos módon visszakéült hozzá.

Betegen feküdt, minden része fáj, de nyugodtan, bizón nézett a jövőbe.

– Az Anton rubelkája...

– Jóvanjó! Adjunk hálát Istennek, hogy megmenekültünk – felelt neki Kiva asszony. – Megsegített az Isten! Hogy mivel s miért, csak ő tudja azt.

Az öreg nem hagyta magát eltéríteni hitétől: titkos erő van az Anton papírrubelében. El nem vezett, el nem tépődött, épen keresztülcsúszott annyi ellenséges kézen át. Azon az első éjszakán, amikor őt legjobban öldösték, a kis papír, amelyet a dühös csendőrpáncsnok összegyűrt és eldobott, ott hevert a padlón, gazdája közelében. Az öregnek sikerült észrevétlen elkapnia s attól kezdve markában szoritva tartotta, amíg a hóhérok kitöltötték rajta haragjukat. Ott tartotta most is az övében s várta a csodát: valami nagy eseményt, változást, a bosszúállás óráját.

Amint kissé jobban lett, nem volt már türelme otthon ülni, elment egy ismerősehez, akit Elefteri Gyorgyénak hívtak. Ez a Gyorgye szintén megszenvedett egyszer, mert volt egy fia a szovjet hadseregben; őt is elfogták, meghurcolták, s ő is valami különös véletlen folytán szabadult. Hogy mit akart Haralám tőle, maga se tudta jól. Elment többször is, egyszer se találta otthon. „Az erdőre ment”, meg „A városba ment”, „Tűzifát vitt ki a vásárra”, majd meg egyszerűen „munkába ment”. Hová? „Valahol Kisinyov környékén dolgozik.”

– Ne higgy nekik, Haralám – szólta Kiva asszony. – Elszökött az az ember, tiszta dolog.

– Elszökött? – csodálkozott az öreg. – No jó! Majd megtalálom én!

Mert hová is futnak az ilyen emberek? – gondolta magában. – Csakis az elvtársaikhoz!

De hogyan s mikor induljon ő, betegen, hogy megtalálja? És mi dolga is volt vele? Kiva asszony nem is kérdezte már. Sok mindenről álmodik a sértett, bosszúra vágyó ember.

- Hát még várok rá egy darabig – adta alább az öreg. Visszajön az.
- Jóvan, várjad – felelt az asszony. – De ugyan bizony jött még vissza valaki azok közül, akik elszöktek?

Haralám nem felelt a hitetlen asszonynak.

„Majd jönnek ők vissza is!” – mondta gondolatban.

Egy késő estén, amikor már Haralám sem várt senkit, jött egy ember. Mintha az lett volna, az a Gyorgye, de lehet, hogy más Gyorgye – mert az szakállas volt, ennek meg csak bajusza. De mégis ő volt, Elefteri Gyorgye.

- Ön vagyok – vallotta be –, eljöttem, Haralám bácsi, hogy megtudjam, hogy szolgál az egészsége.

Haralám az ágy szélén ülve mereven nézte a vendégjét; a szíve is megnyílt éppen ebben a percben. Kiva asszony mozdulatlanul áll az ajtó közelében.

- Hál' Istennek elég jól vagyok, most már meggyógyulok – mormogott Haralám –, de te honnan is jössz?

- Erdőmunkán voltam – felelt a vendég, majd kis szünet után hozzátette: – Ott, a folyón túl...

- Milyen folyón, te? – emelt rá szemet és hangot Haralám.

Az asztalon égő olajmécses gyenge fényénél nehezen látta a Gyorgye szemét; de a nyugodt és kicsit hamiskás arca mintha mosolygott volna.

- És te most ezért jöttél ide hozzám odaátrol, csak azért, hogy az egészségem felől kérdezősködj? – tüzte rá a kérdést Haralám.

- Nem – ismerte be Gyorgye –, más ügyben jöttem. Éspedig... Rubeleket vásárolok.

- Az más! Most mások is vennék... De nekem nincs eladó rubelem.

- Semmiféle rubelünk nincs – igazolta Kiva asszony is a hazugságot.

- De egy rubeljük csak van! – emelt hangot Gyorgye és kacsintott rá. – Megveszem azt az egyet. – És benyúlt a kabátja zsebébe, kivett egy megfeketedett pénzdarabot. – S adok érte cserébe egy ezüstrubelt.

- Add csak ide! – ugrott fel az öreg, szikrázó szemekkel. Az Antonnak adott ezüstpénz! De nem, az fényes-fehér volt, csak az egyik szélén volt rajta egy kis karcolás. Elvette a pénzdarabot, a mécseshez állott vele, és egyszerre kitört:

- A fiam rubelje!

- Szent Isten! Szűz Mária! – sikitott Kiva asszony is, s odarohant, s zokogni kezdett.

- Megálljatok! Lassabban! – nyugtatta őket a vendég. – Meg ne halljon valaki.

Aztán elmesélte, mi hogy történt: fia miatt üldözték Gyorgyét, megtiltották, hogy elhagyja a falut – hogy bármikor újból elfoghassák; megszökött hát a faluból, az erdőn túl lévő juhásztanyán rejtőzött. Értesültek róla más szökevények, falvaiból menekült parasztok, bújdosó vörös katonák, megszökött hadifoglyok, megtalálták és magukkal vitték. Tőlük aztán – hogy miképpen és milyen úton, Gyorgye nem is tudta, neki se mondták meg – Gyorgye fia is megtudta ott Oroszországban, hogy mit szenvedett az apja; megtudott mindent Haralám bácsiról is, a fejsze és a rubel történetét. A Gyorgye fiától mindent megtudott Anton is és most mind a ketten (milyen úton, megint nem tudni) küldték szüleiknek ezt az ezüstpénzt és egy levelet.

A levelet nem tudták elolvasni: hármuk közül egyik sem volt írástudó; de olvasták mások és Gyorgye tudta tőlük, mi van benne. A fiúk közölték, hogy épek és egészségesek, hogy katonák, hogy nincsenek már messze, várhatják őket az öregek, de addig is segítsék a harcos embereket, akik rejtőznek, ne féljenek. Az ezüstrubelt pedig Anton azért küldi, hogy igazolja az átadóját s szavának igazságát. Hogy ne vesztésék a reményt, mert közel a bosszú órája...

Haralám felindulástól reszketve figyelt minden szóra. De csak az utolsóóra felelt:

- Elvették a fejszemet. Jó fejsze volt. Mint egy éles kard!

- Sebaj, vannak még fejszék – mosolygott Gyorgye –, és fognak vágni...

- Mikor? Mikor, te ember?!

- Majd, ha eljön az az óra, eljövök én is s megmondom.
- Úgy legyen - felelt halkán Haralám s ebben valamennyire megnyugodott.
Az ezüstrubelt pedig jól eltette és elfelejtette Gyorgyének cserébe odaadni a papírrubelt. Gyorgye is elfelejtette kérni.

Hogy s mint bosszulta meg magát Haralám, nem tudni már. Néhány nappal az Anton üzenetének vétele után megint kifogyott a türelme, nem bírta bevárni „azt az órát”, távozott a faluból, valahová a Nagyerdőknek nevezett rengetegbe ment fel, ahol, mint hírlett, a partizánok álltak bosszút az egész népért. Azóta senki se látta többé a falujában.

Visszatért Anton a győzelem után. Amint értesült a történetekről, elindult a Nagyerdők felé, hogy legalább hírt szerezzen édesapjáról. Valahol a niszporenyi erdőben hallotta az ottani volt harcosok között híret egy öregnek, aki velük tartott, Haralámnak hívták. Holtan találták egy csata után, valahol Szadova község környékén.

A rubelek felől Anton nem is érdeklődött; nem is jut az embernek eszébe ilyen apróság, amikor emberhalálról hall, s ez az ember az ő édesapja. Később megtudta, hogy valami városi emberek megtalálták a két rubelt is, és hogy valahol Markulest, vagy Dardanest községben őrzi őket egy ember, mutogatja is, és akinek megmutatja, meséli a történetüket.

SWIERKIEWICZ RÓBERT rajza

HA MOST LEHAJTANÁM FEJEM...

Ha most lehajtanám fejem, talán
olyan lennék, mint az anyám,
aki elfordult, az övéit hívta
s a Gerinctörő Karolást valahogy kibírta;
balgán az irgalomban bizott mindig,
hogy rémeit majd csendre intik
s a gonoszok közt azt remélte:
a szelidség vall erejére;
ki fehéren az idő nagy görgőin állva
felénekelt az istentelen magasságba
s végül észre sem vette már,
hogy kertje vörös foltokkal teli,
hogy rózsák piroslanak: az ősz vércseppjei.

PETREZSELYEM UTCA

Éjfélre jár – a sötétség
tintába mártott vatta.
Az éj széttárt karokkal dől
a messzeségbe szurkáló utakra.

Elzuhan tehetetlen. Fent a csúcson
sorompót nyitva zeng, zsong az erdei
[ország
s elküldi fáit, hogy égő ablakomat
hús lombjaikkal átkarolják.

Ablakom lüktető varázsszem,
kétszázhusz volttal bámul a világba;
szemhéja félig lehúzott redőny,
fenyők tülevele a szempillája.

Alatta mélyen tölgyek, bükkök: hú
őrei lejtők oldalának
gyökérlábon a kikopott kövű
Petrezselyem utcában járnak.

Nyomukban éles zúgással betör
minden szárnyait lógató tető
alá és alvó talpakat csikál
a hideg magaslati levegő.

De a szivárványkörrel álmodók
föl se rezzennek, horkolnak tovább –
szentek most mind; igen jók: tündökölnék
az éjben a glóriás koponyák.

Csak az öreg bakter nem alszik,
ő éjjel is ember marad,
bár nem tudja: amibe belebotlik,
valaki álma-e vagy elszórt rongydarab?

Fáradt már nagyon – pihenni szeretne.
Míg egy padra leül, bakancsai leválnak
és nekivágnak újra a
véget nem érő csoszogásnak.

Így köszönt rá a reggel –
ragyog megint a házak minden mocska
s a Petrezselyem utca száll, repül,
két szárnyas mén van eléje befogva.

BELEHELT ÜVEG

Csönd van. Belehelt üveg az ég.
Tűnődtem az imént, s hirtelen
arra gondoltam, minden félelem
önfertőzés, semmi egyéb.

De mégis. Mért képes az arcokra, tájra
rákopirozódni szememben
egy-egy félpercnyi döbbenetben
a pusztulás, mint póknyál a virágra?

Én nem félek. – Tudni csak azt szörnyű,
hogy elmúlhat a nagy Kaland: az ember.
– A távolság belehelt üvegére
karcolgatom arcát féltékeny szerelemmel.

SZERELMESPÁR

Olyan szelidek ők, mint a hajnali csillag,
s a félelmetes-szépek, mint a vihar.
Gitárszó peng a szélben utánuk,
menny csattog kifakult szárnyaival.

Bennük fészkel a csönd
meg a szó,
meg az ének minden madara.

Fogadják őket lehajtott fejű fák,
míg gyül a lassú forint, hirdetések
fehér táblái ígérnek hatszázért tenyérszi falat,
– villog a bútorkirakat este.

Azért az egeket rájuk szabták,
és nélkülük virág se hajt ki holnap.
Egyszerűen reggel se lenne.

Az akarattjai naplóból

1964. április 22. Újra idekinn! Vajon hány tavaszon adatik még meg nekem, hogy Szentgyörgy nap táján kijöjjek széjjelnézni, mi újság az akarattjai kisháznál és a kertben? Hogy bírta a telet a házikó és hogy bírták a fák, szőlő, meggyás?

Ezt azonban csak a dátum kedvéért jegyeztem fel. Amit okvetlen le kellett írnom, az a következő:

„... A költő – ti, Vergilius – Rómában felkeresi Oktavianust, aki visszaadja a Vergilius család birtokát”. Nincs idekinn olvasnivalóm, de olvasni muszáj és az Aeneis-t vettem elő, ki tudja már hányadszor. Nem lehet folyamatosan elolvasni, utólag már érdektelen, mint a legtöbb hadi eposz – legalábbis nekem érdektelen – de ez a mondat a bevezetésben, megütötte a szemem. A költő felkeresi Oktavianust... stb. Óh, demokrácia korszaka, huszadik század! – íme: a költő felkeresi Oktavianust, a caesart, akiből nemsokára Augustus császár lesz! Vajon egy kezdő vidéki költő, bárhol a világon, csak ilyen egyszerűen felkereshetné-e ma az államfőt, vagy akárcsak a hadsereg főparancsnokát?

*

1966. május 4-én este, némi kapálás, kaszálás és kevés írás után idekinn Balaton-akarattján.

Most látom az előbbi jegyzetekből, hogy tavaly, 1965-ben nem ebbe a naplóba írtam, hanem nyilván egy másikba, amelyet az őszön hazavittem. De ahogy belenézek a legutolsó jegyzetekbe, már akkor is azon panaszkodok, hogy nem tudok olvasni. Nem találok olvasható könyvet. Különösen az „olvasnivalók” olvashatatlanok – nekem. (Másnak nyilván érdekesek, sőt élvezetesek, mert sok-tízezer példányokban jelennek meg és kelnek el.) Most megint az a panaszom, hogy megvettem egy világ-hírűnek mondott könyvet, amelyről még az igen megbízható kritikusok is azt mondták, hogy súlyos könyv és valódi irodalom. Már második kiadásban jelent meg, az „Európa zsebkönyvek” új sorozatában, amely a nyugati zsebkönyvek példájára valódi irodalmat akar adni.

Nos: Golding: *A legyek ura* című könyvéről van szó. Nem mesélek róla semmit. Igen jó cím, ahogy Pesten mondanák, „blickfangos”, van benne valami modernül és – bizarrul érdekes.

Es hozzá: igazi író írta. Csakhogy ez az író „regényt” írt egy gondolat illusztrálására és miért legyen az illusztráció irodalmibb, ha nem politikai mozgalmi gondolatokat illusztrál.

Úgy látszik, az epikát a prózában nem lehet megkerülni, nemhogy riportázzsal, de a legmodernebb áttételes intellektuális prózával sem.

Arra a nagy példázatra viszont, hogy: íme az ember! vagy: ilyen az ember! ez a könyv nem meggyőző, még ha sok részizagság van is benne.

Nincs is erről a híres könyvről mit beszélni: mesének nem igazi, igaz történetnek nem igaz. De még riportnak, vagy dokumentumnak se valódi. Egy „ötlet” – túlírva. Avagy talán az öregedő írók szokásos legyintő irigysége volna ebben az ítélkezésben?

Nem hiszem. Inkább talán: nagyon tudom már, mi az irodalom és nagyon tudom, mi a nem-irodalom, sőt ami a legnehezebb: milyen a majdnem-irodalom.

Tehetek róla? Nem. Itt nem segít semmi. Se okoskodás, se türelem, se belátó bölcsesség, semmi.

*

1966. május 18. reggel 5 óra. Nagyon rossz közérzet. Nagyon hülye álmok után túlbágyadt reggeli ébredés és halálhangulat. Hiábavalóság-érzés.

A vérkeringés gyorsítására egy csepp pálinkát (feketekávéval van összefőzve) egy Kofka pirulát, kis cukorkát s még egy korty ásványvizet is „magamhoz veszek”, hogy finoman legyen mondva. Valami keveset még tornászok is, de az már nem megy. Csak annyit, mint amikor a szintén hajnalban kelő öreg paraszt megropogtatja a derekát.

Na már most: évezredekén át az emberi millióknak nem igen voltak piruláik, pálinkája, bora is csak a gazdagabbaknak volt, hát belevetették magukat azonnal a munkába. – Adjál a lónak enni, csörgeti a láncot! szaladj a baromfihoz, ereszd ki őket! a disznó is ordít, a tehén is bög, és így tovább, az ember valósággal beleugrott a reggeli gondok és munkák özönébe és megindult, felhevesedett, majd normalizálódott a vérkeringése. Nem is tudta, mi az az „alacsony vérnyomás”. (A magast jobban tudta, mert azzal sok embernél megjelent a „guta”.)

Majd később jelentkezett az éhség is, a vegetatív törvények átvették uralmukat az ember felett. Így teltek a napok, így telt el az élet. Meg azzal, ami közbejött: háború, forradalom, megszállás, természeti csapások, emberi tragédiák a családi miéink között, mert az emberállatnak sok esze van, nagy esze van (már amelyiknek) a külső világ dolgaihoz, de ritkán van elég esze önmagához, önmaga helyes eligazításához, kordában tartásához. Hiszen a nagy vágyakból születnek a nagy tévedések és a nagy bukások. De lám, a paraszti orvosság nekem is, még most is jó orvosság. A délről jövő lustító levegő (meg lehet ebből érteni a trópusi népek munkától-irtózását) elrontotta az éjszakámat és a hajnalomat. A fentemlített pezsdítő orvosságok után és közben nem elégedtem meg azzal, hogy leirom a panaszsomat (valami hasonló ez a hajnali kutyavonításhoz), hanem hozzáfogtam a kerítés buja sövényét nyírni. Utána megyek kapálni. Ezek kondícióba hoznak. No persze, már csak olyanba, amilyen 70 éves korban még lehetséges. A test és a lélek kívánja a munkát, de a szív és a tüdő hamar elfárad.

De mi lesz később, ha még tovább élek? Ha már se dolgozni, se nagy sétákat tenni nem bírok? Mi lesz?

*

1966. május 26. Mennyi rejtelem az ember és a természet viszonyában. Tegnapelőtt kijöttem erre a három napra (holnapután menni kell Nagykovácsra, könyvheti megnyitóra) és igen termékeny voltam. Testi munkában is, szellemiekben is. Két cikknek írtam meg az első fogalmazványát, tehát a lényegét. Ez a meteorológiai depresszió (Orbánnapi hideghullámok), tehát nem tehetetlenséget hozott, mint némelyik szokott. Mert azokon kívül, amit már megírtam (az egyik a Balatonról szól, a másik válasz egy habsburgista történésznek) az imént (esik az eső, hideg a szél, fázom), egy nagyszerű gondolat bukkant fel bennem, amelyet vagy novellában, vagy esszében meg kellene írni.

Miről van szó?

Földhözragadt parasztok és pásztorok, vadászok, halászok között él valaki, aki értelemben és lélekben toronymagasan emelkedik ki a többiek közül. Lángész, akinek csakugyan „láng” az esze, végigfut a dolgok törvényein, logikáján, átlát az embereken, a jókon és a gonoszokon, a törekvőkön és a lomhákön, az erőszakosokon és az alkalmazkodókon, a kisfiúkon és a nagy lányokon, anya-ölő asszonyokon és becsúzó férfiakon. Nem tehet róla: Isten küldöttének, Isten által megajándékozottnak, elhívottnak érzi magát. Úgy érzi, előtte megnyílnak a dolgok, a világ és az élet titkai. Varázsló próféta, vezér, bíró, király lesz, mert annak született. Hisz önmagában s talán abban is – Istenben – Világ urában – aki őt ilyennek teremtette.

Elég. A probléma lényege: tudatlanok közt mit jelent tudónak lenni, még nincs jól megírva. De óh, mennyi minden nincs megírva! És már, legalábbis általam, nem is lesz, mert író-ösztönöm ki-kitér az igazi nagy feladatok elől és kisebb ügyekre adja oda magát. Nyilván fél a nagy feladatoktól. És a mánia, a megszállottság, ami a nagy feladatok megvalósításához kellene, már nem mindig erősebb mint az a bölcsesség és ironia, amely ezt a mániát nézi és fékezi.

Így van. (Éjszaka jó csendes májusi eső jött; csak azt szeretném tudni, van-e összefüggés a termékeny gondolatok és a termékeny időjárás között?)

*

Az elfelejtés ördöge. Vannak esetek, helyzetek, amikor az elfelejtés valósággal eluralkodik az emberen. Most – 1966. jún. 4–10 – úgyszólván azért jöttem ki, hogy a múlt hetekben elkezdett és a könyvheti jövés-menések miatt abbamaradt Balaton-cikkemet, amely jóformán meg van írva, megszerkesztem, tisztába tegyem. Az első két napon azonban más dolgom volt, egy legépelte kéziratot küldtek utánam, azt kellett javítgatnom és elpostáznom. De nem ez itt a feljegyezni való, hanem az, hogy amikor reggeli 5 óra tájban felkelek és igen erős írhatnékom van, nem találok a kihozott papírok közt a megkezdett Balaton-cikket. Külön dossziéba tettem, hogy ne keveredjen más megkezdett írásokkal és ime, otthonmaradt Pesten.

És ez már a harmadik felejtésügy, tehát a babonaforrás. Mert otthonmaradt egy ócska kalapom, amelyet oda is készítettem a kihozandó csomaghoz. Amikor idekinn főzni akarok, kiderült, hogy a száraztészta (lebbencs) is otthon maradt. „*Három a magyar igazság*”, „*nem áll meg háromig*” stb. Van-e ebben valami, avagy csak a megszületett mondás és babona szüli a további bizonyosságokat, lévén, hogy az egyes, kettes vagy még többes felejtéseket nem jegyzi meg, nem tartja számon az ész?

Mert például itt még több felejtés is volt. Pista fiam, amikor kihozott ide gépkocsival, leszedett egy szép csokor rózsát, ittfeledte. Aztán itt permetezett másnap Fehér László, egy mezőszentgyörgyi ember, az is leszedett egy csokor rózsát – annyi van, hogy sajnálja az ember a semmibe-hervadást – az is itt felejtette. Persze, én is ludas vagyok benne, mert egyikét se figyelmeztettem, elfelejtettem mondani, hogy vigye el!

Nos: az írhatnékságom levezetéséül – jobb híján – ezt jegyeztem fel a mai reggelen (jún. 7.). De a kérdés ittmaradt: micsoda a felejtés és miért van? Ok nélkül miért van?

Nagyon érdekes (ezt még otthon, Budán jegyeztem fel egy hosszú erdei kiránduláson, de itt írom meg), hogy sokkal tovább érzem magam – bibliai nyelven szólva – férfiúnak (no csak annyira, amennyire), mint ahogy korábban hittem és mintahogy a nehézeletű parasztok (napszámosok és cselédek) világából és szóhasználatából még gyermek- és ifjúkoromban felszívtam. Egyrészt a szem nélkül való látnitudásom, „látomás-képességem” élő-eleven, másrészt a szívbeli felmelegedések, egészen a meghatottságig is meg-megjelennek még.

Ez nem idegen – és fiatal – nőszemélyek iránti képzelgésekben nyilvánul meg – azokat én realista, józan szemmel tudom nézni, még a legszebbeket és legformásabbakat is –, hanem az én drága öreg párom felé. Úgy látszik, nem égett ki és nem hamvadt el bennem az, ami ötven év előtt összehozott velem.

Azt hiszitek programos, hatásvadászó moralitás? Nem. Ilyen emberek is vannak. Nemcsak rólam van szó – szerencsére –, hanem még sok-sok férfiról és sok-sok házaspárról. Az igazán szerencsés találkozások élettani és lelki-szellemi törvénye. (Azon kellene gondolkodni, hogy ez ne olyan ritka legyen, mint mostanában.)

Talán éppen ebből következik, hogy nem tudok közönséges szerelmi regényeket írni. Csak oly szelíd áttételekre vagyok képes, mint a Varga Julcsi és a Tóth Bora élete. Ennek meg nyilván az oka, hogy még kezdő írókoromban annyira mellreszítam az élményhiteles realista irodalmat, mint számomra az egyetlen lehetséges önkifejezést és „öndokumentációt” (könnyű volt nekem: volt mit dokumentálni, nemcsak a

személyesből, hanem az általános parasztból is), hogy most már nemigen tudok szabadulni tőle. Akkor se tudnék, ha nagyon akarnék, de nem is akarok. Mint már többször elmondtam, megerősít ebben a realizmusban az Iliász pajzsvéresi jelenetétől és az Odyszeia Nausikaa történetétől kezdve a világirodalom halhatatlan színejava.

Igen, csakhogy szűkös-szegényes ez az én írói világom, kevés benne az idill, de a dráma és a tragédia is. Nem az életemből hiányoznak, hanem a könyveimből.

1966. júl. 4. Kis előkánikula: 26–30 fok közötti meleg, de a távolból lassan közeledő atlanti depresszió. Nagy nyugtalanság, gyötrelmes tettvágy, önmagammal való elégedetlenség. Írhatnék, ami levelek írásában és naplóhoz kényszerítésben vezetődik le. Talán nem is „le”, hanem tovább. Mert semmi okom most tétlenség-bűntudatra. Ezen a tavaszon, különösen május–júniusban nagyon sokat dolgoztam. (Talán az utolsó írókorszak: hetvenbe fordultam. Mi lehet még hátra? Írnivaló sok, idő kevés.)

Hogy felsoroljam: Egy húszoldalt meghaladó tanulmány-félét a Balaton környékéről. Egy ugyancsak húsz oldalnyi fejezetet az önéletrajz III-ik részéből. (1948-ról.) Egy tanulmányféle írást a mandarinizmusról és az elit értelmiség új feudalizmusáról. (Kultúra-monopólium.) Egy interjú-választ a Köznevelésnek, a pedagógia és a népnevelés problémáiról. Választ egy habsburgista történésznek a „metternichianus” gondolkodás maradványairól. Igaz is: még egy-egy cikket is az „értekezés-ökonómia”-ról. Ugyancsak ebben az időben írtam „A perpatvar nem dráma...” című cikket is, ami már megjelent. Úgyszintén a Tamási Áron búcsúztatását is. Sokoidalas választ nagyon sok levélre és véleményt hozzámküldött kéziratokra.

Ebbe a naplóba is írtam egyet-mást. Azonkívül könyvhét is volt és parlamenti ülésnap is. Előadásokat tartottam Magyaróváron és környékén, Rónafőn és Lipóton, majd Berhidán, Ceglédén, Nagykőrösön, Abonyban. Aszódra holnap megyek. Országjáró úton voltam Hajdúban, Békésben, külön, külön. És persze többször kijöttem Akarattyára és megkapáltam a kertet, néhol kétszer, néhol már háromszor is.

Íme – az apróbb munkákat nem számítva – ez a munkanaplóm. És mégis nyugtalan vagyok. Dolgozni, írni szeretnék: soha meg nem írottat, tetterejűt.

Mindezt pedig, mármint a nyugtalanságot és a töprengést nyilvánvalóan a késülő új idő, az errefelé haladó hidegfront váltja ki. Csak kiváltja s nem teremti, mert a forrása bennem van, a front csak előhívja.

1966. júl. 8. Számomra meglepetés: pillanatnyilag üres vagyok, csak nyugtalanság van bennem, valami bűntudatféle a tétlenség miatt. A tegnapi napot úgy töltöttem el, hogy íróként semmit se csináltam. Sőt a kertben se sokat (ez mindig felment a tétlenség-bűntudat alól), mert esőre ébredtem és nappal is többször újakezdte, este pedig azzal fejezte be. Korán lefeküdtem, a rádió is bírhatatlan volt és most itt állok hajnali háromnegyed 5 óta, nem tudok magammal mit kezdeni. Már felvarrtam három gombot, kabátra, ingre, más-egyébre, el akartam menni sétálni, járkálni, de megint csoperészik az eső. Járkálás közben levezetődik a nyugtalanságom, mert vagy megjönnek a feljegyznivaló író-gondolatok, vagy elfáradok és akkor már jobban meg tudok itthon ülni. Különbenis akkor már reggelit – teát – kell főzni s az elfoglalja az embert.

Elmennék én esőben is sétálni – ha nem túlságosan esik, el is szoktam menni, de nincs idekinn se csizmám, se jó bakancsom.

Egy rossz öreg cipőm van itt, lehet vagy 15 esztendő (inkább több) és az, körül a talp szélén, beereszti a vizet, szinte fröcsköl és szörtyög. Utálok. Azt meg, hogy

lucskos legyen a harisnyám, vagy a kapcám, különösen nem bírom. Hisz még most is fáj a derekam, ami ezt az esőhullámot jelezte. Jó előre, még odajárt ez a ciklon messze az Atlanti-óceánon. Honnan tudta, úristen, honnan tudta, miféle rejtelmes sugárzások röpködnek az űrben és miféle sejtek és idegek az ember testében, amelyek felveszik ezeket az üzeneteket. Olyan derékfájásom jelentkezett minden külső ok nélkül, jónéhány nappal ezelőtt, még a hőhullám kellős közepén, hogy ugyanígy kényszerültem kínomban a naplóhoz folyamodni. Már pirulákat – Rheosolont – kellett bevenni, pedig lehetőleg kerülöm az orvosságokat és vártam az esőt. De nem jött. Inkább új hőhullám jött, párás meleg, fel egészen a 33 fokig, ami nem vészesen sok, de párával együtt az ilyen öreg szíveknek-tüdőknek már nehezen bírható.

Végül mégis csak megjött az eső, két nappal ezelőtt, pedig már kezdtem kételkedni az idegeim és sejteim jós-megbízhatóságában. A derékfájás pedig lassan enged, a front elvonulóban van. De minden újabb kis hullámát újra és újra jelzik a sejtek.

Nos: amint az imént mondtam, nagyon sokat dolgoztam ezen a tavaszon, különösen június hónapban. És íme, itt vagyok most, kijöttem írni és egyéb se telik tőlem, mint ahogy ezt itt elpanaszlom, mert lehetetlen írás nélkül élni.

Jó, jó, de hát elég ez? Nem, nem, remélem nem is maradunk ebben. Máskor is voltam már így. Hiába jöttem ki, az első két-három napon semmit se tudtam csinálni. Aztán felgyült a feszültség, a büntudat is, a gondolatburjánzás is fokozta és végül mindig született valami.

Igaz, most szépprózára vagyok szomjas, van is feljegyezve egy csomó kis – és nagy – téma, de hogy mi lesz végül is, nem tudom. Eluralkodott rajtam a gondolkodás, mind nehezebb az áttétel, mert a közvetlen cselekvésvágyat jobban levezető publicisztikai írások, értekezésfélék bukkannak fel bennem. Ezek a júniusi írások is jó részben ilyenek.

No, ezt legalább leírtam. Ér annyit, mint egy nyugtató pirula, amit még sose vettem be.

Pedig van itt másféle ok is a nyugtalanságra: Nemrégiben temették el Tamási Aront, meghalt Gergely Sándor – velem egyidősek, tegnapelőtt este hallottam a rádióban, meghalt Berda Jóska, szegény, még csak 64 éves volt... Mondd: lehetséges volna, hogy erre ne gondoljon az ember?

*

Rámvirradt a harmadik reggel is, és még mindig nem írtam semmit. Álomban már pedig dolgoztam. Igaz, csak egy régebbi kéziratot javítottam, amely időszakúvá vált. Hogy miről szólt, reggelre elfelejtettem. De azt tudom, hogy ilyen félbenlevő kéziratom nincs.

No, egyszerűen csak a nyugtalanság nő, munka még nincs.

*

Már a délutánján vagyok ennek a napnak és legfeljebb ezt jegyezhetem ide. Reggel óta kapálok. Sürget is, mert két napig esett az eső, rá se mehettem a földre, a dudva meg nő és az is idegesít engem. Egyrészt mert ez becület dolga, ha már megrovó cikkeket írok a magyar mezőgazdaság elmaradottságáról, a parlagon hagyott földdekről, akkor az én kertem tiszta és gondozott legyen. Másrészt anya otthon mindig kapál, gondolzza a kertet, én meg legalább ezt tartsam rendben. Aztán: sajnálom a fákat és a veteményeket, ha fojtogatják őket az élősdű dudvák.

Végül – s ez is jelen van – ürügy ez is, hogy ne írjak, mert fontosabb dolog van, holott a kapálást is lehetne holnapra hagyni, ez az esőhullám elvonult és még eléggé ragad is a kapa. Csak a napsütötte helyekre tudtam rámenni.

De van egy legutolsó érv és ürügy is: Nekem ez a hét lesz igencsak az utolsó most a nyár elején. Azután jönnek a gyerekek, unokák fürdőzni és én otthon maradok,

majd csak a nyár végén jövök vissza. Rendbe kell hát tenni a kertet, mert ők nem igen tesznek egy kapavágást se, és őszre ellepi a kertet a gaz.

Ez van: pihenésül leírtam. (Olyan is lett ez itt, mint egy valódi napló, amit nem-írók, kislányok, bogaras magános férfiak szoktak írni, akik nagyon fontosnak érzik önmagukat és napi tevés-vevéseiket, kis problémáikat.)

Bizony, a negyedik reggelt is ezzel kezdem: hív a kapa, szunnyad az író s csak annyit tesz, hogy ezt beírja ide a naplóba.

*

1966. aug. 31. Újra itt vagyok Akarattyán. Júl. eleje óta a gyerekek és unokák ülték meg Akarattyát. Most már eljött volna az én időm, írni szeretnék. Mire kiérkeztünk, azonban megjött az eső, bőséges csapadékkal és most este már nem esik ugyan, de olyan novemberiesen sűrű a levegő a vízpáratól és olyan alacsonyan jönnek a fellegek, hogy szinte a fenyők hegyéig ereszkednek le. Kinéztem a Balatonra, de csak pár száz méterre lehet látni. Sűrű ködpára ül a víz felett. Valószínűleg egy ciklon közepébe kerültünk, mert szélcsend van és meleg. Nehezen viselem.

A kert földjére rá se lehet lépni, bokáig süllyed bele az ember lába, lehetne írni, de nehéz – mindig nehezebb – az írói munkába bele„lendülni”. (Elcsépett szó és nem is illik ide, de hamarjában nincs alkalmasabb.) És az az érdekes – vagy inkább a keserves –, hogy a közönséges pepecselés, babramunka félig kész kéziratokkal, vagy akár a régebbi írásaim nyomda alá való előkészítésével, pláne a mások kézíratairól való bírálkodó okoskodás most egy cseppet sem érdekel. Csak igazi írói munkához, úgynevezett „alkotáshoz” (nem szeretem ezt a lejáratott szót, éppúgy, mint a „művészt”) volna erőm és kedvem, az viszont pillanatnyilag nem megy. Először fel kell az embernek fornia.

Kíváncsi vagyok, hogy most (közben már szept. 1. van), amikor már nem kell annyit kapálni, mikor jön meg az írhatékságból az irnitudás. A menekülés már rajtam van. Mihelyst kisütött a nap (igazán szép idő jött az eső után; nem a szokásos erős és hideg északnyugati szél, hanem sugaras meleg, szelíd kis délkeleti széllel), mindjárt mentem a kertbe, de mert ott még nagy a sár, ki kell mennem a Balaton partjára. Semmi dolgom ott, csak egy kicsit nézelődök és levezetem a nyugtalanságot, amely most valószínűleg nem meteorológiai eredetű, hanem a lélek cselekvés-szomjúságából ered.

*

Ezt fejtsd meg, Jung mester! A múlt héten meglátogattam itt Akarattyán Kodolányi János íróbarátomat, aki egyebek között azt mondta, hogy amit az *Évek során*ban az álmokról írok, azok tévedések, kár volt kiadni. Forduljak Jung-hoz, ha az álmokat meg akarom érteni és fejteni. Jung ugyanis az emberállat őslélményeire vezeti vissza az álmokat. Nos az imént, 1966. szept. 30-án hajnalban 5 óra tájban a következőt álmodtam:

Valahol messze idegen földön, rengeteg rongyos napszámos munkással vasutat építenek. Engem nem tudom, mint katonát vagy mint idegen munkást vet oda a sors (attól tartok, a nyugati szél, de ezt Jung és – Kodolányi kinevetné), elég az hozzá, hogy Indira Gandhi a miniszterelnök és egy másik fejes, államelnök vagy főminiszter, talán csak a nagy munka vezetői elé vezetnek (közben mint régi szakmabeli összebólogatok a hindu pályamunkásokkal, látom, gyenge népség, még arra is gondolok, meg kellene nekik mutatni, hogy kell a csákánnyal, krampáccsal bänni), akiket végül rengeteg ember között keresztülvezetve megtalállok. Erre elhívnak, hogy vigyek el egy csomagot valamely öreg munkásembernek. Indira Gandhi közben elmarad tőlem, talán egy másik öregemberhez vitetett egy ugyanilyen csomagot. Na én csak mentem a

magas úriember után egy tömegszállítás számtalan piszkos terméin által, amíg végre eljutottunk oda, ahol a benn lézengő emberek szerint a két öregember szállása, illetve helye volt. Letétette velem a nagy batyut, amelyben tulajdonképpen egy szennyes öreg dunna volt, amelynek a féldala, amikor kibontottam, bizony-bizony nagyon rongyos is volt. Olyasféle „száz macska se fogna benne egy egeret”. No ezt fejtsd meg Jung mester!

De van ez még tovább is. A nagy úr erre, amikor letettem a dunnát és vissza-indultunk, a zsebébe nyúlt és egy jó marék aranypénzt csúsztatott a kezembe. Én megpróbáltam mentegetőzni, hogy nem kell, és mert beszélni nem tudtam hindu nyelven egy szót se, a tenyeremmel megsimitottam a karját vagy a vállát (magasabb volt nálam, de az arcára nem emlékszem), ő azonban a markomba nyomta a sok aranyat és elsietett. Az én markom azonban nem szokott hozzá az ilyesmihez és az egész marék arany kisiklott belőle, bele a gödrös föld porába.

Erre már lehajoltam – a nagy úr látta az esetet, de elsietett – és szedni kezdtem a súlyos, csillogó és csúszos pénzeket. Voltak közöttük egészen nagyok, a tenyért betöltő kerek pénzek és voltak egészen kicsinyek, krajcárszerűek, mint a régi Ferenc József korabeli 10–20 koronás aranyak.

A hinduk persze körülvettek és segítettek szedni, én pedig aggodalmaskodtam, hogy a kezükhöz ragad egy-egy darab – azt hiszem ragadt is, mert kevesebbre olvadt a kincs – de restelltem szólni. Végül a zsebembe – a nadrágzsebembe, mert az ujjas zseb tele volt másvalamivel – dugtam amit összeszedtem és – felébredtem.

Azonnal leírtam: no ezt fejtsd meg Jung mester! vagy Freud mester, vagy akárki más, talán te, bibliai József!

Kihoztam ide egy régi kéziratot „Az armageddoni csatát”, ami azonban megjelent már valamikor 1947 táján a Válaszban. Újra kellene írni, de viszolygok a régi dolgaimmel való foglalkozástól, pláne az újraírástól, meg aztán azóta már sokan és sokszor írtak róla. Persze, a rejtelem továbbra is rejtelem és csak egyetlen kérdés jut közel hozzá: „micsoda az ember?” Vagyis a szekta-emberek bolondok-e? (annak látásának) vagy történelemcsináló erő van bennük?

Azt hiszem mindkettő (no melyikbe hogy), de a logikájuk a józan ész számára megközelíthetetlen. Az élet legtöbb dolgában normális emberek, szántanak, vetnek, adnak, vesznek, és dolgoznak, nagyon és sokat dolgoznak, az „eszméik” azonban örültek.

Ezt kellene megírni, illetve végérvényesen ábrázolni, de nincs kedvem hozzá. Egy kisgyerekeknek, egy tizenhatéves kislánynak, egy bumfordi kamaszfiúnak, egy kupecnek, politikusnak, kereskedőnek, katonának, diktátornak és királynak, és minden hasonlónak a logikáját szerencsés óráimban felszínre tudom hozni és követni tudom, de egy magyar falusi szektavezető s még kevésbé a szekta-hívó logikáját nem tudom előhívni. Eddig senki se tudta, pedig tényleg sokan írtak róla, mert másokat is izgat ez az ügy. A kérdés átvezet az élettani tudományokba, de nagyon fontos a társadalomtudomány számára is, mert lám, a művelt Pilátusok, a józan Pliniusok, de még a bölcs Tacitusok se vették észre, hogy a furcsa Jézus-szektaból világtörténelmi tényező lesz.

OTTHONI FELJEGYZÉS

Merre vagy Anya, elmúlt akácfa,
élő melegség, bársonyos liget?

Meg-megvillan egy madárka szárnya,
eltépte a tél énekeidet.

A virágaid a völgszél mellett
eltipegték az őszi réten át.

Mire gondoltak? Hogy kitelelnék?
Nem kegyelmez meg soha a világ.

Nem csönget a gyors víz itt a szélben,
ahol reggeltájt vitted a tejet.

Csak a csönd, a csönd hódít kevélyen
és úsznak a súlyos házfedeleek.

A SZABADSÁG SZÁLLÓBAN

Ablakomon bedől a nyári reggel.
Úgy száll-reszket a zaj, összekeverten,
mint tenger rázkódó rózsa a kertben.
Hallgatom – mint költeményt – szerelemmel.

Busz-moraj, duda-hang: mennyi levélke!
Itt csapkolódnak megállíthatatlan,
itt az ágvég-ingás is a szavakban,
és élni kezd egy ének messzi-kéjje.

A villamoscsengés növény-fonatja
is fölnyúlik ide és ráhullatja
sok-sok loncát a sárga szőnyegekre.

Ó, annyi szár, kacs, bozót nő a hangból,
szinte fél már tőlük a szelíd galambсор:
el is rebben a szétfolyó egékbe.

FÉLÓRA AZ UJKORI PARADICSOMBAN

Rovarka se repüljön át.
Ablakomra madár se szálljon,
még cinke se: A kerti ágyon
dőlt négyszöget és karikát
rajzolgasson a délután.

Ne zötyöggjön fejemnél óra.
Ne kopogjon rozoga bútor.
El én, elköszönök a bútól,
magamat fogva vállatóra
s átmenetileg épp nem élek.

Az óra mostantól megálljon,
ahogy megállt az estebéden,
mikor elsült az agg kezében
a vadászpisztoly s hosszú álom
szakadt a házra és urára.

Testálhatják jussomat másra.
Javak nélkül így-úgy leélem,
cirkusz nélkül, nem is kevélyen,
leélem, ami van még hátra,
igazammal elbíbélődve.

Csak félóráig akarok most
egyedül lenni a világon,
s hogy ez még hatalmamban álljon,
aztán jöhet osztálytárs, orvos,
egymással majdcsak elvesződünk.

Testetlen gondolat: ez egyszer
úgy élek, hogy nem úszik árnyam
cafatos foltokkal utánam,
a levegővel elkeverten
egy keskeny mondat lesz a szárnyam.

Legtisztább lesz, ami meztelen,
legelőbb, amit kőbe véstek.
Szabad a szó, ha megtöretlen
furakszik szívéig a létnek,
szabad, akit példának szántak,
szóra, cselekvésre ítéltek.

Füst voltam én, ajtókon függöny,
selymét nem orsózták a párkák,
véletlen kegy rendelte függőm,
takarnom korszerűtlen zárkát
– mögötte nem lakott kívánság...

Növekedett emlékezet,
nyügeimtől tágulni nem hagy!
gödren, lépcsőjén átvezet,
mormol egy fekete siralmat
és kutyáival megugattat.

Apám szeme villan, ha nézlek,
múlába koppan, mikor érted
zarándoklok a villamoshoz.
Szemközt velem jó lesz latolnod,
mennyit rongált rajtam az érdek.

Csak félórára öltözöm be
a kategórikus közönybe.
Mikor besomfordál a részvét,
elfordulok – megkapja részét!
bevigyorog, mint kerti törpe...

Letelepédtem asztalodhoz.
Levesedből kanálnyit kértem...
Mellemen ha viritott érdem,
hasonlóan a kafferokhoz,
bámultalak, civilt, fehérben.

Újképű angyalok sűrögtek,
ámbrát hoztak pörös felüknek,
mikor a szél is csak magának
dodogva himbálta az ágat
s az Ördögárok büze fortyant
és kerítésünkig föláradt.

1945. MÁJUS 8.

A légszavak még inogtak, még feszültek.
A kabinok sisakja alatt pilóták várakoztak
és jaggató morze-jelek láza kinozta őket.
A házak falánál gézbe-zsugorítva guggoltak a sebesültek,
homályos üvegen át hunyorgott rájuk a májusi nap.
Mankójukra néztek a nyomorékok, és kitárták ablakukat
a vonagló-szájú özvegyek.

Menekülő Gauleiterek vacogtak a szurdokokban
s félelmükben francia konyakot ittak.
Pisztolyuk előtt undorral nyújtotta a sajtot a hegyvidéki gazda.
A völgyekben a győztesek serege áradt, akik áttörtek a téli erdőkön
és átgazoltak Pomeránia vasravern laktanyáin.

Port kavart a szél a tátongó Appelplatzokon,
a táborok rabjai a városok felé mentek;
millió társuk hevert már a folyók főenyében,
és a kemencék füstje fekete madárként lengett
a kontinens fölött.

A megvert sereg roncsa füstölt, mint a felrobbant szerkezetek,
s Göbbels pléh-torkai örökre elnémultak a térdeplő tereken.
– Szerte Európában, ahol az ártatlanok keresztje égett
és porba temetkeztek a zsongó városok,
– ezen a napon az erdők szélére merészkedtek az őzek
és a szarvasok lehevertek az elcsöndesült tisztásokon.

Házasság mai módra (II.)

Jókedvűen készült a randevúra. A presszóban megisznak egy feketét s onnan mennek a színházba. A szemét gondosan körülrajzolta, a kezén-lábán újra lakkozta a körmöket. Legmagasabb sarkú cipőjét húzta föl s az új piros ruhát. Csomagból.

Az örömhöz az is hozzátartozott, hogy nem siet. Ráérősen sétált a presszó felé, egyik-másik kirakat előtt elidőzött, hogy ezt venne, azt venne, amaz sincs, de nemcsak a kiállított árukban gyönyörködött, hanem a saját karcsú, mégsem fiús sziluettjében.

– Szexi vagyok! Szexbomba! – állapította meg újra és újra.

Aztán megpillantotta túloldalán a presszót s a jókedve abban a percben odalett. Karcsi úgy gubbasztott a kávéja fölött, mint egy árvizkárosult, aki az elveszett vagytonát siratja. Összeszorult a torka:

– Ma baja lehet már megint annak a rohadt Klárinak?

Gyűlölte ezt az összeomlott testtartást, a szánalmat kolduló tekintetet. Akkor találkozott vele először, mikor Karcsi bejelentette, hogy nem válhat, mert a felesége teherbe esett, az adott helyzetben így meg úgy, de azért csak őt szereti. Ennek rövidesen három éve. Azóta minden alkalommal, ha valami nem stimmel, – ez a testtartás, ez a sunyi, gyáva lapulás.

Hirtelen elhatározással átvágott az úttesten, egy perc s már a férfi előtt állott. Amaz álmos örömmel nézett föl rá, félkézzel a székért nyúlt, hogy közelebb húzza.

– Nem ülök le! – mondta a lány s az ajkát összeharapta.

A férfi a cigarettája után nyúlt s rágyújtott, hogy időt nyerjen.

– Vagy azért – folytatta a lány élesen, – mert színházba megyünk s akkor ideje indulni. Vagy azért mert nem.

– A helyzet az... – próbált volna beszélni a férfi.

– Szóval nem megyünk színházba!

– Ül le, kérlek, ez így igazán kínos.

– Nem ülök le. Becsavarodnék, ha végig kellene hallgatnom, amit a Klárikád-ról sóderolsz. Kivették a vakbelét? Vagy lenyelte a vándlingot? Add ide a jegyeket! Vagy vele még?

Heves fejrázás volt a válasz, látszott, hogy a férfi tart a lánytól, már húzta elő a pénztárcáját.

– Nem hagyom kárbaveszni a jegyeket – mondta a lány makacsul, de közben a tekintete tanácstalanul repdesett.

– Ül le, Ágika. Kérlek ül le.

Dacos kis fejrázás volt a válasz. Mielőtt elindult a telefonhoz, odaszólt a férfinak:

– Addig rendelj nekem egy vermutot. Nem – állott meg mentében – mindjárt kettőt!

A férfi a szeme sarkából követte, amint begyesen, rövid, pattogó lépteivel a fülke felé tart. Söhajtott, elnyomta a cigarettát s mindjárt másikra gyújtott. Fejét még jobban lehajtotta, a füstöt maga elé fújta az asztal lapjára.

– Találtál partnert? – kérdezte mikor a lány visszajött.

Válasz helyett a lány a kezét nyújtotta újabb tantuszokért, a tenyere rózsaszínes volt, a csuklón halványkék erek:

– Túl vagyunk a drámán. Klárika megkapott estére. Most már ülhetsz rendezesen.

– Az én drámám nem fejeződött be... – magyarázta volna öblösen érzelmes hangon –, az én drámám az, hogy nem lehetek veled...

Agi úgy tett, mintha nem hallaná, vagy csakugyan nem hallotta. Vitte a két tantust. Mire visszaért, a fülkét elfoglalták. Egy darabig idegesen dobolt a retiküljén, mereven nézte a telefonálót, de az elnyűtt, festett hajú nő nem törődött vele, beszélt, beszélt. Majd hirtelen lecsapta a kagylót.

– Kárász Elek urat kérem – mondta Ági bizonytalanul.

– Magánlakás – hangzott a barátságosan válasz.

Ismét tárcsázott s amint az ismerős hangot hallotta, felderült az arca:

– Jaj, de örülök, hogy otthon találalak, Elek. Van két jegyem a Nemzetibe, azt mondják, frankó a darab... – Szünet, megnyúlt vonások. – Értem. Értem. Értem.

A kagylót lehangoltan helyezte vissza a villába.

Időközben meghozták a két vermutot. A lány leült:

– Senki – mondta s felhajtotta az egyik pohár italt. – Van még tantuszod? Ne haragudj, a te hibád.

A férfi azok közé tartozott, akik nem tudják, melyik zsebükbe mit tesznek. Szórakozottan rakta ki az asztalra amit összemarkolt, aprópénzt s közötte néhány tantust.

– Sárkát hívtad? – kérdezte.

– Mi vagyok én, hogy mindig lány-társaságban mutatkozzam? Hogy néz ki az, hogy egy ilyen szexbombának nincs partnere? Nem szeretek égni a fejek előtt.

A férfi beszélni akart, de meggondolta. A lány megfelelt az el nem hangzott közbeszólásra:

– Azt akarod mondani, hogy ha valaki olyan szexi, mint én, annak akad partnere? Ha olyan könnyen akadna, már régen nem futnék veled! Hajjajj milyen régen!

– Én azt hittem – mondta a férfi öblösen –, azt hittem, hogy szeretjük egymást...

– Az elején úgy is volt, ahogy mondod. De te elgazoltad ezt a szép szerelmet, elnyálaztad és eltaktikáztad. Ha valakinek nincs ereje elválni, akkor ne ígérjessen. Ne emelgesd az ujjadat, mint aki kiszolgolni kéredezkezik. Igen, igen, szerettelek! Mindenképpen lefeküdtem volna veled, de az más, ha az ember előre tudja! Egészen más! A felelősség egyedül az övé.

– Többször elmagyaráztam, hogy a Klárrika reakciója...

A lány felemelte a másik pohár vermutot, oly sokatmondón pillantott a férfira, hogy az elnémult. Kissé kinyílt szájjal várta, mi következik.

– Ezt a poharat a Klárikád egészségére iszom. De azzal a feltétellel, hogy a nevet se halljam többé.

Felhajtotta a vermutot. Még egy percig villogó szemmel nézett a férfira, mint idomító az oroszlánra, aztán felmarkolta a tantuszokat, hóna alá szoritotta a táskáját s ment telefonozni. Lassan tért vissza, nem várta meg a kérdést:

– Apuval megyek – mondta s megvonta a vállát.

A férfi átnyúlt az asztalon, ajkához emelte a lány kezét:

– Igazán örülök, hogy sikerült elintézni s hogy miattam nem romlott el az estéd, mert a darabról mindenki azt mondja...

– Ki mondja, hogy nem romlott el az estém? Ki? Talán a tied nem romlott el. Élvezheted a Klárikádat! Mert kettőnk közül mindig én esem pofára! Mindig, mindig, mindig! Micsoda szerencséje van a Klárikádnak, hogy egy ilyen lekvár-férjet szedett föl! Világi nagy szerencse!

– Ma családi nap van – folytatta már lábon –, te a Klárikáddal, én az apámmal. Szia.

Érezte, amint a férfi tekintete hátulról végigtapogatja, de nem fordult vissza, holott szerette ezt a mohó, szemérmetlen nézést, szerette a vágyat, ami hevítette, saját kíváncsiságának visszaverődő melegét. Gondolata minduntalan arrafelé lejtett, hogy elmúlt huszonöt éves. Nem is olyan régen, úgy gondolt erre a korra, mint valami nagyon távoli állomásra. Lám, elérte s nem történt semmi, semmi. Nézte magát a kirakatok üvegében, a tükörképébe kapaszkodott: – csipeje guszthusosan feszült a szűk szoknyában, melle kihívón nyomult előre.

Apja várta a színház előtt. Az apja! Sötétszürke zakó, bordó nyakkendő, csíkos ing, klassz fej az öreg. Valahányszor nyilvános helyen vannak együtt, úgy viselkedik, mintha az udvarlója volna.

- Szervusz - mondja, elébe siet és kezét csókol. Ő hagyja.

Szombaton este nekivágott a nagykörútnak. A levegő lágy volt, déli szél fújt, az ostorlámpák kórházi fényében színesen és lármásan áramlott a tömeg. Feszülő nadrágú lányok, feszülő nadrágú fiúk, fel-felcsattanó kacagások. Elgyönyörködtette a fedezés, hogy itt egy csomóban láthat mindent, amire szüksége van, amire vágyhat. Bőség a kirakatokban, bőség az utcán, annyi minden és annyi minkenki, hogy se szemmel, se fantáziával nem győzte.

Odahaza, hogy ha házasságra, szerelemre gondolt, egy tucat nő vonult el képzeletében, mindig ugyanazok. Tévé, rádiót s még sok egyebet vásárolhatott a népboltban, bort, pálinkát vagy akár pezsgőt ihatott a kocsmában. A kívánságok egy csoportjával viszont elkerülhetetlenül együttjárt az utazás képzete. Egyházaskenyeresen nem árulnak villanyborotvát és tánchelyek sincsenek, ahol ismerkedni lehet.

Idáig olyanformán érezte magát az életben, mint vendég a rossz háziasszonynál, aki szakadatlanul rohángál a konyha és az ebédlő között, mert hol a sötét, hol a levegős kanalat, hol a savanyút felejtette el behozni. A zsivalgó nagykörutat viszont ezen a szombat estén, első Pesten töltött vikendjén, dúsan megterített asztalnak látta, melyen mindent megtalálhat, amire kedve támad. Ahhoz képest, hogy mire nézett, megérett a nyála, összeszorult a torka, megdobbant a szíve. Másodpercekre csupán, a kifogyhatatlan bőség minduntalan új vágyakat sugallt, azaz egyetlen vágyat sem hagyott meggyökeresedni.

A sok csavargás meghozta az étvágyát. A hangulatához elsőosztályú vendéglő illetet volna, fehér abrosz, szalonmuzsika, pénze is volt. De végül úgy határozott, hogy majd akkor költekezik, ha partnere lesz, most beéri a talponállóban egy pár debrecenivel s egy nagyfröccsel. A mellékhelyiség felől jövet egy lány furakodott át a tömegben.

- Tökegyedül? - kérdezte.
- Tökegyedül - felelt a férfi.
- Szombat este?

Intett, hogy csak nyel s mindent megmagyaráz.

- Tudniillik, most helyeztek Pestre. Még nincsen partnerem. Pedig lakásom is van, nem keresek rosszul.

A lány elismerően bólintott.

- Tetszel nekem - mondta aztán. - Főleg a bajuszod. Ilyen tunkoló sárga bajuszt még nem ettem. A zakód is teljesen jó. Honnan újítottad? Régen vadászom ilyen nagykockás pepitára.

- Te is tetszel nekem - szólalt meg a debreceni mellől.

Ekkor már kiabáltak a lány után:

- Zsuzsa, mi van? Megyünk. Nincs egy kanyilónk sem.

- Megyek - intett a lány a falatozóhoz. Amaz elszomorodott.

- Ő - kacagott a lány -, úgy nézel rám, mint aki most lépett le a falvédőről.

A férfinak megérett a debreceni a kezében:

- Ne! Ne menj még!

Úgy toppant eléje a lány, mintha a kedvéért lépett volna le az élet terített asztaláról. Igyekezett megértetni vele, hogy nem mehet el, találkozniok kell. A társaság a terem túlsó sarkából egyre szólongatta. Végül kettesben mentek oda.

- Hoztam egy fejet, aki mindenáron velünk akar piálni. Ő fizet. - Hirtelen a férfi felé fordult: - semmit nem kapsz érte. Vigyázz!

Már tudta: - három lány, három fiú. Nincs mit remélni. De restellt volna visszakozni.

Éjfél után búcsúztak el, pompás hangulatban, ölelések között. Azok hatan egy irányba tartottak. Szemmel követte távolodó alakjukat. A lány visszafordult, intett. Ő is intett. Mire a többiek is.

Nehezen talált haza. Nem verte el minden pénzét, az érvágást mindamellet megérezte. Másnap ki sem mozdult hazulról.

Az élet terített asztalát, csak az üzemi étkezdében látta. A korszerű monstre-vállalatokban még azok sem ismerik személyesen egymást, akik ugyanabban az épületben dolgoznak. Hát még ha a vállalat több épületet foglal el!

Több hónapig dolgozott már az Üzemtervben, de soha nem pillanthatott föl a mosogatólészerű levesről, hogy ne látott volna új arcokat. A szürke hivatalnokok között dús idomú asszonyok, hetykemellű lányok tűntek föl egy-egy csillogó pillanatra, hogy aztán nyomuk vesszen. Áthelyezték őket? Más időben ebédelnek?

Talány.

Egy alkalommal átküldték a főépületbe valami istálló-kombinát tervdokumentációjának utánanézni. Ekkor megismerkedett egy sereg kedvére való s egy nagyobb sereg kedvére nem való lánnyal, asszonnyal. Megint úgy érezte, hogy közel került az élet terített asztalához. Kivált, mikor a zömök, tatáros képű Ica – rajzoló a főépületben – elfogadta a meghívását.

– Rég meg akartam kérdezni – mondta Ica a vendéglőben, –, hogy sárgítod-e a bajuszod, vagy ez a természetes színe?

– Csak nem fogom festeni a bajuszomat!

– Egészen eltakarja a szádat, hajtsd csak egy kicsit fel.

Felhajtotta. A lány kíváncsin kukkantott a lebegő szőrfüggöny alá.

– Érdekes – jegyezte meg –, szájkosarad van és Ferencnek hívnak. Hogy hoztad ezt össze?

Szerelmük beteljesedésének napján, az ágyban, Ferenc összefonta két kezét a tarkója alatt, a mennyezetre nézett s eltűnődött.

– Hát nem furcsa? – kérdezte –, nem furcsa, hogy ennyire boldogok vagyunk?

Nem furcsa, hogy...

– Szerintem egyáltalán nem furcsa.

– Nem értesz! Arra gondolok, hogy szinte nap mint nap láttuk egymást az étkezdében, egymás közelében dolgoztunk, és mégis, hogy mondjam?... Mégis csak egy véletlen következtében ismerkedtünk meg. Ha nincs az a zúr az istálló-kombinátal, nem tudnám, hogy mi a boldogság! Furcsa, nagyon furcsa.

Ferenc házasságról, gyerekről beszélt s terveket szőtt az együtt töltendő nyári szabadságra.

– Én nem akarok hozzád menni – mondta Ica. – Nyárig pedig még hosszú az idő.

Kapcsolatuk harmadik hónapjának elején Ica illedelmesen bocsánatot kért tőle, hogy nem mehet el hozzá, mint ahogy megbeszélték, mert férjhez megy egy orvoshoz. Indokolásképpen egyre ezt ismételtette:

– Nem tehetek másként! Nem tehetek másként!

– De miért? – kérdezte Ferenc és búsan nézett a távozó után. Ica rövideket lépett, ahogy rövid, izmos lábaihoz, ugyancsak rövid és izmos törzséhez illett. Nem látzott rajta, hogy a talpa alatt összetört remények cserepei ropognak.

Szürke hónapok következtek s néhány elrettentő tapasztalat, erőszakos nőknek tett meggondolatlan engedmények. Aztán egy újabb adminisztrációs hanyagság miatt az élet terített asztaláról eléje lépett Beácska, dús idomainak első pillanatra áttekinthetetlen látványával. A haja szürkébe játszó hamvas szőke, tarkóján, füle körül, alsó karján sűrű, aranyosan csillogó pihék. Teste olyan szemérmetlenül kívánatos volt, hogy felöltözve is meztelesség hatott. Kacagása, gödröcskés mosolygása, csapongó nézése mind-mind csupa kihívás. Mégis magányosnak látszott, maga jött, maga evett az étkezdében. Eddig azért nem látta, mert Beácska az utolsók között költötte el ebédjét, közvetlenül zárás előtt.

- Leülhetnek? - kérdezte Ferenc.

Egy kéken-pirosan-fehéren villanó mosoly, s egy mondat:

- Olyan unalmas egyedül enni.

A szem, a száj, az arc, a kezek, a karok szakadatlan játéka annyira elfoglalta, hogy alig lelt szavára. Túláradó nőiségével, Beácska elütött az uralkodó nőtipustól, valami mást, valami különlegeset képviselt. A maga nemében egyedüli volt az Üzemtervben.

Ferenc javaslatait, hogy ide vagy oda menjenek, egyelőre visszautasította, de szemlátomást nem úgy, mint aki csakugyan nem akar találkozni. Inkább, mintha kérette volna magát, vagy mintha úgy vélné, hogy az üzemen kívüli találkozásnak még nem jött el az ideje. S ez annál idegesítőbb volt, mert az utóbbi időkben Beácskára állandóan rátelefonáltak. Sietve bekapta az ebédet, mosolygott s már rohant vissza a munkahelyére.

- Nézze - mondta a férfi határozottan -, történjék bármi, találkozni akarok magával, vendéglőben, presszóban, mindegy., csak már egyszer érezzem, hogy... Hogy mondjam? Hogy az a találkozás az enyém, nem véletlen.

Beácska arca elkomolyodott, úgy vette szemügyre a férfit, mintha most látná először. Ezúttal nem kihívás csillogott a szemében, hanem megbecsülés, szinte tisztelet.

- És nem fél?

Ahogy megszólalt, hátrahajolt s a sűrű pulóver a két súlyos mell terhével valóssággal előreugrott. A férfi szeme megtapadt a látványon:

- Mitől félnék?

- Nem fél a következményektől?

Beácska tagoltan beszélt, mint a tanító, ha tollbamond az elemiben.

- Mert ha csakugyan nem fél - folytatta -, akkor holnap este találkozunk a presszóban. Onnan pedig felmegyünk magához. Ha nem fél.

- Nem félek - tiltakozott a férfi.

Beácska habzó széles mosollyal hajolt hozzá, végigsimított a keze fején:

- Csak konyakot iszom. Hogy enni mit ad, mindegy. Azaz szalámi legyen.

Milyen jó, hogy ezt elintéztük - gondolta Ferenc, mert már közeledett feléjük a kiszolgáló; hozta az üzenetet, hogy Beácska azonnal térjen vissza a munkahelyére. Almáspite volt, becsomagolta a szalvétába, kezével intett búcsút s már ment.

Még a teremben volt, tekintete még a testén, mikor a férfiből hirtelen kibugygyant Gounod Faustjának keringője. Ez a pezsgő muzsika illet a pezsgő jókedvhez, ami feszegette, ropogtatta, csiklandozta. Olyan érthetetlen, hihetetlen, valószínűtlen volt, hogy ez a csoda, ez a tünemény, a nőiségnek ez a remekműve, ez a szexuális ki nyilatkoztatás másnap este eljön hozzá, kibomlik a pulóverból, a szoknyából, a kombinéből s a fehér nadrágocska, mint egy sirály a Duna fölött átcikázik a rekamiéről a karosszékbe.

Trállállállá! Hihetetlen! Trállállállá! Hihetetlen!

Dudorászva evett, a keringő szárnyain tért vissza munkahelyére, háromnegyedes ütemben dolgozott. Időnkint magán érezte a kedves Etelka néni tekintetét. Korán megöszült, széparcú, jólelkű nő volt Etelka, a legjobb kolléga. Ráeszmélt, hogy a füttyrészés, dúdorászás zavarhatja, elnémult:

- Bocsánat! - mondta.

- Bocsánat! - ismételte meg még jó párszor. De végül is az érzelmi telítettség szinte szétrobbantotta:

- Bocsásson meg, Etelka néni, bocsásson meg, de majd szétvet a boldogság, ezért füttyölök, ezért nem bírom fegyelmezni magam. Olyan ritkán boldog az ember. Mindjárt harminc éves leszek s még alig-alig izleltem meg a boldogságot. Nem tapintatlanság, nem tiszteletlenség, hiába erőltetem, hiába, kitör belőlem!

Felugrott, körbe táncolt a szűk szobában, a két íróasztal s az ajtó közötti parányi szabad helyen.

- Trallalalalla! Trallalalalla!

- Engedje meg, Etelka néni, hogy megcsókoljam a kezét.

Visszaült a helyére, egy idő múlva felnézett, tekintete egyenesen beleesett az öregasszony tekintetébe. Farkasszemet néztek, az egyik kérdőn, a másik szánakozón.

– Olyan furcsán tetszik nézni.

– Hallgasson rám, Ferenc, fogadja meg a tanácsomat és szálljon le Beácskáról.

– Hogy én? Dehát honnan tetszik tudni?

– Mindenki tudja. És mindenki visszafojtott lélegzettel várja a fejleményeket, mint egy krimiben. Most azt akarta kérdezni, hogy miféle fejleményeket s hogy ki nek mi köze az egész ügyhöz, magukra tartozik. Kettejükre, ugye?

A férfi erőteljesen bölintott, hogy igen, a kettejük ügye és senkinek nem lehet beleszólása.

– És mondja, fiam, nem tűnt fel magának, hogy egy olyan csinos nő, mint a Beácska, egy olyan különlegesen szexy nő, ahogy ma mondják, aki amellet okos, tiszta, kedves, akiről csak jót lehet mondani – mindig magányosan eszik, senki nem kíséri az étkezdébe, és senki nem kíséri vissza? Nem tűnt fel magának? Nem gondolkozott el rajta, hogy emögött mi lehet?

– Megfordult a fejemben, dehát ki törődik azzal, amikor látja, hogy a szerencse rámosolyog, hogy... De mire akar Etelka néni kilyukadni?

– És ha már ezen napirendre tért, az sem ütött szeget a fejébe, hogy Beácskát mindig elhívják maga mellől? Mindig telefonálnak utána? Nézze, magának olyan ártatlan, tiszta tekintete van, a kese bajsza is csupa gyanútlanág, nohát nem félek, hogy visszaél a jóságommal, tudja meg, hogy Beácska a főnöke barátnője s ahányan...

A harag, a méltatlankodás szinte feldobta ültéből a férfit. Arca céklavörösré gyült:

– Már ne haragudjék, Etelka néni, de azt soha senki be nem beszéli nekem, hogy a Beácska annak a szélütött sajtlyukasztónak a barátnője! Annak a mitesszeres számlálónak, annak a fejtrágyázott totószelvényárusnak?! Annak...

Az öregasszony jobbra-balra ingatta a fejét, mialatt a szavak árja elzúgott felette, ezzel jelezte, hogy kitart a véleménye mellett.

– Nem drágám, a mi vezetőink rafináltabbak. Beácska nem a sajtlyukasztó barátnője, hanem a sajtlyukasztó főnökéé. Előbb az ő titkárnője volt, a főnöké, de aztán hogy nagyon elharapódzott a szokás és a főnökök – ugye – nemcsak hivatali célokra használták a titkárnőket, akkor a Baló – mert róla van szó – kitalálta, hogy ronda titkárnőt vesz maga mellé, a szeretőjét pedig áthelyezte a sajtlyukasztó mellé. Így könnyebben adhat prémiumot, fizetésemelést neki, s botrány nem fenyeget. De olyan férfi nem maradt meg ebben a vállalatban, aki a Beácskára szemet vetett. Mert tudja meg, a Beácska hajlandó volna. Beácska arra is hajlandó volna, ha csakugyan szereti, hogy lemenjen magával Cipőfalvára, ahonnan maga a hathuszassal idejött, fiam.

– Borzasztó! – szólalt meg Ferenc s maga elé nézett, a peccétes, foltos, mocskos íróasztal lapjára.

Néhány napig úgy viselkedett, mint akit szélütés ért.

Egy reggel a Magyar Nemzetet olvasta. Etelka néni oda lépett:

– Bocsásson meg. Ezentúl itt kezdje.

– A hirdetéseken?

Válla fölött átnyúlt az öregasszony karja, ráncos mutatóujja megállapodott egy ponton:

– „Matériálista világnézetű, enyhén molett, érzékeny lelkületű, mélyérzésű tisztviselőnő hasonló úr ismeretségét keresi, leveleket „Felépítjük a boldogságot” jel-igére a kiadóba.”

Almosan lépett be az öltözőbe, ásitva vetkőzött, húzta fel a fehér köpenyt, kötötte le a haját. Úgy rémlett, valamit rábiztak, valamit soron kívül el kellene intéznie. Mindig így történt, ha nem aludta ki magát. Eleresztett egy raj ásitást, nyújtózott, aztán benyitott a laborba.

Keresztbevetett lábbal, féloldalt a széken a kis Árvayné telefonált. Gyorsan beszélt, egyformán hangsúlyozott minden szót, minden szótagot: – „betonszöveget nyomó imamalom”, ő nevezte el így s nagy sikert aratott az ötlettel. Üdvözlésképpen bólintott a kis szöke asszonynak, s ment volna az ablak mellé, az epruvettái közé. De Árvayné intett, hogy várjon a prof ajtaja felé bökögetett a vállával meg a fejével.

Leült, rágyújtott, a tétlenség is idegesítette, de Árvayné szövege, melyet akaratosan végig hallgatott, egy fokkal még jobban:

– ... „tehát, szívi, a busz a két üzlet között áll meg, nagyjából középuton, de mégis egy kicsit közelebb a fenti közérthez, mert a fenti egy egészen kicsit távolabb van, mint a lenti, tehát, szívi, hogyha a lenti közértben akarsz bevásárolni, akkor a megállótól lefelé kell menned, nem tudom pontosan, százötven vagy kétszáz métert, legközelebb megszámolom a kedvedért, de addig is tudd, hogy ha esetleg a fenti közértben akarsz vásárolni, akkor a megállótól fölfelé kell menned, száz vagy százötven lépést, majd kiszámítom neked, szívi, hogy semmi meglepetés ne érjen s ha fent vásárolsz, akkor legokosabb, ha lefelé mégy a megállóhoz, míg ha a lentiben vásárolsz, akkor fölfelé kell menned, nem tudom pontosan...”

A szöveg fennakadt a levegőben, Árvayné ámulva nézett a készülékre, kék szeme tágra nyílt.

– Úgy látszik szívi letette – jegyezte meg kárörvendőn. – Mit integettél?
– Nem, az nem lehet, a központ... – tárcsázott volna ismét, de Ági közbelépett:

- Előbb hadd hallom, miről van szó.
- Az öreg szólt, hogy küldjelek be hozzá.
- Hamarabb is megmondhattad volna.

Kopogtatására mély, színtelen hang válaszolt, kiénekelte basszus, melyre az Opera már nem tart igényt. A prof karosszékben ült, kélyelmesen elvetődve, szájában pipa, kezében angolnyelvű folyóirat.

- Szeretném megkérni, Ágika aranyos, hogy menjen át az ötös laborba...
- Az analizisekért?

A prof arcán megjelent az úgynevezett „bajusz-mosoly”, a jókedv s jóindulat jele. Ezzel a felfelé kunkorodó mosollyal s némi bólogatással fejezte ki örömét, hogy a lány magyarázat nélkül tudja, mit kell tennie. Kitüntetésképpen az ajtóig kísérte s barátságos röffenések között bocsátotta útjára.

Az ötös labor az épület másik végén volt s egy hosszú folyosón át lehetett megközelíteni. Nem sietett, sohasem szeretett sietni, most azonban nem élvezte a sétatempót, mintha ólomból lett volna a lába. Már majdnem célhoz ért, mikor a labor ajtaja kipattant, Siklósné hatalmas húsdarabjai omlottak ki rajta. Keletlen tészta arcán a felindulás sápadtpiros foltjai.

- Mi bajod van már neked is?

Akkor eszmélt rá, hogy rossz kedvre hangolódott, de tagadta:

- Semmi, semmi.

– Na, hálistennek. A prof analiziseiért jöttél, ugye? Elkészültek. Lici majd odaadja. Beszélj a fejével, hülye az a lány, nem akarja megérteni, hogy így soha ki nem keveredik. Nemcsak az a hatvan forint, de ez felelőtlenység, elsősorban önmagával szemben, de velünk szemben dettó. És különben is szokjon rá, hogy ha valamibe belekezdett, azt ne hagyja félbe. Ha erre rászokik, a munkája is kárát látja. Beszélj a fejével.

- Egy szót sem értek az egészből. Mit mondjak neki?

– Amit a józan eszed diktál – indulatoskodott a nagydarab nőszemély. – Ha nem diktál semmit, ne mondj semmit. Én már belefáradtam, hogy lelket verjek abba a szerencsétlenbe.

- Nem iszol egy kávé? – kérdezte Lici.

Elnézte, amint a kávéfőző körül tett-vett, az alakja jó, a vonásai kellemesek, csak éppen megüli valami, mint a por a virágokat, forgalmas utcákon. Az unalom szürke glóriája övezte arcát.

- Nem akart leszállni rólam. Borzasztó, hogy mindenbe beleavatkozik. Téged is mozgósítani akart, ugye?

- Az ajtóban fogott el. Levágott egy keresztretjvény-lelkifröccs hibridet, aztán elviharzott. A hibás te vagy, minek avatod be a dolgaidba.

- Tudom - hátradőlt a székben, apránként eregette ki száján a füstöt, elmerült a formátlan gomolygás látványában. Szeme körül remegett a bőr, az ajka is megmegrándult.

Résztvevőn tudakolta:

- Nagyon szerencsétlen vagy, Lici?

Bólintott, hogy igen, szerencsétlen, lassan köpenye zsebébe nyúlt, egy levélborítékot húzott elő, habozott egy darabig, aztán odaadta Áginak:

Alig futott végig az első sorokon, felkapta a fejét:

- Hirdettél?

Lici büntudatosan vonta meg a vállát:

- Mikor szegény nagymama meghalt, beköltöztem a cselédszobába. Hagyták. Azóta nyugalom van. De hát ott teljen el az egész életem? A Tibort tudod. Se eleje, se vége nem volt, mindig ugyanaz a lemez... Aztán elvett egy öreg nőt, mert lakást kapott vele. Anyám azt mondja, hogy manapság egy cselédszoba is elég... Néha azt hiszem, hogy igaza van... Most már nem szól, de úgy néz rám, hogy mindig pontosan tudom, mit nem mond ki. Ez is rettenetes, a lemez, amelyik nem szól, mégis hallod. Amióta itt dolgozom, egyetlen olyan férfival nem ismerkedtem meg, aki számba jöhetne. Kihez menjen férjhez az ember, ha nem ismerkedik? Ők beszéltek rá a hirdetésre...

- Siklósné?

- Ő, meg Juci... Azok a szombat esték, a vasárnapok! Nem telhet el egy élet anélkül, hogy az ember ne tartozna valakihez! Vagy te más véleményen vagy? Hátvan forintot fizettem a hirdetésért.

Ági a fejét ingatta:

- A lemez - mondta tünődően... Szóval mikor odáig jut az ember... Az előbb a Margitka, tudod a kis Árvayné, azt hittem becsavarodom, ahogy nyomta-nyomta-nyomta a szöveget a szíviyének... A kettőnek semmi köze egymáshoz, de tulajdonképpen a Karcival is így van. Az elején nem is volt Klárika, csak én voltam, aztán Klárika egyre több helyet foglalt el. Ez járt az eszemben, mialatt az a hülye Margitka sóderolt a szíviyének, hogy az én helyzetem éppolyan reménytelen... Egy szózuhatag!...

- Ah, - legyintett indulatosan, s azzal, hogy Licinek épp elég baja van magának is, félbehagyta a panaszkodást. Lassan, figyelmesen végig olvasta a levelet.

- Nem értelek, Lici - szólalt meg aztán. - Ezt a levelet rendes, becsületes ember írta. Semmi hanta, semmi hamuka, olyan tiszta a levele, mint a kétszerkettő. Én a helyedben egy pillanatig sem haboznék. Igaza van a kövér Siklósnénak. Örült vagy, ha nem még el a randira.

Válasz helyett Lici fényképet húzott elő köpenye zsebéből. Lecsurgó bajuszú, gyerekesen nyílt tekintetű fiatal férfit ábrázolt, nagykockájú pepita zakóban.

- De hiszen állati jóképű! - kiáltott fel Ági.

A választ elmosta a sírás, a szavak belefűlladtak a könnyekbe s az orrfűvásokba.

- Épp az a baj, hogy túl jóképű - mondta aztán -, annyi csalódás, annyi kudarc, annyi sikertelenség után nem merek. Hiába. Nem merek. Mert ha elmennék, biztos beleszeretnék. Hiszen úgy kiéheztem... És akkor... akkor... A Tiborral is, ugye...

- Még meggondolható... - állott meg Ági az ajtóban, kezében az analizisek.

- Tudod mit, ha meggondoltad, szólj át telefonon.

- Nem gondolom meg!

Siváran húzódott előtte a hosszú, rosszul világított folyosó. A kőkockákat nézte elmerülten s mint gimnázista korában, kockáról kockára lépett, mindig a közepébe. Eleinte lassan, aztán egyre gyorsabban haladt. Az utolsó előtti ablaknál megállott, szemügyre vette a tükörképét:

– Szexi vagyok! Szexbomba!

Esett az eső, az ablakszemeken szinte habzott a víz. Besötétedett, a laborban felgyújtották a lámpákat. Árvayné ment a telefonhoz:

– Ági! Téged keresnek!

– Hogyne érnék rá, Karcsikám. Neked mindig. Hogy furcsa vagyok? Képzeldsz drágám! Igen, igen, a szokott helyen. Számíthatsz rám.

Délutánra kisütött a nap. Ági ráérősen sétált a presszó felé, a kirakatokat nézegette. Aztán megpillantotta túloldalát a presszót, meggyorsította a lépést, arcán ki nyílt a mosolygás.

Karcsi hetykén ült a sarokban, két ujja közt cigaretta, a járókelőket úgy méregette, mintha a beosztottja volna valamennyi. Ajka körül fölényes mosoly.

Átvágott az úttesten, leült a férfi mellé. Amaz a zsebébe nyúlt. Persze, a kulcs!

– Milyen szép vagy, Ági!

– Igazán? – kérdezte kacéran. – És Klárika hogy van? Milyen a kedély-állapota?

– Jól, köszönöm, jól. Vidékre utazott a gyerekekkel.

– Jót fog tenni neki a vidéki tartózkodás. Ráfér a pihenés szegénykére.

– Na, ugye, látod... – mondta a férfi apásan.

A pincér letette a lány elé a pohár vermutot, nem nyúlt hozzá. Maga elé nyújtotta két kezét, az ujjait lebegtette, mint körömfestés után szokás, hogy a lakk mielőbb megszáradjon.

A férfi megint a kulcshoz nyúlt a zsebében.

– Egészségedre!

A lány nem ivott, tovább lobogtatta az ujjait a levegőben.

– Nem tetszik a kezem? Meg sem csókolod?

– Gyönyörű kezeid vannak, mindig mondtam. Én fedeztem fel őket, – lehajolt s kezét csókolta.

– Klárikának nincs ilyen szép keze, ugye? Vidéken majd megnyugodnak az idegei. Nem igaz?

– Persze – hagyta rá a férfi és felállt. – Akkor menjünk.

– Nem megyünk. – Technikai akadályok miatt – adta meg a magyarázatot a férfi kérdésére.

Amaz meglepetten ült vissza:

– Értem – mondta rosszkedvűen.

– Nem tűnik fel semmi a kezemen? Semmi?

A férfi épp, hogy odapillantott, pusztá udvariasságból, érdeklődés nélkül.

– A gyűrű sem?

– A gyűrű?!

– Az előbb azt csókolta meg.

– Menyasszony vagy? – kérdezte most már ingerülten.

– Szó sincs róla – legyintett Ági –, kinek van manapság ilyesmire ideje? Férjhez mentem! – Már állt is. Boldog vagyok. S képzeld, hatvan forintba került az egész. Szia, Klárikát csókolom.

FELEKEZETNÉLKÜLIEK

Lehetőségek szeretnének maradni egy olyan világban, amelyben mindent megneveznek, lezárnak. Féltik az űrt a levegőtől és a lámpától. Ezüstpapírba csomagolják fejüket, arcukat petyhüdt bőrbe kötik. Vértüket sziruppal hígítják, iszappal sűrűsítik, és nem beszélnek. Ez persze látszat; ha már elmentél, hajolnak lázasan kérdező arcod fölé, tapogatják ruhadarabjaidat, testrészeidet, és szagolgatják. S ha már elmentél, kezdődik a vizsgálát és a protézisek furcsa neszei. E szellemi buzik körülállnak és vetközni kényszerítenek. S míg visszafelé kiejtett elharapott nevük kezdőbetűjét kutatod emlékezetedben, édes pofával buzdítanak szerelemre...

A KÉSŐN ÉRKEZETT

A nagy öntözőkocsi
lemosta lépteidet –
megmásította az utcát.

Jöttödkor még falevelek,
elszórt mozijegyek
és néhány parázsló cigarettavég
hevert itt-ott.

Hiába kereslek.
A tovasiető tükörképek
egyike sem tiéd.
A finom,
iszappá ázott porszemek
egyike sem az,
mit lábad érintett.

Mégis
itt bujkálsz a tükör mélyén,
és válaszokat fogalmazol
kérdéseimre.

ÚTKÖZBEN

Gyönyörű álmaimat keserűn emlegetem
reggel mivel, hogy csak egyszer élünk
s a város kemény mellű nőit felkínálja
hajnalig lázas éjszakákra.

Vannak, akik még emlékeznek
a megtartó szerelem
varázsára. Ma már azonban ők is csak
legyintenek csöndesen.

Mint konok szerzetes ögyelgek a dzsessz
ütémű utcákon naponta.
Fekete kötésű bibliát szorongatok:
példázatokat
a megváltó húségről
s a tisztaság józan szigoráról.

A Jövő nevű világváros felé igyekszem
hol az üvegcsarnokú ég alatt
aranybetűs, kőtábláink olvashatók.
Viszem magammal a fegyelem és a munka
intő szavait és nem játszom el útközben
sem a gyerekem sem a feleségem.

A LEGKISEBB FIÚ

Kiszáradt a nap jegenyéje
egyetlen nyári éjjel.
Lángoló őszi erdők mélyén
kék agancsú fagy lépdél.

Vastraverz homlokú óriások
gázolnak a folyón át
hétmérföldes betoncsizmában
s a tűz csillagát hozzák.

Mire a csodák megtörténnek
már zörget is az ajtón
a legkisebb fiú és párja
világszép tündérkisasszony.

Fekete kontya sötét felhő
lány hangja virágzó ág.
Összeszalad vig házunk népe
az országos rokonság.

Proust

Naplórészlet

(II. rész)

Proust hatása annyiban is különleges volt, hogy talán már kezdettől is, de később bizonyosan mindinkább mélyen érdekelték, sőt izgattak az író életkörülményei, műve megalkotásának mozzanatai. Úgyszólván minden, ami ezekkel kapcsolatos. Később mind többet olvastam erről – kezem ügyébe került ilyen könyveket, közléseket, – csaknem többet, mint magát Proustot, s szinte nagyobb érdeklődéssel is. Ilyen mértékű érdeklődésem, kíváncsiságom más alkotókat, alkotásokat illetően sohasem volt, az életrajzoknak kijáró általános érdeklődésen kívül. Akkor sem, ha valami nagyon tetszett, mélyen áthatott, így pl. Wagner esetében sem. Talán még leginkább Goethe-t illetően vettem észre, hogy mindig jobban érdekelték a vele, a műveivel kapcsolatos adalékok, mint – kevés kivétellel – maguk a művek. De ezt inkább a Goethe-i életnek, ennek az önmagában véve is műalkotásnak tulajdonítom. Proust esetében másról volt, lehetett szó: valamiről, ami talán már kezdettől nem annyira óréa, mint inkább magamra vonatkozott, mégha ily áttételesen is. Olyan szenvedéllyel ugyanis, mint sokáig én tettem, talán még az a kutató is ritkán fordulhatott e dolgok felé, akinek az témája, feladata volt. S azt, hogy nem maga a prousti irodalom volt később már érdeklődésem célja, tárgya, – bizonyítja, hogy a „Jean Santeuil”-t előkerülése és kiadása után nem kívántam elolvasni, megelégedtem az ismertetésekkel, néhány részlet elolvasásával. Annak ellenére, hogy talán a legvarázslatosabb és vonzóbb hatással rám éppen a nagy regény – a főmű – fogantatásának, első verziója elkészültének az időszaka volt, tehát a „Du coté de chez Swann” megjelenését (1913) megelőző, csaknem rejtélyes évtized. Az író visszavonulásaé, csendes, csaknem titkos műhelymunkájáé. Amikor valójában létrehozta azt, amire készült, s ami csakugyan olyan fontosnak, újszerűnek, nagy hatásúnak bizonyult, amilyennek kezdettől hitte, szánta. Hiszen a későbbi években – tudtommal – inkább ezt bővítette, még ha tetemes mértékben is, és gazdagította, javíttatta. Képzletemben úgy él ez a korszak, mint valami félhomályos, csendes és langyos medence, fojtott mozgásokkal, feszültséggel. Mint valami fűtött pinceüreg, ahol tenyésztenek. Nemcsak Proust műve, sok más kezdeményező, máig ható mű csirázott ki akkor – (Pl. Bartókra, Sztravinszky-ra, Einstein-re, Gropius-ra, Kafkára gondolok.) S talán ezért is különös izgalommal olvastam valahol arról s mélyen beleéltem magamat ez esemény jelentőségébe, hogy Proust egyik, hozzá legközelebb álló barátjának egy éjszaka – első ízben – felolvasta a Swann elejét, emlékezetem szerint első nyolcvan oldalát. (Ez a „Combray” c. rész első, s oly nevezetes módon – a teába mártott sütemény felidéző élményével végződő fejezetének felelhetett meg.) Az irodalom, az alkotás, a huszadik század szellemi kohója nagy-nagy pillanatának, alkotó és hallgató hihetetlen feszültséggel telített óráinak képzeltem mindig ezt. És éppen ezért nehéz erről – az alkotó iránti érdeklődésemről – beszámolnom, mert úgyszólván minden érdekelt, ami vele kapcsolatos, s mert sokat össze is olvastam. Nem volna értelme, hogy mindezt leckeként elmondjam. Megkísérlem kiragadni azt, amit különösen fontosnak, hozzám szólónak, rajtam talán alakítónak is érzek.

Az egyik – s talán ez a legfontosabb – az, hogy míg művében kezdtem hiányolni az erkölcsi álláspontot, – mai szóval: valamiféle elkötelezettséget – addig nem a műve, hanem élete, s az, ahogyan művét létrehozta, mindinkább mély erkölcsi hatással volt rám. Ebben lehet, hogy Maurois említett életrajza is befolyásolt, minden-

esetre idevonatkozó megállapításait evidenseknek éreztem, mind a mű, mind a prousti élet ismeretében. (Újabb kutatások néha más megvilágításba helyezik). Arra gondolok, hogy az a hihetetlen, önfelemesztő erőfeszítés, munkálkodás, amire kezdettől gyenge egészséggel vállalkozott, Maurois megvilágításában valamiképpen adósság, tartozás lerovása volt szüleinek, s főként apjának, holtuk után. Szüleinek, akik őt csak mint társasági, irogató, de hivatást, életpályát nem vállaló fiatalembert ismerhették. S míg nagy szenzibilitású anyja mindvégig hitt tehetségében, addig a puritán, kemény polgári apában, a sikeres orvosban sok keserűség, csalódás lakozhatott gyenge egészségű, az élet kötelmeitől visszahúzódó fia láttán. S itt mégis csak párhuzamhoz érek a magam dolgaival, mégha ezt Proust olvasása kezdetén nem is tudhattam, s így érdeklődésemet nem befolyásolhatta, – maga e körülmény könyvéből voltaképpen ki sem tűnik. Hiszen apjáról alig ejt szót. Én írásaimban annál többet az enyémről, aki ugyancsak orvos volt. S míg, tudom, sokakat konsternált a munkám kezdetén róla keményen rajzolt kép, – magam is hajlottam rá, hogy szubjektívnek, lázadónak véljem, – addig később, szinte meglepetésemre, távol, külföldön élő, jóval idősebb bátyám a könyv elolvasása után levélben megerősítette: ő is így látta és sajnálta is már akkor az apám és köztem kialakult viszonyt, ebben öregedő, szorongásra hajlamos apám szerepét, aki – s ezt utóbb bátyámtól tudtam meg – nem bízott jövőmben, nem látott bennem képességeket és igyekvést. E kölcsönhatásban egyre kevésbé is láthatott, hiszem apám kételyeit, ingerültségét irányomban éreznem kellett és ez bénított. Első nagyobb tervpályázati sikeremet, s első, sikeres építészegyesületi előadásomat, amivel pályám, alakulásom elindult, közvetlenül halála előtt értem el, illetve tartottam meg, amikor már öntudatlan volt. Sem én, sem senki nem tudná valaha is megmérni, hogy egész későbbi munkámban, erőfeszítéseimben hogyan hatott, hathatott apám példája, az iránta való kötelezettség és az önigazolás hajtóereje. Az azonban bizonyos, hogy első megjelent könyvem elejére, 1942-ben a legmélyebbről jövően, teljes őszinteséggel írtam: „Apám emlékének”, s ugyanígy, ugyanezt legutóbb, a múlt évben, akadémiai doktori értekezésem, talán egy befejezőnek is vélhető munka elejére.

Ez a tolakodónak is minősíthető párhuzam Prousttal, ha nekem a legfontosabb dolgokat is érintő, valójában csak rám tartozik, s külsőleges; legfeljebb azt motiválja, miért kötődhettem oly mélyen munkásságához. Őt kötelességérzete mindenestre a világirodalom egyik legnagyobbszerű, legjelentősebb és legáldozatosabb munkásságára, a saját élete, addigi örömei feláldozására készítette. Irodalmon kívüli tehát kezdetben nemcsak eredete, érkezése, balítéletek miatt maradt, hanem mert maga helyezte kívül magát az irodalmi és csaknem mindennemű életen, azért, hogy írjon, alkotson. Mint már máshol írtam, Saint-Simon-nal párhuzamba állítva, mindkettőjüket az irodalom szentjének érzem, vélem. Egyiküket, mert lemondott az életében elérhető sikerről, másikukat pedig, mert a művéért lemondott úgyszólván magáról az életről. S bármily váltakozó, esetleg hanyatló esztétikai és erkölcsi, bölcséleti megítélés alá essen itt vagy másutt Proustnak magának a műve, annyira sohasem csökkenhet a jelentősége, hogy ne tegye minden idők irodalma és írói, alkotói számára mélyen tisztelni valóvá, példaadóvá ezt az alkotói pályát, magatartást. Végső soron a kötelességtudását, a valakivel, a valamivel szembeni tartozását, felelősségét. Szerettem volna felkeresni Párizsban, a Rue Hamelin-ben azt a házat, azt a szerzetesi egyszerűségű lakást, ahol meghalt; úgy reméltem, hogy valami jele, maradványa lesz ott ennek, talán múzeum. Sajnos egy szállodát találtam, újonnan átalakítva, s a házon emléktáblát, mely csak azt tudatja, hogy itt lakott utoljára és halt meg Marcel Proust.

Mert a másik dolog, ami kezdettől – minden más alkotóéhoz képest jóval nagyobb mértékben – mélyen érdekelt; a környezet, a helyek, ahol élt, a dolgok, amikről írt. Ebben viszont az vezethetett, hogy míg minden más regényben többé-kevésbé tudnom, sejtenem kellett a színhelyek, a dolgok fiktív voltát, addig Proust műve fogantatásával, hangjával, első személyével – a „je” a legelső mondat második szavaként, ezért is oly mélyen érintett – a valóság művészi átírásának ugyan, mégis valóságának hatott, ilyenként élt bennem kezdettől, részint még a személyekben is, de

míndenesetre és nagy mértékben a leírt dolgokban, helyekben, környezetekben. Annak a valóságigénynek tett eleget, amit, azt hiszem, minden regényíró ki akar elégiteni s minden olvasó többé-kevésbé érez. Talán ezért is véltem oly figyelemre méltónak s jegyeztem meg a megállapítást, amit valahol olvastam – mely szerint regényében a szerző, az elbeszélő és a főhős egy személyben egyesül.

Helyek és egykori fontos események mai egybeérzése, ennek lehetősége – így pl. a Wartburgnak az a szobája, ahol Luther a bibliát fordította – mindenkit érdekel, mindenkire hatással van, – reám mint említettem, különösen. De még nagyobb érdeklődéssel töltöttek el azok a helyek, amelyekben ő – Proust – élt, tartózkodott, és amelyekről írt. Előbb fényképeken láthattam egyik-másikat, s már ezek is szinte felizgattak: az Illiers-i (Combray) kis kertet, a Rue Hamelin-beli cellaszerű szobát az ágygal, amelyben dolgozott és meghalt. Az a primitívnek mondható, de minden zárándokban, búcsújáróban évezredek óta élő s alighanem örök emberi érzés fogott el: jó volna ott valamit megérinteni, belőle erőt meríteni. Tehát a tárgyak animizálása, mágiája. Hasonlót éreztem kéziratai, e hihetetlenül, máshol nem látott mértékben összevissza írt, bővítgetett irkafirkák láttán. A valóságot kerestem és sejtettem hát mögöttük, amire úgy látszik kezdettől szükségem volt, s ami számomra az újabb szépirodalom nagy részében mindinkább elhalványodott – egy regény valóságát. Majd meg is találtam Illiers-ben, 1964 májusában, ahová csakugyan „elzarándokoltam”, s róla akkor írtam is*, ezt nem akarnám megismételni. Mindenesetre láttam a kis kertet, s láttam a templomot, ami számára „az Idő dimenzióját” elsőnek megérezte. Semmiféle csalódást nem éreztem, sőt sok sok évi képzelődésem, e dolgok iránti sóvárgásom alapokra, beteljesülésre talált, valamiféle megnyugváshoz értem általa. Olyan érzéshez, hogy *a költészet nem külön világ, hanem az evilág, a valóság van, lehet mögötte*. Talán ilyen érzés, igény, ösztön vezethette valaha régen az első anatómusokat, akik a szívet, az ereket, a testek belsejét kutatták, felfedezték. A valóság és a látszata, a burka összetartozását.

S ha igaz – én legalább is így gondolom, – hogy Proust több ezer oldalas művében a legnagyobb hőfokú töltés, a legnagyobb érzelmi feszültség két szorongásában van: az egyik, amiről már szoltam, hogy vajon képes lesz-e megírni művét, a másik pedig, – s ez időrendben az első, – a még nagyobb és egész életét meghatározó szorongás, hogy anyját magánál, a magáénak tudja, szeretetét érezze – akkor én nagyon szerencsésnek gondolom magamat, hogy ez utóbbi színhelyét láttam, ott voltam. A falépcsőt, ami az emeletre felvezet, s amelyen a hálóingos gyermek anyját várva, Swann eltávoztása után, nem csak a regényben, hanem a valóságban is eléje lopakodott. S a kaput, ahol a Swann távoztását jelző csengetyű felhangzott, s ami őbenne – korábban idézett mondatai szerint – mindvégig, regénye legvégén is szolt. Ezt a helyet – egy nagy regény talán legmegrázóbb részében történtek valóságos helyét – miként magát e részt sem, nem tudom, s nem is fogom soha elfelejteni.*

*

Mindezek után érhetnék a számomra oly fontos, de éppen általam legnehezebben tisztázható kérdéshez: hogyan hatott irodalmi munkámra Proust. Elképzélhetetlen ugyanis, hogy ő, akinek olyan széleskörű hatása volt, mindezek után reám ne hatott volna, sőt esetleg jelentős mértékben. Főként ez az a téma, ami miatt távolodnom

* „Egy délután Illiers-ben”; Élet és Irodalom, 1964. évi 28. sz., Közzétéve az „Az építészet igézetében” c. kötetben is.

* Ennek az írásnak az elkészülte után ellenőrzésként is átnéztem a magyar fordítás vonatkozó részeit és itt két sajátos dolgot találtam, mely a francia szövegben ugyancsak elkerülte a figyelmemet. Az egyik, hogy Proust a lépcső falának későbbi leomlását említi, a másik, hogy szüleinek a rokonok a kerti házat bocsájtották otlétükkor rendelkezésre. Ezt a kerti házat is láttam, de csak kívülről, s így azt, hogy van-e benne lépcső, nem tudhatom. Mindenesetre valószínű, hogy nem azt a lépcsőt láttam, amin e jelenet ténylegesen történhetett, megrendülésem tehát nélkülözötte a kellő alapokat. Mégis úgy érzem, amint írtam.

kellett az egész komplexustól, hogy tisztábban lássak, s ami miatt ösztönösen halogattam ezt az írást. Azt, hogy korábban milyen, csaknem szorongásszerű érzéseket okozott, – lényegében az epigonság érzését – tanúsítja többek között egy beszélgetésem. Amikor 1951-ben kéziratban befejeztem a „Vallomás és búcsú” első részét, „A bomlás”-t (a kiadott anyagba mintegy a fele került), s azt első ízben mutattam meg hozzáértő s mérvadó, sőt jelentős irodalmi személynek – utána egyik első kérdésem az volt, nem túlságosan Proust hatása érződik-e rajta. Megnyugvásomra, igen határozottan s nyomban mondta, hogy nem, mert ez önálló s eredeti munka, majd hozzátette, hogy Proust óta így vagy úgy kissé mindenki a hatása alatt van. Az egészről adott egyéb véleménye is helytállónak bizonyult, s így megkönnyebbülten őriztem magamban ezt a megállapítást. E biztatások ellenére a kiadás, s főként a bővített második kiadás után egyre vártam, mikor s hogyan hullik rám Proust hatásának, esetleg követésének vádjai. Érdekes, hogy valamennyi, elég sok részletesebb recenzió közül csak egyikben történt, s csak mellékesen, ilyenről említés; paradox módon éppen a „Liane” című résszel kapcsolatban, aminek első változatát – a későbbinek is gerincét, lényegét – még 1934-ben befejeztem, egy évvel Proust megismerése előtt. Hiszen ez volt az az írás, amire Róbert barátom azt mondta, hogy nekem olvasnom kellene Proustot! A hatás talán néhány később betoldott részletben vált érezhetővé. Ezt nem tudhatom. Úgy gondolom azonban, hogy íróként eleve olyan irányba indultam, ami Proust felé is vezetett, és ez lehetett fő oka annak, hogy műve annyira mélyen érintett, s hogy annyira érdekelték éppen személyi körülményei, regényének létrejötte. Mert amikor hajdan írni kezdtem – 1931-ben – az irodalomban persze nem először, engem is a vallomástétel, a magam közérdekűnek vélt dolgának elmondása késztetett, s bármily primitívben, de már kezdettől nevek, helyek, kisebb tények átforgatásával, megmáskosításával. Tehát valamiféle transzpozíció, ha tetszik, alkotás igényével. Ezt az írást addig gyúrtam, amíg – 1934-re – ugyan még mindig igen kezdetleges, de épkezláb, úgy ahogyan egységes anyaggá állt össze, a már említett „Liane” címmel és „Néhány küzdelmes esztendő története” alcímmel. Ez akkor időrendben a címszereplő éppen frissen megélt szilveszter éjtszakai látogatásáig tartott és az azt követő eltávolodással, rezignációval ért véget. Azt, hogy milyen – éppen Proustéhoz hasonló – eszmélkedési hangulatban lehettem, az egyik befejezési verzió tanúsítja, amit később eldobtam, de emlékszem rá. E szerint a mintegy 300 gépelt oldalas munka ekként végződött: – „Mert mindinkább úgy látom, hogy jelen, jelenvalóság nincs is, csak múlt van és jövő, csak remények vannak és emlékezés.” – Befejezése később más lett, aligha jobb.

Abban, hogy ilyen módon – magamról, önéletrajzszerűen, de alkotás igénnyel – újra írni sokkal később kezdtem, s éppen 1949-ben, sok mindennek szerepe lehetett. Talán legközelebb járt az igazsághoz az, aki azt írta (sajnos nem emlékszem ki s hol), hogy emlékiratot tetőpontnak vélt helyzetben kezd írni az ember. Velem kapcsolatban ez valóban állt: akkor kezdtem írni, miután egy közéleti, szakmai szintet elértem, s a külső körülmények alakulása folytán úgy látszott, hogy onnan lezuhanóban vagyok. Elsősorban ez késztett visszatekintésre, addig megtett út felmérésére. De a sokféle ok között talán annak oka, hogy addig nem írtam, Proust olvasása is lehetett; e hatás közelében képtelen lettem volna magamat, a magam hangját megtalálni. S amikor az írás – a magam írása – sodrába kerültem, már messzebb lehettem tőle. Emlékezetem szerint, mégha nevét nem egyszer említettem is, közben alig-alig gondoltam rá. Olvasni pedig ez idő óta öt már nem olvastam.

Mind kevésbé érzem lehetségesnek, hogy számot adjak Proust tényleges hatásától. Erre nem lehetek illetékes, sőt nem is lehet feladatomban. Bizonyos azonban, hogy növelte a biztonságérzésemet, azt a meggyőződést, hogy ilyesféle elsőszemélyes, a közvetlenül átélt valósághoz tapadó, mégis némileg transzponált, alkotásigényű írás jogosult és lehetséges. Bár előbb és nélküle is emígy kezdtem hozzá, ezt az érzést mégiscsak az ő műve adhatta nekem, (Rousseau-t túl korán olvastam, s igen kevésbé értettem). Holott tudtam már később, hogy Proust jóval nagyobb mértékben transzponált, jómagam pedig a valósághoz tapadtam, a magam megmutatása tekintetében is. (Bár voltak – ismerősök – kik úgy vélekedtek, hogy kisebbitem, alul-

értékelem magamat, talán ösztönös írói igénnyel, hogy a környezet kellőképpen érvényesüljön.) A „je”, az első személy művében ilyen értelemben sokáig talán meg is tévesztett, míg rá nem jöttem, hogy ő voltaképpen önmagát is transzponálta. Proust hatása készített arra is, hogy elmélkedéseket megjelenítéssel párosítsak, amit nyomában mások is tettek, s talán előtte is tettek már, – számomra azonban mint lehetőség fontossá, sőt nélkülözhetetlenné vált. Konstruáló módszere azonban eleinte nem hatott rám, talán nem is ismertem fel eléggé. Hiszen 1949-ben előzetes terv, koncepció nélkül, szinte vaktában s amatőr módon kezdtem írni! Csak amikor a korábban már befejezettnak vélt munka tovább dagadt – nem úgy, mint Proust művében, a két rögzített végpont között, egy egységes koncepció keretében, hanem folytatólagosan, akár a teknőből kidagadó kelő tészta, – kezdtem érezni, sejteni, hogy meg kell írnom az addig kihagyott kamaszéveket, majd azt is, hogy ezt kell a végére tenni, illetve ezzel kell befejezni. Időben tehát ugyanott, ahol az egészet elkezdtem: az érettségit követő éveknél. S ez nyilvánvalóan, sőt tudatosan Proust hatására történt. Folyó élet, le nem zárt élet művi befejezésére, formává tevésére nem látok más lehetőséget, mint az időt visszaforgatni, kerekké tenni. Ahogyan – mint írom – az újabb fikizában a térnek is vannak „görbületei”. Az időnek ezt a „görbítését” Proust csinálta meg mindenkit megelőzve s a legnagyobb tudatossággal a „Le Temps Retrouvé” és az egész regény már annyiszor emlegetett végén. S én utánacsináltam jóval később, jóval igénytelenebbül, mondhatni provinciálisan, miként névtelen középkori templomépítőink végezték munkájukat, a nagy román, gótikus katedrálisok tündöklő nyomdokain. Mint építész ugyanis nem érzem ezt szégyelnivalónak, bajnak. Mert már a görög építészet óta szokássá, hagyománnyá vált Európában az elért formák követése, a belőlük való továbblépés. Csak a szecesszió idején gondoltak először tudatosan arra, hogy sohasem volt formákkal kísérletezzenek, arra, hogy az imitáció szégyelnivaló, s mindig, mindenben eredetét kell kimutatni, igazolni. Még Közép-Európában is, ahol pedig többnyire átvett formákkal, azok honosításával élünk!

Ebben tehát tiszta szívvel, jó meggyőződéssel Proust térben és időben távoli követőjének vallom magamat, s ha mást nem meríthettem volna belőle, akkor más pusztán ezért is nagyon sokat adott volna nekem. Mert éppen ezzel a befejező részzel – az „Ifjúkor a Belvárosban”-nal, amit most már nem vaktában, hamarjában, hanem haditerv, cédulák tömege, rengeteg előkészület alapján, nehezen és sokáig csináltam: – véltem érezni sok kétség után, hogy valójában mégis építész vagyok, s éppen építészként kell szerkezetet, formát adnom, – ha ez egyáltalán lehetséges, – addigi kusza íráshalmazomnak, valóban befejeznem azt. A nőttet, az elburjánzót valahogyan lelkerekíteni, akár a városokat szokás, legalább bis kellene. Nagy erőfeszítésekkel, olykor keservesen, kínlódva letudni egy tartozást, megtenni azt, amit az embertől várnak, elvárhatnak. Amint ő is tette. S mindezen túl s mindennek révén kezdtem érezni, sőt kezdtem mindinkább hinni azt is, hogy Proust-tól valójában talán kevésbé mint író, hanem inkább mint építész tanultam, merítettem a legtöbbet – ha e kettő elválasztása egyáltalán lehetséges. Utoljára ezt kell még elmondanom.

Az építészetben feltehetően kezdettől megvolt, de voltaképpen a reneszánsz óta mutatható ki határozottan a véglegesnek szánt formák teljes előre elgondolásának, a mozdulatlanra váló s ekként fennmaradó – szinte emlékműszerű – műalkotásnak az igénye. Oly mértékben, hogy a reneszánsz korban a teoretikusok a városokat is így képzelik, részletesen megtervezik: középen rendszerint a fejédelem palotájával, reáirányuló utakkal, az egészet szinte ornamentális módon övező, csillagalakú erődítésrendszerrel. Valaminek tehát, amit legjobb volna emígy egyszerű felépíteni s meg is tartani. Ez az igény tovább élt a barokkban, a klasszicizmusban, s alapjában véve jellemezte a 19. század építészetét, városépítését is, annak ellenére, hogy a tár-

sadalom, a technika, a városok mind nagyobb arányú és gyorsuló fejlődése következett be és e fejlődést biztonsággal előrelátni mind kevésbé lehetett. S egybeesett azzal a szintén statikus jellegű, magabiztos, sőt önteltségre hajlamos világképpel, érzülettel, mely e kor tudományát, s gyakran tudósait, polgárait jellemezte. Sőt sajátos módon átfolyt a huszadik század egyébként teljesen megújuló, minden addigi módszert, formát sutbadobó építészetébe. Még a legnagyobb avantgarde szellemű alkotók – Le Corbusier, Gropius és a többiek sem képzeltek el kezdetben épületet, várost, ezek tervét másképpen, mint egyszerre felépülő s úgy is maradó alkotásként. Le Corbusier, csak a második világháború után készítette fejlődőképességnek szánt Chandigharh-i várostervét, és az ötvenes évek közepén vetik fel újabb avantgarde építészek az „architecture mobile” – az időben alakuló, változó, illetve változtatható építészeti alkotás eszméjét. Mindezek azonban az építészeti felfogást eddig kevésbé hatották át, sőt a városépítést sem – mindkettő jórészt még a reneszánszig visszavezethető s már jellemzett szemléletben él.*

Én magam is ebben a felfogásban nőttem fel; nemcsak ekként oktattak, hanem később – izig végig ifjú „modern” építész koromban, körömben – is ekként gondolkodtak. Bármely építészeti, városépítési feladat megoldásához mindig illett elgondolni teljes részletességgel a nagyobb egészet, amibe a rész tartozik. Sőt éppen ez volt a haladó, a példaszertü gondolkodás, szemben az addigi gyakori kapkodással, koncepció nélküli rész megoldásokkal. Mindezt tehát mélyen magamévá tettem, ekként vélekedtem, működtem. 1946 táján történhetett – én magam jól emlékszem rá, talán egykét jelen volt munkatársam is, – hogy Nagy-Budapest rendezési tervei, ennek sok problémája felett töprenkedve, – aminek megoldása akkor feladatunk volt – az idő szerepéről kezdtem alighanem kuszán, homályosan beszélni, csaknem inkább monologizálni. A türelemről, ami a megvalósulásokhoz kell, annak tudatáról, hogy csaknem minden feltehetően másként fog megvalósulni, mint azt most tervezzük, s hogy erre már most gondolni kellene. Tehát ütemezhető, szakaszosan megoldható terveket kellene készíteni, stb.

Ez a probléma később éleződött, főként amikor nagyobb, most már várost meghaladó méretű területek, – tájegységek, régiók – tervezéséhez kezdtünk. Akkor ennek még „tájrendezés” volt a neve, s én előadást tartottam szűk szakmai körben „A tájrendezés mint tér- és műalkotás” címmel, amit élénk vita követett. A zárószóban megkíséreltem a vitát egyik tanulságként azzal lezárni, hogy alighanem ott változik a feladat a szokványos építészeti feladatokhoz képest, ahol az idő alakító szerepe jut előtérbe. Talán itt fogalmaztam meg először határozottan a magam számára – mások sokáig nem értették – *a város lényegében evolutív jellegét*. Azt, hogy mennyire nem értették, tanúsítja, hogy amikor néhány évvel később – 1952-ben – e témáról ugyancsak szűk szakmai körben előadást tartottam „Az idő jelentősége a városépítésben” címmel, az egyik legfelkészültebb kolléga bevallotta, hogy a cím láttán úgy képzelte, valami időjárás vagyis meteorológiai problémáról lesz szó. Itt már részletesebben kifejtettem erről való vélekedésemet. S ez a tanulmány szerűen is megírt előadás* – hitem szerint egyik legjobb munkám – lett későbbi, erre a tematikára irányuló munkáimnak az alapja, aminek során az idő különféle szerepét (a keletkezési, alakulási időt, az átélési, megismerési időt, a város napi életével, a periódikus mozgásokkal kapcsolatos időt, stb.) s ezek összefüggéseit elemeztem. Magam részéről itt hasonlítottam a várost mint alkotást először a katedrálisokhoz, sőt az olyasféle kisebb templomokhoz, mint a párizsi St. Etienne du Mont, vagy a mi pesti belvárosi templomunk. A kissé később (1955) a Magyar Építőművészetben első ízben közzétett tanulmányt igen kevesen értették, de akadtak, akikre nagy hatást tett. Egy különösen szenzibilis, tehetséges fiatal építész barátom azt mondta, hogy

* Ennek az itt igen rövidre szabott, vázlatos gondolatmenetnek részletes megközelítéseit, kifejtését tartalmazza „Város és építészet” c. munkám (Budapest, 1960), ezt követően más munkáim is.

* Közzétéve a „Város és építészet” c. kötetben.

a halál jelenlétét, lehetét éri ösztönösen mögötte. Ezt meg én nem értettem, talán ő sem. A „Vallomás és búcsú”-nak „A rend felé” című záró részében 1953-ban pedig részletesen kifejtettem az evolutív építéset, a fejlődő otthonok gondolatát. Ezt sem értették; sőt amikor e részt tehetséges fiatal építésznek (az ún. Mesteriskolán) még a megjelenés előtt felolvastam, csaknem mind nekem támadtak, holott más dolgokban többnyire egyet értettünk, jobban voltunk. Volt olyan, aki azt mondta: kár volna, ha megjelenne. Kissé le is tört akkor. Valaki közülük azzal nyugtatott meg: „Ne törődj velük, majd rájönnek; te már a Holdba lész, ők még a földön járnak”. Akkoriban ért ugyanis az első rakéta a Holdba.

Ilyesféle élenjárás beképzeltégem nem volt, előtte sem és később sem. Valami mélyen motozott bennem, s mind erősebben, de szinte tölem függetlenül. Az pedig nem volt szokatlan, hogy építészeti körben nehezen talállok visszhangra, sőt jórészt ezért fordultam vissza az általánosabb irodalom felé. Ha színezni akarnám, azt mondhatnám, hogy egy hang szölt bennem, s hívott, irányított, – egy hang, amit csak magamban hallottam, mert ilyesmirel akkor mástól a szakmában, szakirodalomban nem hallhattam, nem olvashattam.* Efféle gondolataimat sokáig a gyakorlati munkába is nehezen tudtam átvinni, s így megértetni, mert ahhoz az egész, mindent és mindenkét egyszerre meg kellett volna változtatni. Mégsem éreztem magamat sem feltalálónak, sem úttörőnek, s később sem, – az egész annyira magától értetődő volt. Csupán akkor kezdtem kissé bosszankodni, amikor pár év múlva az „architecture mobile” irányzat néhány cikke, terve ide is eljutott, s e megnevezés, valamint ezek a tervek, cikkek, s szerzőik (pl. a magyar származású Yona Friedman) tüstént helyet kaptak, újdonságként, a jobb építészek tudatában. Ez még inkább megerősített abban, hogy az építészek többségéhez másként kell szólni, mint én teszem. Mert én, úgy látszik, iróként művelem az építéset, s irodalmi módon eszmélkedem. Talán ihletésem is irodalmi. S ekkor – tehát jóval később – jöttem rá, hogy Proust-tól eredő. Ugyanis most már bizonyos vagyok, hogy ebben az alapvető dologban kezdettől, még ha tudattalanul is, ő hatott rám.

Ezt a hatást ma már nem tudnám, s nem is volna értelme felgombolyítani. Közvetlen nem volt, az biztos, Proust olvasása közben építészetre nem gondoltam, sőt azt a módot, ahogyan ő – kissé Ruskin nyomán – építészetről írt, alapjában véve nem szerettem, mert stilizált, amatőr lelkendezésnek éreztem. Még a kis Combray-i katedrális részlet leírása is feszélyezett, bár tartalmas és szép volt, egész alkotása, gondolkodása számára pedig lényegbevágónak bizonyult. Proust bűvópatak módján hatott tehát rám, mégpedig műve egészével és legkevésbé építészeti részleteivel: – eltűnt bennem sok évre, s amikor hatása előjött, más volt, eredetere rá sem ismerhettem. Nem gondolhattam, hogy az a probléma, ami bennem mind központibbá vált: – hogyan lehet az időben élő, a növekvő, fejlődő, mindig átalakuló város műalkotás, építészeti alkotás, hogyan lehet ezt az ellentmondást feloldani, – voltaképpen Proustnak kezdettől felmerült, s meg is oldott irodalmi, regényszerkesztési problémája volt. Ez az egybeesés csak jóval később jutott eszembe, amikor a magam regényírási problémái is előbukkantak. A városépítésben ott véltem megtalálni a megoldást, hogy a növekvő város vázát, szerkezetét feltölthető léggömbébe hasonlítottam, ilyen szerkezetet igényeltem számára.* Majd Budapest múlt századvégi kiépítése példáján ennek konkrét megoldására is bukkantam; még ha ez akkor nem is lehetett tudatos: – arra, hogy az organikusán nőtt addigi szerkezetet – a városfalak irányát követő Kiskörút és a városkapukhoz érkező egyenes országutak pókhálószerű együttesét, – hogyan toldották meg a Nagykörúttal, a Sugár úttal, a Duna-hidakkal, s tették tiszta,

* Siegfried Giedion nagy jelentőségű műve: a „Space, Time and Architecture” a háború alatt jelent meg (Cambridge 1941), Európában csak később (London, 1954), s kivonatos fordításban csak az ötvenes évek közepén olvashattam. Az időnek inkább a funkcionálásban s az átélésben betöltött szerepével foglalkozik, nem téve lényegi különbséget épületek s város között.

* Város és építészet, 124. o.

művi formává. Sőt olyanná, ami növekedni képes, – újabb körutakkal, a kivezető utak között újabb városrészekkel. Ilyesmit akartam csinálni a „Vallomás és búcsú” bővítése, új kiadása kapcsán az „Ifjúkor a Belvárosban”-nal, Proust nyomdokain, s így jöttem rá lassan, apránként, hogy amikor mindezt építészeti igényekkel ösztönökkel tettem, ebben kezdetől már Proust, az ő idő koncepciója hathatott rám, egész városépítési gondolatvilágomra, problematikámra. S ebben a múlt jelentőségére, alakító, ható erejére.

Mert mindinkább azokat a városokat, városrészeket kezdtem szeretni, értékelni, amelyek az időben alakulásukat érzetik, több korszakból valók, rétegzettek, olykor szövevényesek. Párizs kezdett mértaniasságával feszélyezni és London – e csodálatos, elburjánzó, gigantikus és hasonlíthatatlan televény – egyre jobban vonzani, tetszeni. A merőben építészeti, emlékművi, klasszicista jellegű városépítészeti értékelés kezdett bennem félig-meddig irodalmivá válni – atmoszférák, sejtetések, egyenlenségek iránt fogékonyra tenni. A túl merev, részletes megszerkesztést, a sematizmust kezdtem új városrészeink gyakori kietlensége, állóképszerűsége egyik okának is vélni, s keresni a lehetőségét, miképpen lehetnének életszerűbbek, mozgalmasabbak, mondhatni: filmszerűbbek. Szerettem volna tehát mindinkább nemcsak irodalmi, hanem építészeti megalapozását is találni újabb nézeteimnek, törekvéseimnek. Ezt a már említett értekezésben talán úgy ahogyan meg is oldottam. Ide csak azt vélem valónak, hogy az eltelt, a telő idő érzékelése, jelenléte egy városban – és ennek lehetővé tétele új városban – azért oly elementárisan fontos, azért lehet gyönyörködtető, sőt boldogító, mert a teljesedést, az életszerűséget, az organikus fejlődést – alapjában véve tehát a valóságot – érzékelteti, olykor művészien revelálja, sűriti. A budai Várhegyen, Pécs régi belvárosában járva ezt mindenki érzi, érezheti. Ha másban nem, hát olykor az utcák görbületeiben, a messze múltból felbukkanó, onnan eredő új alakzatokban. S így vagy úgy egy város egész valóságában, ahol sohasem áll meg, egy percre sem áll meg az idő.

A dolgok itt összejöttek hát, – tér és idő „görbületei”-ben – holott kezdetben szétválni látszottak, s engem az „író vagy építész” áldilemmájába sodortak. Mindkét iskolát meg kellett járnom, hogy ez úgy ahogyan sikerüljön, s a teljes Proustot el kellett olvasnom, mélyen át kellett élnem. A szakma, az eredetileg műszaki téma mögött emberi és társadalmi, lélektani dolgoknak kellett revelálódniuk. Így történhetett, hogy kicsinyben, itthon és jóval később voltaképpen fordított utat jártam meg, mint Proust valamikor odakint a nagyvilágban, amannak, s művének hatalmas méreteiben. Amint azt ennek a számadásnak élére tett, tőle származó sorok is mutatják, – *őneki az építészett adta az „Idő dimenziója”, jelentősége revelációját*, s ihlette arra, hogy regényíróvá váljak, regényében a világ új s más koncepcióját adja. Nekem pedig ő, az író, s műve, *ez a hatalmas, katedrális-, sőt városszerű regény adta az ihletet ahhoz, hogy az építészetben, s főként a városépítésben – annak negyedik dimenziójaként – felismerjem az idő jelentőségét, mondhatni alakító szerepét*. Nem szimbolikus értelemben, – ezért magam nem is írtam volna nagy betűvel – s még kizárólagos értelemben sem, hanem mint a legemberibb és legéletszerűbb dolgok, konkrét, ható tényezők egyikét, *ami nélkül minden számvetésünk hamis, csalóka marad*. S ami mögött ezért valóban még a halál lehetősége is ott leselkedik, amint azt fiatal barátom megérezte. A halálé, aminek a leküzdése oly szorongató gondja volt az írónak – Proustnak, s aminek a leküzdése a gondja – így vagy úgy – minden városépítésznek, aki e más materiából, annak sajátos módján formát, maradandót szeretne teremteni.

Így hát talán – mindezt áttekintvén, meggondolván s elmondván – most már végre elérkeztem oda, hogy magam is – ha késve és ily távol is – mélyen meghajoljak, meghajolhassak e nagy alkotó emléke előtt.

(1967)

POMOGÁTS BÉLA: *Esszé és regény*
TAKÁTS GYULA: *Kép Kassák Lajosról*
HÁRS ÉVA: *A pécsi Modern Magyar Képtár*
HEITLER LÁSZLÓ: *Képzőművészeti alkotások a pápai pártszékházban*
KOVÁCS PÉTER: *Laborcz Ferenc művészete*
BODRI FERENC: *Képzőművészeti krónika*
TAXNER ERNŐ: *Színházi levél Budapestről*
NAGY L. SÁNDOR: *Méltóbb palotát*

POMOGÁTS BÉLA

Esszé és regény

Lehet-e vajon két annyira külön törvényű műfajt, mint az esszé és a regény egy-féle szintézisben egyesíteni? Hiszen a regény ábrázol, az esszé értekezik, a regény lételeme a cselekvés, a mese, az esszéé pedig a gondolat. A modern irodalom, így napjaink magyar regénye mégis a példák sorát kínálja e különös szintézisre; mintha e két gyökeresen más eredetű, természetű és feladatú műfajnak valamilyen közös cél érdekében kellene összefognia. A huszadik század irodalma sorra alakítja ki az átmeneti, vegyes műfajokat; tovább folytatja a műfaji kategóriáknak azt a szétoldását, amit a romantika kezdett. A klasszicista izlés ugyanis csak zárt és végleges műfajokat ismert: a líra, epika és dráma között áthághatatlan falként meredtek a poétika törvényei, de még e „műnemeken” belül is téveszthetetlen rendben sorakoztak az alárendelt műfajok: a líra műfajcsoportjában például a dal, az óda, az elégia, a rapszódia. A klasszikus szabályt a romantika bontotta fel, félrevetve a műfajok zártságát, a merev törvényeket: elégiát kevert a dalba, bizarr tragikomédiákat teremtett, s jellemző módon felfedezte és reprezentáns műfajjá emelte a balladát, a műfaji keveredés e sajátos típusát, amit már Greguss Ágost is így nevezhetett: „tragédia dalban elbeszélve”. A modern irodalom pedig még tovább lazított a határokon: műfajokat oltott egymásba, hogy felfrissítse az elhasznált, elmerevedett szerkezetet. Ma már „epikus színházról” (Brecht, Hochhuth), a novella lírai feltöltéséről (Gelléri Andor Endre, Tamási Áron), a líra epikus gazdagításáról (Juhász Ferenc) beszélünk, mintha az egykor egzakta műfajok imbolygó árnyak lennének csupán. Valójában a műfajok szótári jelentése is megváltozott: nem csupán csoportosító, kategorizáló értelmükben használják őket, hanem az írói indulat, szemlélet és érdeklődés bizonyos típusaiként is.

E modern műfajvegyülés sodrában jött létre az *esszéregény* műfaja, vagyis a gondolati esszé és a cselekményes regény vegyülete. A regény régebben sem nélkülözte a gondolatiság erejét, az eszmék próbáit, az intellektuális állásfoglalás szenvedélyét. Balzac regényei a kor világnézeti irányzatairól is képet adnak, Flaubert Bouvard-ja és Pécuchet-je fejezeteken át vitatkozik a hégeliánus filozófiáról, a francia történe-

lemről vagy éppen a frenológiáról. A klasszikus regény azonban szilárd egyensúlyt tartott a cselekmény és az intellektuális anyag között, sőt általában ez utóbbit a történet, a mese sodrában bontakoztatta ki. A modern regényben másfajta egyensúly érvényesül. Az író világnézeti mondanivalója, történelem- vagy erkölcsfilozófiája gyakran önállóodik, külön szférát alkot a mese és a gondolati anyag. Sőt a mese: a regényfikció nem egyszer háttérbe szorul a gondolkodás apparátusa mögött. Az író gondolatai külön esszékké szerveződnek, s most már nem a gondolati anyag olvad fel az elbeszélés iramában, hanem fordítva: a romaneszk elemek olvadnak fel az intellektuális anyagban. Nem a gondolat egészíti ki a cselekményt, hanem a cselekmény magyarázza és illusztrálja az állásfoglalást, az esszé-szerű betéteket. A közönség igényesebb rétegei nem mesét kívánnak, hanem eligazítást, filozófiát, gondolati mondanivalót, az író maga is ezekre vágyik: eligazodni és eligazítani akar. Elveti hát a mese kényelmét, elutasítja a történet csábításait, magába olvasztja az esszéistát, gondolatait kínálja s nem a kieselt kalandokat. Alfred Döblin, aki nemcsak neves regényíró, hanem a modern regény elméletének tudós szakértője is, így nyilatkozik az intellektuális igényesség műfaji következményeiről: „A mai regényben . . . két áramlat uralkodik. Az egyik a mesét, a másik a referálást állítja előtérbe. Ezek az áramlatok nem az esztétika levegőjéből folynak, hanem életünk valóságából erednek. Többé-kevésbé mind a kettőre megvan bennünk a hajlam. De nem csalódunk, ha azt mondjuk: az aktív, haladó rétegek ma a tudósítás felé vonzódnak, a nem aktív, kielégült és telített rétegek a mese felé”. Ezzel Döblin a fejlődés tendenciáját is meghatározza: a romaneszk elemek túlsúlyától az intellektuális (referáló) elemek túlsúlya felé.

A modern regény története bizonyítani látszik e fejlődési teóriát. A regény esszéisztikus fellazítása ugyanis része annak a folyamatnak, amit regényforradalomnak nevezünk. Halász Gábor egyik rendkívül meggyőző tanulmánya – *Az újabb regényről* – tanulságosan foglalja össze a modern regény technikai kérdéseit. Két fő regénykategóriát használ: a történet- illetve jellemregényt. Az előbbieken „az író az eseményeket mintegy láncrafűzi, egymás után sorakoztatja az epizódokat, kalandokat, amelyeknek száma tisztára a mesélő kényétől függ, jóval kevesebb vagy több is lehetne, anélkül, hogy a regény egésze csorbulna”. *Lineárisnak* is nevezi ezt a típust: a láncrafűzött események, kalandok mintegy egyenes vonalat alkotnak. A második típus ezzel szemben *központrikus*: „a regény koncepciója nem epizódokból fűződő egyenes vonal, amely tetszés szerint nyújtható, hanem zárt kör, az eseményeknek egy pontba futó sugárrendszerével. Terjedelme, részeinek aránya szigorú belső törvényeknek van alávetve; szerkeszteni kell, hogy jó legyen”. A történetregény szerinte a műfaj ősi típusa: Cervantes, Fielding, Diderot ilyen lineáris „történetregényeket” írt. A XIX. század klasszikus regényei: Balzac, Stendhal, Thackeray vagy Tolsztoj művei viszont jellemregények, a központrikus szerkesztés mesterművei. Halász Gábor úgy látja, hogy a regényforradalom voltaképpen az ősi történetregény technikájának felidézését jelenti: az irodalmi fejlődés egy régebbi, már kiveszett hagyományt állít az új mondanivalók és feladatok szolgálatába. Tehát Proust, Joyce, Gide vagy Thomas Mann a lineáris regény technikáját használják, mert intellektuális mondanivalóikat ezzel a kötetlenebb technikával tudják leginkább közvetíteni. Valóban, ha felsoroljuk mindazt, amit Halász Gábor a modern regény ismertetőjeleként megjelöl, úgy látjuk, a lineáris technika kínálja a lehetőségeket. „Az elbeszélésnek elméleti fejtegetésekkel súlyosbítása, a mesterséges társadalomteremtés, a kavargó tudatállapotokat, a pillanatonként változó belső életet ábrázolás, játékos fölény az alakokkal szemben, a stíluscserélgetés, a regény menetébe a regényforma problémáinak belejátszása, a fikciót leleplezés, az olvasót zavarba ejtő fogások” – vagyis a modernség stílusjegyei – csak a lineáris struktúra esetén képzelhetők el.

„Az elbeszélésnek elméleti fejtegetésekkel súlyosbítása”, azaz az esszéregény szintén rejtettebb szerkezetet, lineáris technikát követel. A központrikus technikával dolgozó regénybe nem is lehetett volna szervesen esszé-anyagot, vagyis a regényfikciótól független elemeket építeni. Természetesen az esszéisztikus kiegészítésnek is vannak hagyományai: maga Halász hivatkozik a *Don Quijote* írói kitéréseire, Cervantes fejtegetéseire a kor társadalmi és irodalmi viszonyairól és a *Tom Jones* értekező

jellegű betéteire, Fielding irodalomelméleti gondolatsoraira. A regény és az esszé vegyülésének igazi példáit azonban természetesen a regényforradalom szolgáltatta. Proust hatalmas regényciklusa, *Az eltűnt idő nyomában*, Joyce *Ulyssese*, Virginia Woolf *Mrs. Dalloway*-a, Kafka *Kastély*a vagy Robert Musil nagy műve, a *Der Mann ohne Eigenschaften* sorra kínálja az esszé regénybe építésének hatásos bizonyítékait. Eberhard Hilscher új Thomas Mann monográfiája (*Thomas Mann élete és művei*) meggyőző módon elemzi az „elméletieskedés és reflexió” vagyis az esszészzerűség érvényesülését a *Varázshegy*ben, rámutatva azokra a körülményekre, amelyek az író a regényforma intellektuális megújítására indították. Ismeretes, hogy Settembrini és Naphta egy-egy filozófia: a racionalizmus és a voluntarista irracionálizmus, illetve egy-egy magatartás: a polgári humanizmus és a jobboldali radikalizmus reprezentánsai; küzdelmük – mint Lukács György mondja – „a demokratikus és fasiszta ideológia harca egy erkölcsileg tisztességes átlagnémet lelkéért”. Maga Thomas Mann is ekként nyilatkozott hőseiről: „valamennyien szellemi területek, elvek és világok exponensei, reprezentánsai, küldöttei”. Az ideológia-regény pedig, mint amilyen a *Varázshegy* is, természetes módon olvasztja magába az esszé módszerét. Hasonló, bár más technikával feldolgozott, struktúrát ismerhetünk meg az író *Lotte Weimarban* című regényében is.

Az esszé behatolása a modern regény épületébe azóta is folyik: Sartre és Camus regényei számtalan példát szolgáltattak erre, a francia „nouveau roman” pedig már-már a regényfikció végső „megsemmisítésével” kísérletezik, lemond a cselekményről – vagy elidegenít tőle –, hogy annál hangsúlyosabban adhassa elő szerzőjének filozófiai-intellektuális mondanivalóit, vagyis az esszéműfaj anyagát. Pierre de Boisdeffre, a neves irodalomtörténész arról ír, hogy az „új regény” hőse már-már elveszíti testi létezését, az irányzat egyik nagyszerű kritikusa: Jean-Bertrand Barrère pedig „a regény hagyományos világának elhalványulásáról” beszél, s az „új regény” természetét elemző könyvének a szellemes *La cure d'amaigrissement du roman* (A regény fogyókúrája) címet adja. Barrère a regényfikció háttérbe szorítását, a figurák jelentéktelenné tételét veszi észre, szerinte sokat mond már a címválasztás mai divatja is. Régen ugyanis a konkrét címek uralkodtak, közöttük is a tulajdonnevek: Manon Lescaut, Adolphe, Bovaryné. Ma viszont elvont fogalmakat választanak az írók: Robbe-Grillet egyik regényének címe *La jalousie* (Féltékenység), Nathalie Sarraute-é *Tropismes* (magyarra lefordíthatatlan, illetve magyarul is: tropizmusok), Michel Butoré *Modification* (Módosulás); vagyis maguk a címek is árulkodnak arról, hogy a konkrét világot: a regényfikciót egy absztrakt világ: az esszé struktúrája váltja fel.

A magyar regény, hagyományaiból következően, sokkal kevésbé jövedelmezett a fejlődésnek ezt a változatát. Közismert tény, hogy az a fejlődési irány, amely prózánk történetét döntő módon határozta meg: a Jókai–Mikszáth–Móricz-féle iskola, nem annyira intellektuális erejével, mint inkább ábrázolásának, atmoszférikus érzékletességével és stiláris gazdagságával hatott. Kolozsvári Grandpierre Emil egyenesen a prózai hagyomány antiintellektualizmusáról beszélt: „Prózai alkotásainkat ízek, színek, zamatok teszik élvezetessé, majdhogynem zenei érték, csaknem soha a gondolatok áttetsző tisztasága”. Az anekdotára, s így teljesen a meséfikcióra épülő magyar próza nagyon nehezen tudta leküzdeni ezeket az alkatává lényegült hagyományokat. Pedig – mint Király István írja – már Mikszáth Kálmán is felismerte az intellektuális írói magatartás, sőt az esszéista hajlandóság szerepét: „Régi szilárd hitem – írta egyik almanach-előszavában –, hogy csak akkor lesz a magyar regény igazi magaslaton, a *Háború és béke* nivója körül, ha az elbeszélő az esszéista eszközeivel is hathat.”

Sajnos prózánktól éppen ezek az eszközök voltak idegenek. A regényfikció esszéista megbontásával még a Nyugat mesterei közül is csak Karinthy Frigyes próbálkozott, a *Capillaria*, a *Kötéltánc* és a *Mennyei riport* gondolati-filozófiai reflexióiban, kísérletet téve bizarr bölcséletének megfogalmazására. Az esszé tudatos beolvasztása a regény szerkezetébe tehát csak a két világháború között vált az írói technika szerves részévé, akkor is viszonylag szűk körben, főleg a polgári humanista irodalom s néhány avantgardista körökből induló szocialista író műveiben. Az

esszé és az elbeszélés-fikció különböző struktúrákban érvényesült. Legkönnyebben természetesen azokban a prózai kísérletekben, amelyek az önéletrázshoz közelítették a regény műfaját. Ha a népi irodalom legjellemzőbb prózai műfaja a publicisztikai szellemmel beoltott szociográfia volt, a polgári humanista irodalomé az esszével nemesített memoár. Nem véletlen, hogy éppen az úgynevezett „esszéíró” nemzedék tagjai – pl. Kolozsvári Grandpierre Emil és Cs. Szabó László – figyeltek fel a magyar emlékirat-irodalom klasszikusaira. Éppúgy, mint az esszében, az emlékirat műfajában is a kötetlenséget, a kísérletezés lehetőségét keresték: az ellentmondásokkal terhes korban e személyes, a nyilvános gondolkozásra alkalmat nyújtó műfajban fogalmazhatták meg vallomásaikat, állásfoglalásaikat, végezheték el a múlttal való számvetést és a jövőt kémlelő gondolatok próbáit. A memoár gazdagabb lehetőségeket nyújtott a gondolatiság számára, mint a fikcióval dolgozó regény. A memoár magába olvashatta az esszé módszerét, bátran kamatoztathatta a műfaj frissességét, kísérletező szabadságát. Így vált az esszé az önéletrázás építőanyagává Márai Sándor (*Egy polgár vallomásai*), Kolozsvári Grandpierre Emil (*Tegnap, Szabadság*) vagy Remenyik Zsigmond (*Büntudat*) könyveiben. Máskor az esszé módszere a regényfikción belül érvényesült, Proust vagy Thomas Mann módjára intellektuális kiterjedést adott a történetnek. Ilyen például Déry Tibor hatalmas regényépitménye: a *Betejezetlen mondat*, Remenyik Zsigmond írása: az *Élők és holtak* vagy Szerb Antal könyve: az *Utas és holdvilág*. Szerb Antal népszerű kultúrtörténeti „regénye”: *A királyné nyaklánc*a pedig már a történeti esszeregény műfajával kísérletezik. A műfaji kísérletek egészen az „anti-roman”-ig jutottak. Szentkuthy Miklós különös könyve: az *Egyetlen metafora felé* már a regényfikció teljes „megsemmisítéséről”, a hagyományos regényforma végletes feloldásáról tanúskodik; a mondanivalónak, sőt a „történetnek” esszékből, novellatöredékekből, leírásokból kell kibontakoznia.

E törekvések – és művek – a modern magyar esszeregény hagyományai. Nem kis hagyomány, ha meggondoljuk, hogy e néhány könyv a változatok milyen gazdagságát, a módszer mennyire fölüeny használatát kísérletezte ki. A regény és esszé sajátos vegyületeit tehát nemcsak világirodalmi példák inspirálták, hanem a hazai hagyomány egy kevésbé népszerű, kevésbé feltárt, de mégiscsak létező vonulata. És legfőként persze a feladat: a gondolati mondanivaló megnövekedett súlya, különös időszersősége.

Amikor napjaink magyar regénye kísérletet tesz az esszé regénybe oltásával, szintén változatos struktúrákat hoz létre: a regényfikció közegében éppúgy felhasználja a műfaj lehetőségeit, mint az elidegenítő effektusokkal kísért cselekményben, sőt akad arra is példa, hogy az irodalmi alkotás maga esszévé válik, s a regényfikció csupán epikus keretbe foglalja a tanulmányzerű fejtegetéseket. A változatokat egy-egy példával fogjuk megvilágítani.

Az első példa az elmúlt évek egyik legérdekesebb regénye, Hernádi Gyula: *Folyosók* című könyve. A regény cselekménye két történetre tagolható, ezek azonban igen szorosan összefüggenek, mintegy egymást magyarázzák. Mindkét történet szálaiba esszéisztikus elemek szövődnek, ezek teremtik meg az összefüggést és a magyarázatot. Az első történet egy halál leírása: a főhős apjának utolsó napjait, halálát és temetését látjuk; a párbeszédbe, vitákba öltözött esszéanyag e történethez kötődik. Az esszéista gondolatok valójában kérdések: a túlvilág hitét elvető, a halál ténye előtt döbbenetesen álló modern ember filozófiai kérdései. Vagyis ugyanazok a kérdések, amelyek az egzisztencializmus filozófiáját is megfaggatták. A vitázók, maga az apjától búcsúzós főhős is, a létezés abszurditását érzékeli; egyikük egészen az önmagától való elidegenedésig és a gondolkodás értelmetlenségének riadalmáig jut: „Már semmit sem tudok. A félelem mindent eltakar előlem. – Mi az, hogy félelem? – Nem tudom pontosan. Csak érzem, hogy valami irtózatosan nagy disznóság van itt, a világ, a teremtés, a valóság és nem valóság körül. Tudom, hogy vagyok, ugrálok itt egy ilyen lágy szarcsomóban, amit úgy hívnak, hús, test, és nem értek semmit. Nem értem, hogy mi, és nem értem, hogy miért. És azt értem legkevésbé, egyáltalában ho-

gyan kérdezhetek". A görcsös és képtelen kérdések ördögi köréből azonban szabadulni kell: e szabadulást küzdi ki a második történet; a főhős: a Tervhivatal közigazdásának vidéki útja, vizsgálata egy nagyszabású építkezés ügyében. Ennek az utazásnak az elbeszélése újabb gondolati anyaggal egészül ki: a vitatkozó közigazdászok azokat az irányítási elveket fejtegetik, melyek napjainkban a gazdasági mechanizmus-reformjának vitáiban hangzanak el. E történet és e vitaanyag szervesen illeszkedik az első cselekményréteghez és a belőle kibontott filozófiához, – valójában válaszol az ott megválaszolatlanul maradt, mert megválaszolhatatlan, kérdésekre. Ezért emelkedik a közigazdasági vita filozófiai szintre: a főhős és filozófus vitapartnere az emberi élet értelmét keresik, s ezt a szabadságszükséglet kielégítésében és a vele összefüggő értékmegvalósításban találják meg. Az első fejezetekben megfogalmazott kérdés tehát itt kap feleletet: Hernádi azt vallja, hogy a létezés problematikája megoldhatatlan, tehát nem a lét, hanem az élet kérdéseit kell megválaszolni. Vagyis éppúgy túllep az egzisztencializmus kérdésfeltevésén, mint Sartre a legjobb műveiben.

Az itt vázolt gondolatmenetet együttesen szolgálja a regényfikció és az esszéista módszer, méghozzá a szerkesztés puritán geometriájában: a regény két részének felel, az első történet problémáit éppúgy az esszé-anyagot kibontó párbeszédok fogalmazzák meg, mint azt a megoldást, amit a második történet eseményei sugallanak. Hernádi esszé- és romaneszk-elemek szerves egységét, funkcionális egyensúlyát alkotta meg.

A második típus ezzel szemben a két műfaj módszerének dialektikus játékára épül. E típus jelentkezik Kolozsvári Grandpierre Emil regényében: *A boldogtalanság művészetében*. Maga az író figyelmeztet bennünket regényeinek esszéisztikus természetére: „A Szabadságban s még egy sereg regényemben ábrázolás és elemzés váltakozva követi egymást, egyik kiegészíti a másikat s megadja a szerkezet ritmusát”. *A boldogtalanság művészete* ugyanezt a ritmust követi: a történetet Pereszteghy Olivér, a „parlagi Don Juan” kalandjai képviselik, az elemzést pedig a kalandokhoz fűzött kommentárok sorozata. A könyv tehát a pikareszk-regénybe oltja az esszé módszerét, vagyis egy olyan regénytípusba, amit Halász Gábor kifejezésével „lineáris” történésregénynek nevezhetünk. A kommentárok gazdag intellektuális anyagot halmoznak elénk: Grandpierre egyaránt foglalkozik filozófiai, társadalmi, lélektani, erkölcsi, sőt irodalomtörténeti fejtegetésekkel. Részletesen elemzi a Don Juan alkat szerelmi erkölcsét, a vidéki dzsentri-rétegek hibás társadalmi reflexeit, de kitér a magyar próza anekdotikus hagyományának bírálatára is. A kommentárok funkciója ket-tős: tartalmi és szerkezeti. Részben magyarázzák és elemzik Olivér magatartását; bennük ölt testet az író kritikai állásfoglalása, bennük végzi el az említett fejtegetéseket. Másrészt viszont a mondanivaló kiemelését szolgálják: Grandpierre nemcsak a regényfikció epikus menetében fejezi ki mondanivalóit, hanem kommentárjaiban is összegyűjti és hangsúlyossá teszi őket. A kommentár ugyanis „elidegenítő” funkciót kap: megszakítja a cselekmény iramát, arra kényszeríti az olvasót, hogy ne csak a pikareszk történetre, hanem az író mondanivalójára is figyeljen. Szerepe tehát azonos a modern dramaturgia „elidegenítő” effektusaival, Brecht songjaival és narrátor-szövegeivel. Éppúgy, mint azok, távolságot teremt az olvasó és a cselekmény-fikció között, kapcsolatot létesít az olvasó és az író eszméi között: vagyis állásfoglalásra serkent, aktivitásra és gondolkodásra kényszerít. Ha tehát az első típus a regény és az esszé szerves és funkcionális egységét képviseli, a második technikája a funkcionális ellentét: a regényfikcióval szemben fellépő elidegenítés effektusa.

A harmadik típus jóformán a regényfikció végleges „megsemmisítésével” kísérletezik. Ez a törekvés ismerhető fel Lengyel József esszéregényében: a *Hidépítők* lapjain. A regényfikció itt már csak keretet jelent; Lengyel műve rejtett dialógusra épül, olyan párbeszédre, amelyben csak az író válaszait, magyarázatait olvashatjuk, a kérdésekre csupán visszakövetkeztethetünk. Az író mondanivalóját a válaszokból felépülő történelmi esszé képviseli. Ez az esszé azonban állandó összeköttetésben van a kerettörténettel; nemcsak a párbeszédés technika folytán, hanem aktualizálásai, az

jelenre, sőt a „beszélgetők” kapcsolatára vonatkozó megjegyzései következtében is. A történelmi esszében – mintegy második réteggént – szintén jelen van a regénytechnika: Lengyel esszéje nemcsak elemez, hanem kilépve a tanulmányírás fegyelméből ábrázol is. A *Hidépítők* tehát igen sokrétű és összetett struktúrát alkot. Maga a történelmi esszé Széchenyi István szerepének újraértékelésére törekszik, ezért választotta témájának Széchenyi reformer-tevékenységének jelképes erejű foglalatát: a Lánchíd felépítésének történetét.

Három típust mutattunk be, de nem állítjuk, hogy az esszé és a regény technikája csak ilyen módon vegyülhet. A jelen magyar irodalma más példákat is kínálhat nekünk. Füst Milán értékes írása: a *Hábi Szádi küzdelmeinek könyve* (1958) például a filozófiai dialógus ősi műfajával kísérletezik, fikciót és esszéizáló bölcséleti anyagot olvaszt magába; s ki tagadná, hogy Sánta Ferenc nagyszerű regénye: *Az áruló* ugyancsak hasznosította a regényműfaj esszéista kezelésének lehetőségeit. Csupán a műfajvegyülés néhány sajátos esetére kívántunk rámutatni, és arra a küldetésre, amit az esszeregény szintetikus és modern technikája nálunk ma vállalni tud. E vállalkozás sikerét már eredmények bizonyítják: az ismertetett típusok. Esszé és regény találkozása éppen azzal ajándékozhatja meg irodalmunkat, amit annyiszor nélkülözött: a gondolat és a fegyelem erőfeszítését kínálja az anekdotázás kényelme és a stílus önfeledt áradása helyett.

SWIERKIEWICZ RÓBERT rajza

Kép Kassák Lajosról

Régóta ismertem Kassák Lajost és ő volt és ma is az az ismerős, akire mindig szívesen gondol, s akivel mindig örömmel találkozik az ember. Már mint a műveivel, mert ismeretségbe csak harmincötéves fejjel kerültem vele. De azóta is és annál inkább is, mert ritkán szoktunk találkozni, megmaradt nekem annak, akiről kezdtem e sorokat. Az ifjúkori különös ismerősnek, akit valahogy úgy képzeltem és úgy is láttam, mint aki mellén páncélként villogó tiszta képekkel és könyvek bordáival, homlokán versek tűzével vágja át magát országhatárok és izmusok határain. S ahol nem értenék anyanyelvét, ott képeinek tükrét teszi a házak küszöbére, hogy megértsék, miről és miért beszél. Mert Kassák a vándoriparosok szemét és lábát, praktikus eszükét és bátorságukat örökölte. Így történt aztán, hogy olyan ujjal jött haza, amely a kétkezűek, a munkások tapasztalatával esztetikába és alkotásba alakulva újat jelentett Adyék után és Babitsék mellett. Igen, mert ő nem úgy utazott, mint a hajdani vándorfestők, akik kastélytól kastélyig, a malmostól a bankárig vándoroltak, de metropolisból metropolisba nagy mesterektől zsenikig lépett tanulni. Így vette fel a kapcsolatot mestertársaival. Így aztán szava művészetünk akkori állásában esztétikai sikon sokszor merő tagadás lett. Műve, hangjában, szerkezetében, formájában és eszközeivel is támadó jellegű. És ezzel nemcsak lenyűgöző jelenség, de hasznosan nagy dolog is történt irodalmunkban. S aki felnézett rá, nemcsak hinni kezdett neki, de örülni is annak, hogy találkozott vele.

Nekem meg kétszeresen is öröm volt, hogy korán összetalálkoztunk, mert én már gyerekefejjel a képek felől indultam el az irodalom felé. Úgy annyira, hogy egy alkalommal Babits Mihálynak verseimről meg is jegyezte Basch Lóránt, olyasmiként nyilatkozva, hogy Babits röviden csak így fordította vissza Baschnek verseimet a képzőművészet felé terelő szavait: – Úgy vélem, épp ellenkezőleg, mert ezek a képek csak használnak annak a kötetnek... – Szóval az volt, és ma is az a szép az ő munkásságában, hogy ha mindig más izmusban és anyagban és dimenzióban is tárja elénk világát, de mindig ugyanarról és ugyanannak az érdekében szól hozzánk rokon közzelséggel. Mindig a művészetéről és az emberről. A művészetéről, amelyről azt vallja, hogy abban „nincs új és régi. Csak művészet van.” És az emberről ezt mondja: „Minél tökéletesebb az ember, annál tökéletesebb a művészete”. Mindkettő művészetének és állásfoglalásának sarkalatos pontja. És mindezekről „a modern emberi élet forró, lüktető ritmusával” beszél. A képek és szavak és színek és formák eszközeivel „egy magasabbrendű egyetemes művészi kifejezés érdekében”. Műveiről már igen korán éreztem azt, amelyről így ír: „A pásztor elkíséri nyáját” c. utószavában, az 1956-ban megjelent válogatott versei végén: „állandóan költeményekről beszélék és nem versekről, mert valóban ezek a művek nem felelnek meg a versek ismert és elismert követelményeinek.” Mert abban az időben költők, irodalmi fórumaink és a versolvások is egyre inkább csak azt tekintették versnek, amelyik „előírt” formában jelentkezett. Ez a feléledő „konzervatívizmus” a század eleji kísérletek ellenére is egyre kötelezőbb parancsolat lett. Nemzedékemben már egyenesen a költőség olyan alapállása a versírásban, mint a terc a klasszikus vívás indításában. A formaművész jelző, ha elmaradt egy-egy 1930 utáni első kötetünk kritikájában, ez bizony kényelmetlen érzést szült. Rím, ütem és időmérték és versformák bírálata, vagy dicsérete egyértelműen azonos volt a költő és műve értékelésével. Akik ezen tudatosan is, de lazítani, vagy vele kísérletezni próbáltunk – még ha a poetika formai szabályainak keretén belül is színeztünk és frissítettünk –, pályatársainktól már intó sorokat kaptunk irodalmi fórumainkon. Legnagyobb dicséret a formaművész volt, még a rövid kritikákban is.

A szabadvers lett lassan az egyetlen, amely egyre inkább kivívta Kassák, Füst, Kosztolányi, Babits tekintélyével a maga külön jogait. Lassan nem mint valami újítást, hanem mint valami új „klasszikus” formát tekintették, amelyet a régiek közé kell állítani.

Kassák előbbi idézete a költemény és a vers viszonyának fölvetésében nem új. Ezt a kártyát Csokonai 150 évvel ezelőtt irodalmunk asztalára tette e szavakkal: „a versírás nem poézis”. Am az új abban volt Kassáknál, hogy ő költeményeit nem az eddig kötelezőnek hitt verstani szabályokkal, hanem épp elvetésükkel teremtette. Mások is kísérleteztek ezzel előtte és vele egyidőben is, de ő volt a legkövetkezetesebb. Így lett 80 évre – mit mondjak? –, konzervatív, vagy klasszikus újítója annak a szabadversnek, amely a kassáki költemények, illetve egyetlen költemény egyik lényege és tartószerekezte. A „fejünk fölött” – nem az elrepülő „nikkel számovár” –, de inkább a „mankón járó papagájok”-tól napjainkig, amikor már a fenyves és szinte kopár egyszerűség verseinek erénye és ereje.

Guillaume Apollinaire „a szimultanista költő” művének magyarra fordítása előtt, ha csak Kassák egyetlen életrajzi költeményét „A ló meghal a madarak kirepülnek”-et vesszük is, ez maga is egy olyan méretű költői stílus és kép „kelléktára” lett líránknak, hogy mind mai napig minden költőnk, így legtöbbit József Attila tanult belőle. Műfordítóink szemelgetéséről ne is beszéljünk. Ha pedig tudomásul vesszük, hogy minden nagy egyéniség nemcsak feltaláló, de egyszemélyben mester is, – mint Kassák is vallja –, akkor könnyen megértjük a tollal és ecsettel összeolvadó szimbiózisát és a teremtésnek ezt a nemcsak kettőslázú, de sokoldalú igényét és természetesen vesszük gazdagságát is.

Ezért örültem minden találkozásunknak, de mennyire annak, amikor még ismerettségünk előtt „Családfa helyett” kötetem megjelenéséhez gratulált a kiadónak. És az, ezt a levelet elküldte címemre. Azt látta volna, amiről Babits beszélt? ... Nem tudom. De az biztos, hogy bár távol állt tőlem elméleti természetével, kinyilatkoztatásaival, de igen örültem, mert tudtam és mindig éreztem, hogy itt, közöttünk egy olyan költő él, akinek soraiból ha mindegyik sora külön vers is, de mint ahogy a népdalokból a népeposz, itt az ő soraiból összességében egy eposzian épülő és méretű mű áll elénk. Egy költészet a hétköznapok (Ma) és a tettek (Tett) világából. Sokan úgy mondták, hogy egy túlméretezett egyéniség „Wagner maszkja” mögül az élet kipreparált mozaik darabjai állnak össze egy óriás kaleidoszkóp absztrakt ábrába meredve. Még annak ellenére sincs ez így, hogy sok esetben elméletet, tételt illusztrált műveivel. Nincs, mert műve darabjaiból és összességéből is nem más, mint „a világkép összbenyomásának szigorú komponálás által való új egységbefoglalása” tárul elénk. Az egyes verseknek „önmagában kereklen lezárt világi” állanak össze szinte szervesen, sejtyszerűen egyetlen cím nélküli költeménnyé. A címetek nyugodtan helyettesíthetnénk a római és arab számok sorával. A „Versek cím nélkül” kötetének folytatásaként.

De mi fogja egyetlen költeménybe ezt a betűiből rajzlapot varázsló, a feketéből színes rajzok mozaikját építő lírát? – Elsősorban épp ez a lírai képírás, mely gazdagságával és jeleivel, jelképeivel egyetlen végtelen freskóba fogja műveit. Ezentúl pedig e freskó, vagy eposz szakaszainak lázadó és forradalmi tisztasága. A részletekben az a vágy, hogy ez minden művészeti és társadalmi vetületében fényt jelentsen. Ahogy egyszerűsödött, még inkább világosabb lett forradalmiságának ilyen lényege. Összetartja „megszállottsága”, amely arcára és idegeibe merevült és amellyel tétéleihez, formáihoz ragaszkodik. Az az éberen beszélő panteizmus, amellyel rajzolja és mondja a világ dolgait, kozmikus méretekre feszítve szellemi izomzatát. „Fájnak a távolságok, amik köztem és magam között vannak”. Összetartja egy a mutatványostól a bibliai hangig táguló hang, amely az izmusok minden stílusán, birkózásán végigpróbálta erejét is fogásait. Néha annyira stílus, hogy sorai mögött bármi groteszkül is hangzik, nincs ott a kézzelfogható valóság. Az elmélet és a forma, és az újítás akarárs az élet és a tartalom fölött áll. Azt hiszem, itt kell keresnünk annak okát, hogy a kassáki életmű köre szinte csak napjainkra feszült teljes nagyságában körénk. Ennek, hogy minden modernsége ellenére is, akkor, a nagy Nyugat nemzedék tagjainak

sikere mögött maradt. Szerepével és művével páratlan jelenség életünkben. Egzotikumát sokszor a jelei körül celebrálók köre is növelte csak. Úgy vélem, akarata ellenére is. Új volt mindig és ma is az, ahogy párizsi kiállítására készül. Új, ahogy az izmusokkal egymást váltva alapozott és épített, és ismét tovább vonult, és mindig magasabbra és távolabbra, egész napjainkig. Oly következetes és oly kemény kísérletező és felfedező alkotónk e 80 évben egy se volt és ma sincs szinte, mint Kassák, aki képarchitektúráit most állította ki a Fényes Adolf Teremben. Én nem ismertem gesztusaiban, mondhatnám érintkezési stílusában az akkori, a dadán, szürrealizmuson át a konstruktivista absztrakcióig eljutó költőt. Am művészetének stílusait igen, és jó volt éreznem azt, hogy ha nem is volt Apollinaire-ünk, de van Kassákunk, és ha nem volt Léger, vagy Piet Mondrian-unk, de akkor is kimondhatom bátran az ő nevét azzal a jó érzéssel, hogy ez a művészünk óriás palettája mellett az ecsetet és tollat nemcsak szimbólikusan tartja.

Személyesen csak 1945-ben ismertem meg. Az újjászervezett minisztériumban és az Új Idők, Kortárs szerkesztőségében találkoztam vele. A vér és rom, a könny és öröm és újrakezdés éveiben azt az embert ismertem meg, akit iszonyú megpróbáltatások, tanulságok faragtak igen egyszerűre. Első beszélgetésünk és későbbi kapcsolatainkban is egyszerre és mindig akkora közvetlenséggel és egyszerűséggel, hogy el sem tudnám képzelni már másnak. Mint akik mindig ismerték egymást. Előtte ez a Kassák fog állni már mindig, nemcsak szavaiban, de egész lényében, ez a „külső pátoz nélküli” ember.

Az a Kassák, akinek olvasásakor, – bármit nyilatkozzék is, és épp minél élesebben, épp azok bizonyítják –, ráérezünk, hogy ő az, aki költészetében mindenkor érzelmesen volt kemény és ábrándosan forradalmár és romantikusan modern alkotó. Akinek 1945-ben derűje és bátor kedve volt megint, ahogy ott, a hosszú párizsi tartózkodás után a háború miatt hazatért Martyn Ferenc új szín- és vonalkompozícióit nézegettük Pécsen 1946-ban, mint az újra induló Janus Pannonius Társaság meghívott vendégei. Kassák még fekete, Martyn piros ingben volt. És jobb tárgyi környezet nem is lehetett volna, mint Martyn művei, a képek, költemények és a művészet céljairól és értelméről folyó vitához, mint ez a műtemi találkozás. S ha tovább folytatom, föltehetem ismét és örökké, hogy hová tart, mit akar elmondani végső fokon minden művész és alkotás? Szűkebb körre szorítva az az erő, ihlet és akarat, amely Kassák sok száz művéből sugárzik.

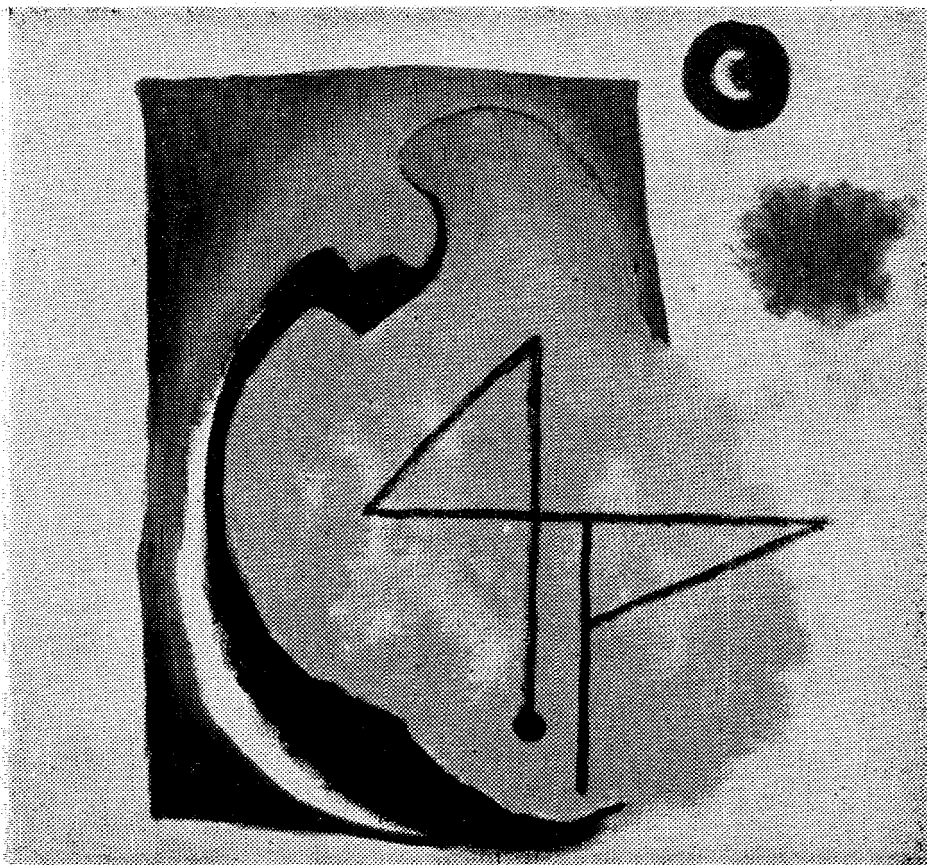
„Ne szóljatok, pajtások. Az ébredés örömét zengi most a világ s a gyarló ember elégedjen meg azzal, hogy látja a varázslatot mely öröktől fogva való és a dolgok feltárják benne értelmüket.”

E sorokat egy vonással továbbtelve, világos, hogy a művészet célja e varázslatban megmutatózó értelem megörökítése. Műve ennek kutatásában állandó mutatóványhoz hasonló, mely a stílus és tartalom és cél egyre más-más vetületében fényes és izgalmas. És végsőfokon érdekessége az is, hogy akárcsak egy magyar Francis Jammes, felelősségtudattal párosult érzelemgazdagságával vesz le a lábáról mindnyájunkat.

Akkor, Pécs után nemsokára meghívtam a Balatonhoz. Könnyű volt rávenni, mert hiszen a végtelen, vagy legalább is a mindig titokrejtő vizek azok, amelyek előtt szívesen elüldögélnek, akik mindig újat és ismeretlent keresnek és remélnek, akárcsak a felfedezők, vagy a horgászok. Kassák pedig az, így is, úgy is. A vizek alatt és túl és fölött sok olyan rejlik, ami a látványon túl is teremtetést ihlető. „A nyugtalan víz színén kipattan a gondolat”. Kassák mint horgász- és költő hamar megérkezett. Talán azért is, mert akkor, a háború után elvadult berkekből, vadvizekből halállományában felgazdagodott tavon sokat ígértem neki. Jött és én a fonyódi Paulini villában foglaltam részükre lakást. És mekkora szenvedéllyel és derűvel feszült neki már az első nap is. Örülök, hogy láttam és vele voltam és figyelhettem hosszú időn át, nap mint nap ezt a kitartó, edzett fegyelmet. Pedig nem volt szerencséje. Nem, pedig minden lehetőség megvolt hozzá a természet és a világ részéről. Csak épp az nem, ami a legszebb a horgászatban, az a megmagyarázhatatlan és kiszámíthatatlan,

hogy miért épp azt a horgot veszi fel a hal? A szerencse és a hal, a vers és a múzsa kérdései? Így horgásztunk, mindig nappal. Este süllőt ettünk badacsonyival és néha új verseimből olvastam fel.

Így folytattuk nap-nap után és ő mindig ugyanazzal és ugyanakkora komolysággal ült a horgásznádak mellé, akár egy filozófus. Akkora kiméntséggel, mint képeiben és verseiben. Az üres napokon is hittél, mint az igazi horgász, aki valamennyi egy „szekta” tagja. Ez a már-már l’art pour l’art élvezete a horgászatnak adott nekem is néha erőt, aki pedig abban az időben a profik gyakorlatával dolgoztam a legjobb eszközökkel, tudva azt is, mit várhatunk és mit nem ezen az annyira jól ismert terepen. Azóta és sokszor eszembe jut, ha kint ülök, komoly nyugalma és kitartása. Közben persze volt időnk arra is, legalábbis nekem, hogy a meg se rezdülő zsinór és úszó mellett a kassáki versalkotó módszerről gondolkodjam és beszéljessünk. Azt hiszem egyszerűségében az „Összemosott partok” c. költeménye talán a legvilágosabb példája ennek a szimultanista költői módszernek. Ahogy a „lányka” és az égen a „felhőcske” látványa fölveti az „elagott karosszékekben” üldögélő költőben a „melyiket szeressem” csak látszólag naiv kérdését, amelyre a felelet egy varázslattal olyan remekbe torkoll, amely egyben a vers születésének szimbóluma lesz.

KASSÁK LAJOS rajza
(Modern Magyar Képtár, Pécs)

Tökrészeg vagyok mire bealkonyul
már nincs távolság, se tarka kert, se messze ég
hunyt szememmel is tisztán látom, a lányka
felhőske ruhájában előttem áll
s mint anya gyermekét, kerek kis mellére vesz.

És a tó partján egyszerre csak ott álltunk, illetve ültünk egyetlen versszak után már nem is a türe várt halak, de a művész és a világ és az alkotás éles viszonylatánál. Vajon feleletet ad-e rá az ilyen frappáns találat is? És mert Kassák ült mellettem, eltűnődhettem a társadalom és a líra különös kölcsönhatásáról, folytatva az ő szimultanista módszerét. Hiszen ugyancsak mindig ezekről beszél egész én-eposzában. És felelete a tárgyak és a költők, a líra és a civilizáció viszonyáról mit mond? Mert erről van szó minden versben, mert minden költő köztük és velük él... És a lírikus e viszonylatban, még ha nem is szól a $2 \times 2 = 4$ tisztaságával róluk, akkor is filozófus a maga eszközeivel, ha egyszer a versét leírta már. Mert minden vers, hogy miért épp olyan lett, válasz a világnak és a társadalomnak. És ez a lírai-filozófia már nemcsak az esztétika, de annak titkos ajtóin át ugyancsak a szociológia területére vezet át az alkotót és magát a verset is... De horgásztunk tovább... És továbbtűnődhettem, mert a harmincas, igen érzékeny nylon szálak mit sem jeleztek. Csönd volt, de tudtam, hogy ez a kérdés épp Kassák költészetében nem is olyan egyszerű kérdés, aki maga is így szólott közbe:

– Beismerem, szívtelen pecér és ügyetlen gyilkos vagyok.
Ártatlan halakat sebzek meg, ahelyett, hogy kisietnék
a határba gabonát aratni, gyümölcsöt szedni
amiből előbb, utóbb haszna lehet mindnyájunknak. –

Idézhettem volna még, miközben Kassák makacsul horogra akarta venni a szerencsét és csak hallgatott a fonyódi hegy alatt. Oly rendületlenül, mint ahogy lelkiismerete és felelőssége teljes tudatában állt mindig a szavai és a tettei mögött. Ahogy hisz heves viták közepette is a művészet emberi társadalmat alakító egyedülálló szerepében. „Mert nemcsak a cél, hanem az út is fontos” – idézhettem volna abban a kemény fényben, amikor reménytelen a fogás. És eszembe jutott épp ezekből adódóan magány-szakaszainak sziklája, amely olykor börtönbe, máskor pedig olyan kilátója volt, amely köré ligeteket varázsolt.

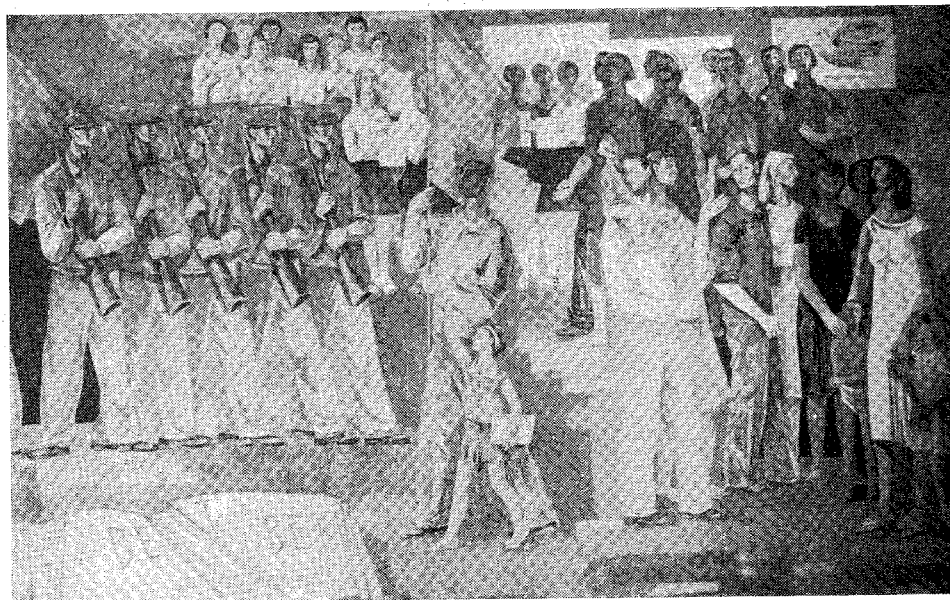
Ott pihentünk meg rendszeresen a kis sziget nyárfaerdejében, amely mindig nyugtalan volt és sohasem pihent, akárcsak Kassák, aki talán hogy közeledett a távozás napja, vendégeket hívhatott meg barátai közül asztalához. Nem „mézet kanalazni” és „gyönyörködni a kiszállt rajokban”, hanem halászlére, melyhez a halat, hitte, Fonyódról viszi majd... És hiába?... Ám ami a legszebb a versben is, a váratlan kép és a ritkán hallott hang, most képletesen arra hallgattam ott két órával vonatjának indulása előtt. Arra, mert Kassák még mindig ott ült a vízparton és várta a szerencsét. Akkor feltűntem egyetlen kis halamat és a mohaszín hínárszigetek közé vettem. Hogy mekkora csuka akadt azonnal, azt helyettem mondja el Kassák Lajos. A befutott motoroshajó halásza is megálltak a hálók szárítóra rakásával egy pillanatra.

És ezekután úgy állt ott az állomáson a pesti gyorsot várók között, mint egy szürrealista kép. A költő a sárgán villogó háromszögű állomásfal előtt, sötétkék ég alatt, két karjában mereven tartva a hosszú csukát. Kassáki arc, állás és kalap és az egész helyzet körül indulásra kész komolyság. A költő karjai közt a tigrissárga és tüfögő szenvedély. A ragadozó, „aki” mindig újra és tökéletesebbre vadászik. Olyan arccal búcsúzott, mint amikor a Váci utcai presszóban mondta: – „Már csak a legnagyobbak érdekelnek... Az időtlen és a szerkezet, a létezés és az ember...” Miközben és azóta is egyre, hogy szavaival fejezzem be „az építés törvényeit hirdette”. Vagy, mint ahogy kiáltványában írta: „Az új rend szintézisét”, kutatta, mert verse szerint „éjjel és nappal időnk ábrázatán dolgozunk”...

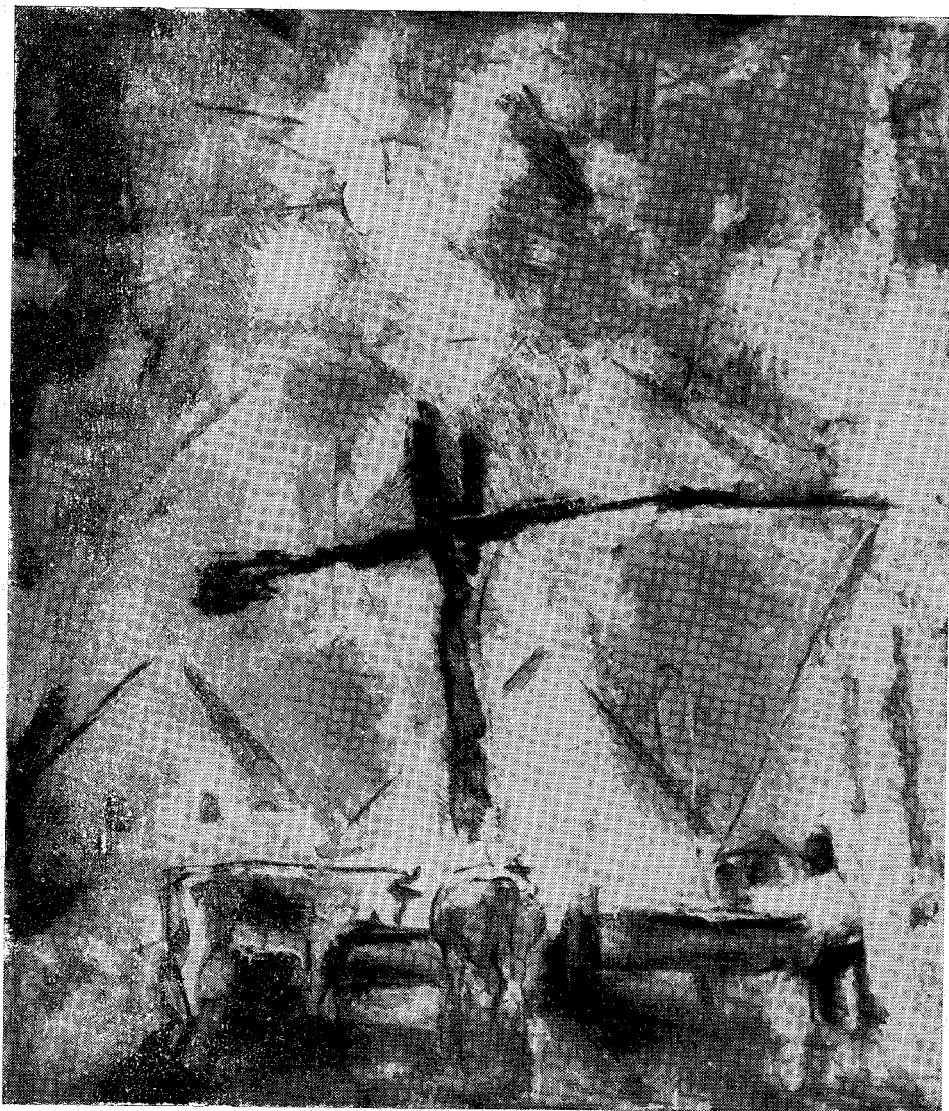
RÉSZLETEK A PÁPAI PÁRTSZÉKHÁZ FALIKÉPEIBŐL

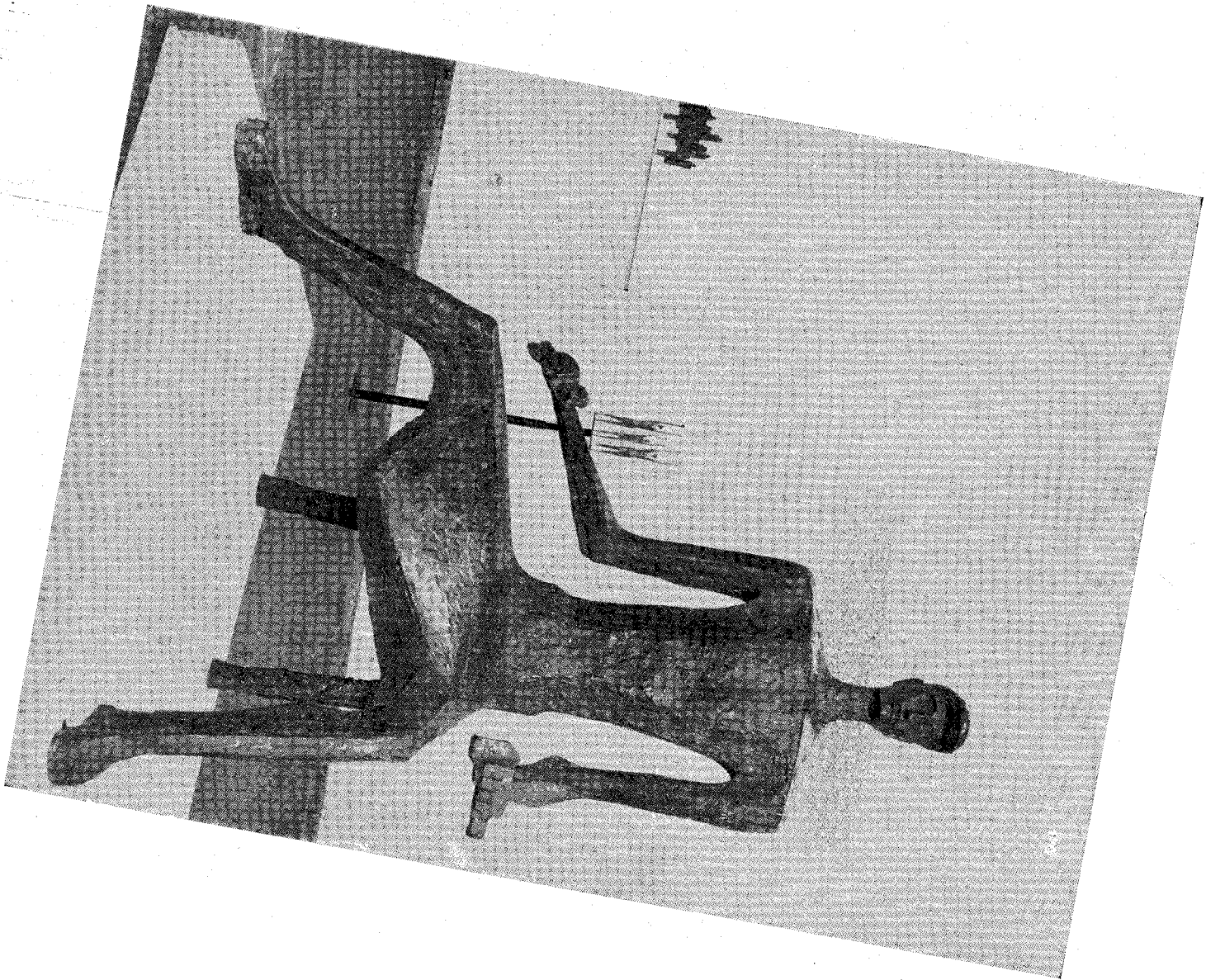
KURUCZ D. ISTVÁN

SZENTIVÁNYI LAJOS

*ABA NOVÁK VILMOS: Itatás gémeskútánál
(Modern Magyar Képtár, Pécs)*

LABORGZ FERENC: Munkás

LABORCZ FERENC; Fossilif

A pécsi Modern Magyar Képtár

A Janus Pannonius Múzeum legfiatalabb és legerőteljesebben fejlődő gyűjteménye a Modern Magyar Képtár. Állandó kiállítása s a módszeres anyaggyűjtés tiszteztendő múltra tekint vissza, de a Képtár létesítésének gondolata sokkal régebbi ennél. Pécsen a két háború között tevékeny képzőművészeti élet folyt, s ennek természetes következményeként állandó igény és törekvés mutatkozott a város birtokában lévő képgaléria iránt. Így már a háború utáni első időkben, 1946-ban a helyi sajtó arról ad hírt, hogy „rövidesen átadják a látogatóknak a *Modern Pécsi Képtárat*, mely az újjáéledő múzeumi élet első megnyilvánulása lesz”. (Új Dunántúl, jún. 26.) Sajnos, a rövid hír további felvilágosítással nem szolgált, s az akkori művészeti közélet szemtanúi ma már csak arra emlékeznek, hogy valamiféle tárlat valóban megnyílt a régi városi múzeum Rákóczi úti termeiben, a magyar képzőművészet jeles alkotásaiból. Ez a kiállítás valószínűleg rövid életű volt, mert az újsághírek tanúsága szerint 1949-ben újból felmerült a Képtár terve. A Képzőművészek szervezete már biztosította (valószínűleg a Fővárosi Képtár segítségével) Mednyánszky László, Fényes Adolf, Nagy Balogh János, Nagy István, Dési Huber István, Koszta József több alkotását. A terv azonban – nem tudjuk, milyen okból – nem valósult meg. Közel húsz év távlatából úgy tűnik, a kölcsönként gyűjtemény nem volt elég reális alap állandó képtár létrehozásához.

Amikor 1957-ben dr. Gegesi Kiss Pál akadémikus, a jeles műgyűjtő és művészetbarát azzal a kérdéssel fordult a Janus Pannonius Múzeumhoz, hogy vállalná-e Forgács Hann Erzsébet néhány szobrának s ezzel együtt hat-nyolc kiváló festő alkotásának állandó bemutatását – már sokkal kedvezőbb lehetőséget kínált. Gegesi professzor annyi művet ajánlott fel adományként a Képtár alapításához, amennyit a múzeum kiállíthat. Így jött létre a Forgács Hann Erzsébet emlékgyűjtemény, amely a régi néprajzi kiállítás lebontása árán hamarosan a közönség elé került. Ezzel Pécs művészetbarátai, az országban először – Budapestet is megelőzve – vehették birtokba az elmúlt hatvan év magyar képzőművészetét reprezentáló állandó kiállítást.

Dr. Gegesi Kiss Pál adományának magva a Forgács Hann Erzsébet szoborgyűjtemény. A névadó művész alkotásai érzékeny, mélyen érző ember vallomásai. Izgatott felületű, karikírozó portréin az arcvonások szándékolt eltorzítása az ember jellemzőinek kutatásából fakad. Együttal utal azokra a rejtett mélységekre, amelyeket a külső maszok, az *álarc* takar, s amelyeknek valóságos – jó és rossz – megnyilatkozásait a háború nehéz éveiben maga is tapasztalhatta. Az adományban szereplő festmények alkotóinak jórésze Forgács Hann Erzsébet személyes baráti köréhez tartozott. E művészek a két háború közötti progresszív irányzatok jelentős képviselői. Csaknem teljes számmal szerepeltek a *Nyolcak*, az egyik leghaladóbb művészcsoporthoz tagjai. Czigány Dezső Csellós nő c. műve, Berény Róbert többalakos kompozíciói és melegzöld, fénytől áthatott tájai, Márffy Ödön szuggesztív erejű, vörös tónusú önarcképe és végtelenül finom aquarelljei, Kernstok Károly dekoratív üveglak tervezete, Derkovits Gyula, Egry József, Rippl Rónai József kiváló alkotásai, Ferenczy Károly, Gulácsy Lajos, Gadányi Jenő jelentős művei alkották az alapító gyűjtemény törzsanyagát, természetesen az itt felsoroltakon kívül még több más fontos festménnyel együtt. Ez a kiállítás lényegében már áttekintést nyújtott a század elejétől napjainkig eltelt időszak magyar képzőművészetéről. Bemutatta azokat az alkotókat, akikre a megme-

revedett müncheni akadémizmus helyett Párizs mozgalmassága hatott s akik a század elején a hivatalos ún. műcsarnoki festéssel szemben a leghaladóbb művészi elveket vallották.

Ezek a művészek az állami támogatással fenntartott Műcsarnok kiállításairól kizorultak, vagy elvi meggondolásból távolmaradtak. Számukra a párizsi „salon”-ok mintájára alakult kisebb galériák nyújtottak kiállítási lehetőséget. Az állami gyűjtemények gyarapítására hivatalos vásárlás e helyeken csak a legkritikábban történt, így a fiatal, tehetséges művészek életében a magángyűjtők töltötték be a mecénás szerepét. Talán nem túlozunk, amikor azt mondjuk, hogy a gyorsan lepergő korszak művészetének megőrzése éppen a magángyűjtők s a műkereskedéssel, műgyűjtéssel is foglalatoskodó galéria-tulajdonosok ügybuzgalmának eredménye.

A pécsi Modern Magyar Képtár is a kortárs mecénások gyűjtésének és áldozatkészségének köszönheti létét. Dr. Gegesi Kiss Pál műpártolása – jelentős gyűjteményének kialakításán túl – a művészek támogatását is jelentette. Abban az időben vásárolt tőlük, mikor még pályájuk kezdetén álltak, mikor a tehetségek felismeréséhez és pártolásához valóban műértő szem és művészi hit kellett. S abban az időben ajándékozta e gyűjteményt a Janus Pannonius Múzeumnak, amikor ott a szerencsés körülmények találkozása lehetővé tette egy állandó képtár megalapítását.

Az adomány meghatározta a gyűjtemény további fejlődésének útját. Nyilvánvaló volt, hogy a magyar művészet köréből kell bővíteni, pótolni a hézagokat, teljesebbé tenni a huszadik századi iskolák, csoportok köré gyűlt művészek bemutatását, s legnagyobb alkotóink, magányos tehetségeink oeuvrejéből is minél egységesebb képet kell nyújtani a gyűjtemény látogatójának. A tervszerű fejlesztéshez a múzeum csak igen csekély anyagi bázissal rendelkezett. Az alapító adomány azonban példaként szolgált s még a törzsanyaghoz ajánlotta fel a kiváló proletárfestő, Dési Huber István mintegy ötven rajzát a művész özvegye, a gyűjtemény kiegészítésére. Majd művészek, műbarátok járultak hozzá egy-egy alkotással a korszak teljesebb bemutatásához.

1959-ben a Janus Pannonius Múzeum és Tamás Henrik neves műgyűjtő között megállapodás jött létre, melynek eredményeként fél esztendő múlva a nemzeti érdekű magángyűjtemény a pécsi Modern Magyar Képtárba került. Ma már egyre kevesebben emlékeznek a *Tamás Galéria*-ra, mely a két háború között az Akadémia utcában működött. A galéria tulajdonosa egész életében a modern magyar művészet nagy barátjának s jó ismerőjének vallotta magát. A Tamás Galéria tizenöt éven keresztül a haladó magyar művészet fóruma, a fiatal, tehetséges művészek bemutatkozó helye volt. Az első kiállítást 1928-ban Egry József és Medgyessy Ferenc műveiből rendezte, majd sorra következtek: Szobotka Imre, Kmetty János, Derkovits Gyula, Márffy Ödön, Gráber Margit, Szőnyi István, Beck Ö. Fülöp, Berény Róbert, Martyn Ferenc, Kovács Margit, Bene Géza és sokan mások, a legkiválóbb fiatal művészek. A kiállítások rendezése mellett Tamás Henrik Rudnay Gyulát és Koszta Józsefet menedzselte. Korábban Mednyánszky Lászlóhoz fűzték hasonló kapcsolatok. Így gyűjteményének zömét a három kiváló festő művei alkották. Mellettük Szőnyi István, Gulácsy Lajos, Szobotka Imre, Kernstok Károly, stb. reprezentálták e korszak sokszínű arculatát. Mindezek együttesen szerencsésen egészítették ki az alapító adományban szereplő művek sorát. Rudnay Gyula sokszor reprodukált *Falusi udvar*, vagy *Interieur* c. képe a művész legjobb alkotásai közé tartoznak. Ugyanigy Koszta József *Piroskendős lány*-a eleven frissességével, gazdag festőiségével eléri a Nemzeti Galériában lévő *Muskátli kislány* színvonalát. A további gyűjtés ezután már könnyebbnek tűnt. Kisebbedtek a hézagok, s egy-egy vásárlással mód nyílt a hiányok pótlására. A gyűjtemény azonban még egyenlőtlen volt és gyarapodását továbbra is nagyobb mértékben határozták meg az esetleges adományok, mint a tervszerű vásárlások. Így 1960-ban Kmetty János érdemes művész ajándéka révén harmincöt kitűnő Kmetty képpel gazdagodott, 1961-ben Cserepes István hagyatékából kapott huszonöt művet, majd 1962-ben Gábor Jenő adományozott több festményt és rajzot a pécsi Képtár számára.

Ezenközben időszerűvé vált a gyűjtemény végleges otthonának megteremtése. A néprajzi osztály kölcsöntermeit visszavárta a tervezett új kiállítás, így a Képtár számára is más helyet kellett biztosítani. Ehhez nyújtott segítséget Pécs város Ta-

nácsa, amikor 1962-ben, a város egyik éttermének átengedésével kijelölte a Képtár végleges helyét. Sajnos, a gyűjtemény csak az épület egyik részét vehette birtokba. A kiállítási terület az előzőhöz képest – számban alaposan megnövekedett anyaggal súlyosbodva – lényegesen csökkent. Raktárak, feldolgozó, ill. munkaszoba biztosítására egyáltalán nem nyílt lehetőség s a képkiállítással társbérletben megmaradt konyha, a működésével járó ládák, szemetes edények, átnedvesedett válaszfalak a Képtárba lépő látogatóknak nem éppen esztétikus látvánnyal szolgálnak. A gyűjtemény anyagának egyrésze raktárba szorult, a gyűjtőmunka azonban tovább folyt. Már 1964-ben, a Múzeum Képzőművészeti Osztálya *Új szerzemények kiállításán* egész sor kiváló alkotással találkozhattunk: a gyűjteménybe kerültek Barcsay Jenő, Amos Imre, Nemes Lampérth József, Uitz Béla, Réti István, Tihanyi Lajos, Czigány Dezső művei, 1965-ben pedig Nagy István 65 alkotását, pasztellképeit és szénrajzeit (Kürtös Sándor

*BORSOS JÓZSEF: Csendélet szőlővel
(Modern Magyar Képtár, Pécs)*

féle gyűjtemény) vásárolhatta meg a megyei tanács anyagi segítségével a múzeum. Az egyre teljesebbé váló Képtár – amelyet alakulásakor a Nyolcak köre, az Európai Iskola és néhány magányos nagy művész munkássága határozott meg – lassan megnyitott a nagybányai művészek, az alföldi iskola felé is, s itt-ott egy-egy alkotással már a ma élő képzőművészet, a kortárs alkotók megismertetésére is törekedhetett.

Időközben mind határozottabb igény mutatkozott a Pécssett élő, dolgozó képzőművészek alkotásainak bemutatására is. A Képtár szűkös helyviszonyai közt nem volt mód a bővítésre, ezért a siklói várban, külön e célra alkalmassá tett szép termekben rendezte be a Múzeum Képzőművészeti Osztálya a Képtár kihelyezett *pécsi galériáját*, egyelőre a művészekről kölcsönzött anyaggal. Sajnos az állandónak tervezett kiállítást egy év után le kellett bontani. Így a képtár elvesztette azt a lehetőséget, hogy az élő művészet legjobb alkotásaiból maguktól a művészekről várjon további adományokat, s a siklói (pécs-baranyai) galériát idővel a mai képzőművészet országos gyűjteményévé fejlessze.

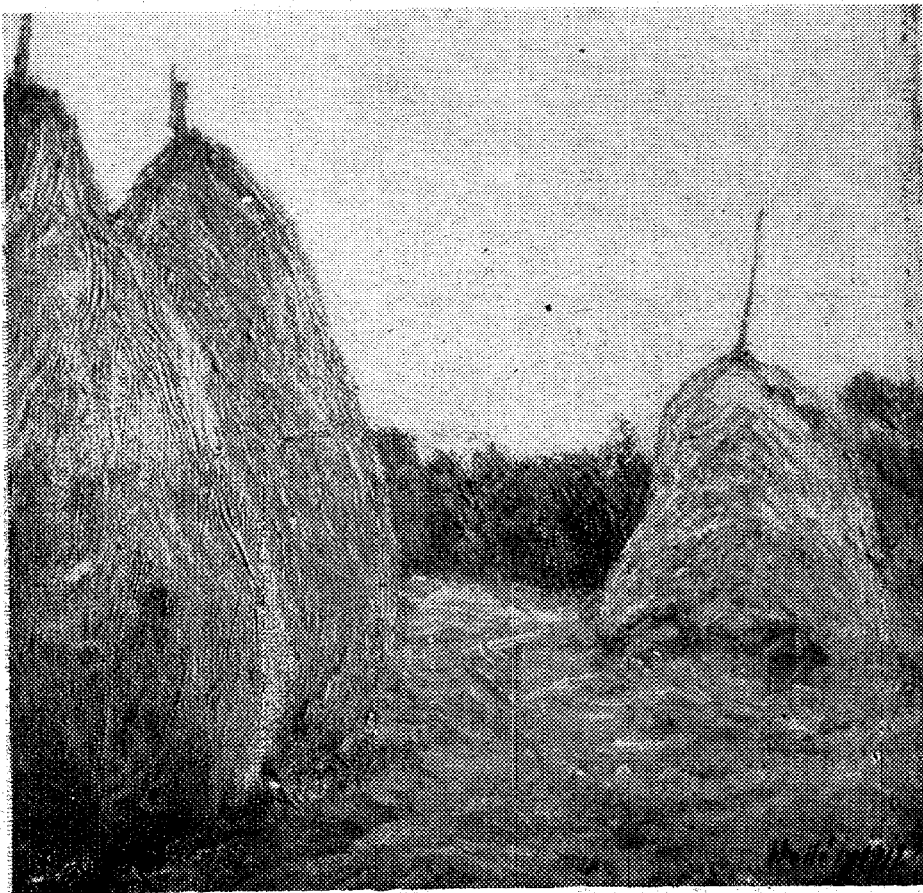
Kárpótlásul 1966-ban olyan nagyjelentőségű gyarapodás elé nézett a Képtár, amely az utóbbi évek vásárlásait és adományait mind értékben, mind mennyiségben messze felülmúlta. Dr. Tompa Kálmán orvos, kiváló műgyűjtő, közel négyszáz darab-ból álló, nemzeti érdekű magángyűjteményét ajánlotta fel a pécsi Modern Magyar Képtár gazdagítására. A gyűjtemény életjáradékkal történő megváltását Pécs m. város Tanácsa vállalta, a jelentősebb művek, mintegy száz festmény és szobor a siklói várban kerültek az érdeklődő közönség elé. A gyűjtemény megszerzése kétségtelenül az év – természetesen hazai viszonylatban – egyik legnagyobb képzőművészeti eseménye, szenzációja volt. S mit jelentett a Képtár számára? Elsősorban a magyar festészet néhány remekművét, legjobb alkotóink egy-egy főművét. Így Rippl Rónai József (a *Jelenkor* 1967. 2. számában közölte) *Park aktokkal* és Csontváry Kosztká Ti-vadar *Római híd Mosztárban* című alkotásait, de idekerült Barabás Miklós *Pusztai táj* című híres szép vízfestménye is, amelyről Hoffmann Edit, a művész monográfiája így ír: „Nagyszerű az előadásnak minden romantika, minden keresettség nélküli, szűkszavú egyszerűsége. Azóta sokan festették az Alföldet, de mindnyájan az ő elgondolására nyúlnak vissza, melyhez voltaképpen senkinek sem volt hozzátennivalója. Képe nek alföldi hangulatát, báját nemhogy túlszárnyalni, de még elérni sem tudta senki.” A Képtár anyagát gazdagítja Szinyei Merse Pál, Munkácsy Mihály, Fényes Adolf, Ferenczy Károly egy-egy műve, Réti István hamvaskék színével megragadó *Nagybányai látképe* és sokhelyen közölt, bensőséges hangulatú *Kenyérszélő asszonya*, vagy a legutóbbi idők alkotói közül Szőnyi István, Gadányi Jenő, Ferenczy Béni, Barcsay Jenő, Borsos Miklós, Vilt Tibor, Kassák Lajos s megannyi kiváló művész nagyszerű alkotása.

Dr. Gegesi Kiss Pál alapító gyűjteménye a két világháború közötti magyar képzőművészet legfrissebb törekvéseit, a haladó mozgalmak festői és szobrászi követőit foglalta magába. Ez a kiváló anyag volt a Képtár bázisa, fundamentuma. Erre kellett építeni úgy, hogy a kiinduló szándék, a huszadik századi modern magyar jelleg megmaradjon, gazdagodjon. Dr. Tompa Kálmán gyűjteménye felöleli az egész „új magyar képzőművészetet”, a XIX. század jeles mestereitől egészen napjaink avantgarde törekvéseiig. A XX. századi művek – egy-két művésznévtől eltekintve – a pécsi Modern Magyar Képtár anyagát ilymódon csaknem teljessé teszik. Olyannyira, hogy nem túlzás kijelenteni: a pécsi gyűjtemény a XX. századi magyar képzőművészet alkotásainak – a Magyar Nemzeti Galéria után – egyetlen és legteljesebb fóruma. S amennyiben a jelenleg még meglévő helyproblémát is meg tudja oldani, tehát a műveket a zárt raktárból a szépre vágyó, érdeklődő közönség elé viheti, a gyűjtemény további kiegészítése várható.

A Janus Pannoniusz Múzeum Képzőművészeti Osztálya mindenkor szem előtt tartja, hogy Képtára a mecénások fáradozása és áldozatvállalása árán létesülhetett. E mecénások, sajátos módon, részben egyéni gyűjtők, vagy alkotók, részben a közösség társadalmi intézményei, a tanácsok végrehajtó bizottságai. A pécsi Képtár alapítása és fejlesztése során mindkét fél képviselőit elsősorban az a cél vezette, hogy a képzőművészeti kultúrát emeljék, hogy hazai festészetünk és szobrászatunk legki-

válóbb alkotásait mind szélesebb körben ismertté, kedvelté tegyék. A különböző gyűjteményekből összeolvasztott Képtár végső elrendezésében természetesen szakszerű csoportosítást, kronológiai, vagy iskolánkénti rendszerezést igényel. Az alapító kívánsága szerint mindenkor a Forgács Hann Erzsébet emlékgyűjtemény elnevezést viseli, de az egyes műveket jelölő feliratok egyúttal a különböző gyűjtőkre, adományozókra is utalnak.

Pécs város közönsége szereti, igényli a képzőművészet alkotásait. Ez az igény megérdemli, hogy törődjenek vele, hogy ne csak időszakos, átfutó kiállításokon, vagy a budapesti nagy múzeumokban találkozzon remekművekkel, hanem saját városa állandó képtárában is találjon olyan főműveket, amelyek kedvéért a kiállításba többször is érdemes visszatérnie. A Képtár fejlesztése, a gyűjtemény tervszerű gyarapítása ezt a célt is szolgálja. Pécsnek minden adottsága megvan ahhoz, hogy ez a város a hazai képzőművészet egyik fontos centruma legyen. A megye és a város együttműködése, áldozatos segítése e téren már eddig is jelentős eredményeket hozott. Nem kétséges, előbb-utóbb megteremti annak a lehetőségét is, hogy a pécsi Modern Magyar Képtár immár háromezer darabból álló gyűjteményének legkiválóbb alkotásai méltó elhelyezést kapjanak s minél teljesebb együttesben a közönség elé kerülhessenek.

*HOLLÓSY SIMON: Boglyák
(Modern Magyar Képtár, Pécs)*

Képzőművészeti alkotások a pápai pártszékházban

Pápa, a barokk műemlékekben gazdag dunántúli város az elmúlt húsz esztendőben mostoha gyermeke volt az országnak. Sok más településsel ellentétben itt nem épült gyár, számottevő középület, lakóház is alig. Ezzel szemben tönkrement az Esterházy kastély – kívül és belül. Így szinte semmi alkalom nem adódott nagyobb lélegzetű, a művészeket komoly erőfeszítésre serkentő képzőművészeti alkotások elhelyezésére. Az a három szobor és egy falra szerelt fémdomborítás, ami felállításra került itt, ahol Maulbertsch freskói és Beck Ö. Fülöp gyönyörű bronz domborműve, „A hős megdicsőülése” szolgáltatta a mértéket, valódi szintjénél is gyengébbnek látszik.

Az 1964-ben felépült MSZMP székház mintha egyszerre pótolni igyekezne a mulasztást. Építői bőkezűen bántak a falat díszítő társ-művészekkel, lehetőséget adva három nagyméretű alkotásra.

A város központjába, a Fő-térbe torkolló út egyemeletes házsorába jól illeszkedik az új épület. Az utcafronti háromszintes főtömbhöz derékszögben eltérő irányú, téglalap alakú tanácsterem csatlakozik. Hosszabb oldalain a mennyezettől csaknem padlóig érő ablakok helyezkednek el a falat ritmusan bontó pillérek között. A két-oldalról kapott fény jó megvilágítást ad a tanácsterem másik két falának. Ezek a nagy sík felületek – közel ötven négyzetméteres mindegyik – önmaguk kínálkoznak falképfestésére. *Építészeti*leg és – az épület, főként a tanácsterem rendeltetését tekintve – *esztétik*leg egyaránt indokolt volt az alkotóknak az a szándéka, hogy falfestményekkel díszítsék a helyiséget.

Az 1964-ben meghirdetett pályázaton Kurucz D. István és Szentiványi Lajos terveit fogadták el. A megbízók részletes forgatókönyvet adtak át a művészeknek, mely a Tanácsköztársaság és a két világháború között illegálisan működő kommunista párt helyi vonatkozású eseményeit ismertette. Bár senki sem kívánt kimondottan illusztratív ábrázolást, ez a körülmény bizonyos mértékig megkötötte a festők munkáját. Am ennek a megkötésnek a képek kárát nem látták. Ellenkezőleg, a kötetmek több esetben sűritésre, az eszme tömör kifejezésére készítették a festőket.

A festők egyöntetű elve volt, hogy a rendelkezésre álló teljes felületet kihasználják. Kurucz D. István megjelölésével élve: a festmény ne „bélyeg” legyen a terem falán. A falképeket 1965 nyarán festették a művészek. Mindketten a hagyományos al secco technikával dolgoztak.

Az épület főtömbjéhez kapcsolódó, a terem egyetlen ajtajával megszakított falat kapta Kurucz D. István. Művének témája az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság élete, hősi harcai, emléke.

Kurucz műve mindenkinek meglepetést okozhat mozgalmasságával, a kompozícióban és az egyes figurákban egyaránt feszülő dinamikájával, akik a mester statikus jellegűnek mondható eddigi piktúráját jól ismerik. Visszafogott érzelmi világú, az expresszivitást inkább csak sejtető oszlopszerű figurái itt levetik eddigi féküket, lelkesedéssel indulnak harcba, magukkal sodorva az egyre áradó többieket. Inas-izmos kezeik szorítják a fegyvert, mindenüvé vigyázó szemmel tekintenek. Megláncolt rabokként is öntudatos kifejezéssel vonulnak el az őket ütlegető kakastollas kísérőik között.

A kompozíció fontos eleme az a festett fal, amely a kép baloldali alsó részéből kiindulva hullámzóan halad fölfelé, két részre osztva a felületet, elválasztva ezzel a térben és időben is eltérő eseményeket.

A felső sáv közepén Nyisztor György beszél a körülötte gyülekezőkhöz. Ebből a viszonylag nyugodt csoportból indul ki bal felé az az egyre gyorsuló, egyre növekvő dinamikájú hullám, amely a harcba indulókat és a Tanácsköztársaságot minden oldalról fenyegető ellenséggel szemben elszántan harcolókat jeleníti meg. Az előre törő, az egymás mellett sorakozó célzók, a géppuskások, gránátosok ritmusosan változott ismétlődő figurái, a fegyverek egymást keresztező vagy párhuzamos irányjai a kompozíciós rend nyilvánvalóságával a harcolók fegyelmét, szervezetségét és szilárd helytállását sugallják. Fokozza a megjelenítés szuggesztivitását a háttérben fel-fel tűnő, jól ismert tanácsköztársasági plakátok sora, melyek illusztratív szerepükön túl sikyszerőségükkel, világos foltjukon megjelenő betűsoraikkal ellentétet képeznek az előttük elvonuló erőteljes figurák testes formáival, hullámzó vonalaival.

Nyisztor György alakjától, hallgatói csoportjától jobbra a kompozíció talán legszébb részletét láthatjuk: „Világ proletárjai egyesüljete!” feliratú vörös transzparens alatt négy idősebb-fiatalabb orosz katona barátkozik egy rendkívül karakteresen ábrázolt magyar huszárral. Annyi hamisan csengő ábrázolás után Kurucznak sikerült a témához illő egyszerűséggel és elhithető erővel szólni erről a barátságról. A négy orosz-típus egyben kiemeli a többi figura magyaros jellegét is, ami nem volt ugyan kitűzött elérendő cél, de így megjelenítve szép eredmény és fontos művészi eszköz a társadalmi mondanivaló kifejezéséhez.

Az alsó sávot megszakító ajtónyílás jókora felületet elvesz a falból, de ez sem vált holt területté. Eredeti megoldással jobbról két benyúló fegyverű lövő alakot festett az összeszűkült felületre, ezzel kapcsolta a jobboldalt a baloldali harcoló csoport-hoz. Ez a két figura – összekötő kompozíciós szerepével ellentétben – nem a vöröskatonák közül való. Az ellenséghez, a minden oldalról támadó antant-csapatokhoz, az ajtótól jobbra eső részen megjelenített ellenforradalmár katonatisztekhez, csendőrokhöz tartoznak. Védelmet szolgáltatnak azoknak, akik elvezetik és ütlegetik a Párpárt elhurcolt és Devecserben kivégzett huszonhárom kommunista vértanút. A mártírok öntudatos halálbamenését a kép jobb alsó részét elfoglaló csoport nézi részvétellel, és hajtóik iránti nagy ellenszenvvel. S ha legjobbnak neveztük a fent elhelyezkedő, orosz-magyar barátságot megjelenítő csoportot, azt is megjegyezzük, hogy az utóbb említett szemlélő csoport megoldása nem éri el a kompozíció többi részének magas szintjét.

Kurucz D. István piktúrája eddig is magában hordozta a monumentalitást. Ehhez az eredendő művészi képességéhez a festői technika kitűnő ismerete társul. A kettő egységének köszönhető az ismertetett falkép egysége, szükszavúságában is sokatmondó művészi ereje. Figurái hitelesek, konkrétak, sok köztük a nagyszerűen megragadott karakter. A Tanácsköztársaságról kialakított képzeink, emlékeink megjelenítésében az epikai áradás helyett a balladai megfogalmazást választotta a festő, ami alighanem természetesen fakad Kurucz emberi és festői alkatából. A lélektani kifejezésre, erre az évtizede szinte teljesen száműzött művészi eszközre is szép példákat találhatunk művén. A nagy realitással megfestett részletek, testesen ábrázolt alakok nem bontják meg a falkép egységét. Közvetlenségében is átírt, nagyvonalú minden figurája. Színei a súlyos szellemi tartalomhoz igazodva mélyek, tömények, sötét tónusúak. Alkalmazásukban nem a dekoratív felület-motiválás, hanem az alakok festői eszközökkel való jellemzésének igénye volt a meghatározó.

Kuruczéval szemben lévő, ajtó, vagy ablaknyílással meg nem szakított falra a tizenkilenctől napjainkig terjedő időszak kommunista mozgalmának összefoglaló jellemzését festette meg Szentiványi Lajos. A két művész piktúrájának eltérő megjelenítési jegyei másodrendű szerepüekké váltak a szellemi rokonság, a bennük kifejezésre jutó agitativ tartalom mellett. Kurucz D. István a proletár hatalomért küzdő, minden áldozatra kész emberek hatalmas erejét ábrázolta. Szentiványi feladata kettős volt: egyrészt a változó sikerrel dolgozó, de szavát, erejét minden körülmények között éreztető illegális párt emlékét, másrészt a felszabadulás utáni megváltozott életet kellett megjelenítenie. Hogy e kettőt egymáshoz mérten milyen hangsúllyal szerepeltette a művész, arra fényt vetnek saját szavai: „Arra törekedtem, hogy művem alaphangja a BÉKE legyen.”

A témát bonyolult szimbólumrendszerrel, a látvánnyal szemben erősen átírt forma és színvilággal jelenítette meg Szentiványi Lajos.

A falkép balról jobbra három elkülönülő témájú, festőileg azonban összekapcsolt részre tagolódik. Megtörtént eseményt idéz a balról lévő csoport a jelképes Ady-kötettel. Szintúgy a rendőr-terror: lebukott kommunisták összekötött kezű csoportját kíséri két kivont kardú rendőr. A mögöttük megjelenő szerzetespap kezében a felemelt apostoli kereszt vétője gyengébb, mint a középtájon nemzeti és vörös zászlókat bontó munkások felemelt ökle. Kár, hogy a csoportban szereplő két térdelő nő és a kigyerek megfestési színvonala alatta marad a többi figurának. Különböző irányú zászlók vezetnek át a frontálisan megjelenő, fegyverükkel az előttük elvonuló vörös zászlónak tisztelgő munkásorsorhoz. A szocialista rend, a béke megőrzésére felesküdő munkásörök csoportja fölé festett diáklány-énekkar lirai ellentéte a katonás fegyelmű fegyvereseknek. Ezt a hangot ismétli a zászlót vivő munkással együtt menetelő kislány, aki saját zászlócskáját emeli magasra. A kép jobb oldalának felső részén feliratos és békegalambos táblákkal megjelenő tüntetők kettős sora, alul pedig gyermekeiket védő-nevelő asszonyok és férfiak csoportja helyezkedik el. Az egész kompozíció alján, mintegy a földből kinöve papírtekercs hullámszerűen végig, rajta a BÉKÉT felírás ismétlődik többszörösen.

Az egész falkép színbeli hatását tekintette elsődlegesnek Szentiványi Lajos. Ezen a dekoratív egységen belül teremtette meg összetett színbeli és formai jelrendszerét. A szürkék gazdag variációi fogják össze a falsíkot. Bennük rózsaszínre csendesített pirosak, halványzöldek, rozsdabarnák és tört kékek szerepelnek ismétlődő fehérek szomszédságában úgy, ahogy azt a kompozíciós egyensúly és a kifejezés megkívánta. Nagyon kényes színskála. Érzésünk szerint éppen ebben a differenciálisan dekoratív koloritban van a falkép ereje az egyszerűsített formai megoldással szemben.

Az első emeleti folyosó pihenőjének a feljárattal szembeni falát díszíti Hegyi György mozaikja. Bőséges fény árasztja el, így színbeli gazdagsága fokozottan érvényesül. Első rápillantásra ez a csaknem lelkendező színesség kapja meg a nézőt, ami hijával van minden artistikus túlzásnak. Alaposabb vizsgálat után bontakoznak ki alig jelzett, néhol csak sejtetett, piros zászlókat lengető figurái. Dekoratív mű, nélkülöz minden irodalmi vonatkozást. Színeivel és jelzett figuráival azonban sok gondolat asszociálódik.

Az ismertett három alkotás olyan helyen áll, ahol sok ember fordul meg naponta azok közül, akik országunk eszmei, világnézeti arculatát formálják. Az épület rendeltetésével együtt járt az ide kerülő alkotásokkal szemben támasztott igény: pozitív hatással legyenek szemlélőikre. Feladatukat sikeresen, magas művészi szinten oldották meg az alkotók. Nagy eredménynek kell ezt tartanunk most, amikor egy elhibázott művészeti irányítás érthető visszahatásaként évek óta alig találkozhattunk egyértelmű eszmei állásfoglalású művekkel.

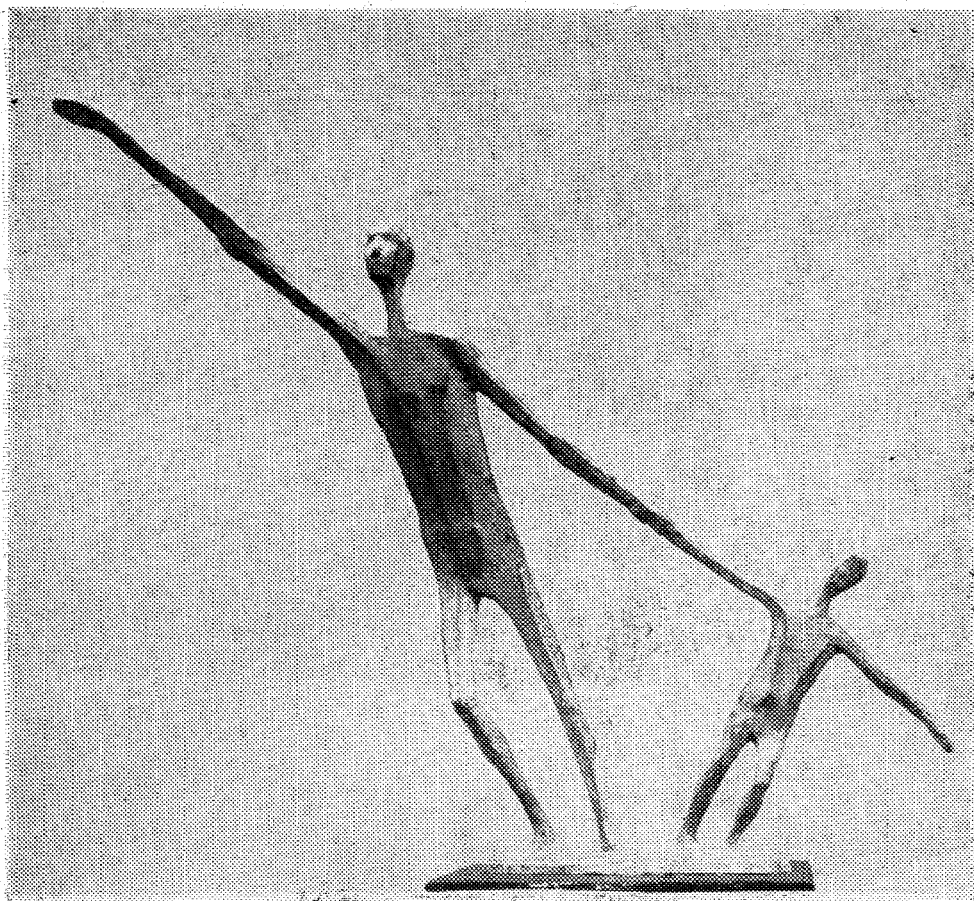
KOVÁCS PÉTER

Laborcz Ferenc művészete

Rákoshelyi, műteremnek csúfolt szobájában beszélgettünk egyszer. Középen hatalmas szobor állt a forgó talapzaton: akkor még agyagban volt az azóta vörös márványba faragott anya alakja. Körben a polcokon néhány kisplasztika, s nagy kompozícióinak első fogalmazványai. Kezemben egy henger alakú faragványt tartottam. Ez is egy vázlat volt. Kint a kertben nagy szál díófa gerendák voltak halomba rakva, várva, hogy belőlük alkossa meg a szobrász legújabb művét. Kezemben tartottam, forgattam a kis vázlatot, s Laborcz beszélt. Hallgattam, s mintha hatalmas oszloppá nőtt volna a kis henger. Kevesen tudnak ennyi tüzzel és szeretettel beszélni a *feladról!* Megnéztük a rajzokat, a maketteket, aztán kimentünk a kertbe, mert látni kellett az

anyagot is, azt a „csodálatos, nemes anyagot” megsimitani a barna gerendákat. (A tervezett munka sajnos nem valósulhatott meg. A házat, ahová került volna, másképpen építették, s az előcsarnokban már nem volt szükség az oszlopra.) Akkor éreztem meg a folyamat izgalmát: hogyan lesz a feladtból, a megrendelésből élmény: hogyan találja meg Laborcz minden munkában azt a valamit, ami őt éppen a leginkább izgatja! Hogyan választja ki anyagát, hogyan transzponálja bele szeretetét, hogyan bontja ki belőle az alakot, a mozgást, hogyan teszi élővé a holt fát, forróvá a hideg vasat. Hányszor néztem Fazzola figuráját, szememmel tapogatva a formákat, élvezve a felület mozgását, az anyag életét, a kompozíció szilárd plasztikai rendjét. De csak most értettem meg, amikor a szobrász kimondta a szót: „krómacél” – hogyan születhetett meg. Ez a szürke, mindennapi szó életet kapott Laborcz száján, s akkor megértettem azt is, mitől él annyira Fazzola krómacélból kovácsolt alakja is.

Laborcznak nincsenek – néhány szép kivételtől eltekintve – kisplasztikai. Szobrai mind térért kiáltanak. Ágaskodnak, fordulnak, lendülnek a térben. Egyszerre kínálják a nyugalmat és a mozgást, a finom harmóniát és a lázadó ritmust. Mert sosem elégednek meg formái azzal, hogy magukba zárják a világ egy darabját: részt és helyet követelnek maguknak a világban, alakítani kívánják az adott tér rendjét és han-

LABORCZ FERENC: *Apa, fiával*

gulatát. Erőszakosan és meghatározóan lépnek fel akkor is, ha a téma és kompozíció látszólag a legmindennapibb, a legszerűsebb.

Ilyen maga Laborcz is. Akár én vagyok nála, akár ő nálam, akár máshol találkozunk, biztos, hogy mindig ő viszi a szót. Áradó, szenvedélyes indulattal mondja, bizonyítja igazát, épp úgy, mint szobrai. – Ez a szenvedélyes bizonyító kedv teszi és tette őt annyira jellegzetes módon monumentális szobrászá. Mert ez az indulat nem fér arasznyi figurákba. Teret keres magának, amelyet kitölt, s amelyet véglegesen meghatároz.

A gyermekét ringató anya szobra akkor a műteremben még csak agyagban volt. Nem kellett zsúrinek és megrendelőinek. Csak Laborcz hadakozott érte. Azóta márványba faragta, s most már a szobor maga harcol, s keresi helyét. Biztos vagyok benne: megtalálja!

BODRI FERENC

Képzőművészeti krónika

AZ ÖTVENÉVES DADA JUBILEUMI KIÁLLÍTÁSAI

„A dada megtámadta a szépművészeteket.
... beöntést adott a Milói Vénusznak,
és lehetővé tette, hogy Laokoón és
fiai a csörgökigyóval való évezredes
küzdelem után lelépjenek.”
(Jean Arp – El Lisszickij: Izmusok.)

Talán az Európa-szerte közkedvelt svájci művészeti és kulturális folyóirat, a DU-ATLANTIS múlt évi szeptemberi száma nyitotta meg az évfordulót, majd a tavalyi (október–november) zürichi és az ezt követő – anyagában teljesen megegyező – párizsi emlékkiállítás (november–január) tette nemzetközi eseménnyé a dada félszázados jubileumát. Az egykor oly sok vitát és verekedést (néhol csak művihart, konfettit és színes ködöket) kavaró mozgalom ime, emlékkiállítások tematikájára szelídült, falakon belüli irányzattá vált. A veretes Kunsthalle Zürichben és a párizsi fellegrvár: a Musée National d'Art Moderne adott a dada művészei és dokumentumai számára falakat, tárlókat és alapzatot. És nem is állíthatnánk egyértelműen azt sem, hogy a jubiláló mozgalom a múlté. Hiszen jeles művésze és legalaposabb krónikása, Hans Richter Kölnben megjelent könyvében (DADA – Kunst und Antikunst. Der Beitrag Dadas zur Kunst des 20. Jahrhunderts. 1964, Verlag M. DuMont Schauberg – a DuMont Dokumente sorozatban) „Post-dadáról”, sőt „Neodadáról” is nyitott fejezeteket. Ha egy kissé szkeptikusan bár, de oszthatjuk a veterán Richter véleményét: a mozgalomnak talán még nem értettünk a végére (valóban: hová máshová sorolhatnánk a „pop-artot” – ennek „ready-mades”-eit?), de főleg nem néztünk a mélyére eléggé. Az idézett kiállítások bizonyára serkentik majd újra a művészettörténetet, ahogy maga a mozgalom irritálta virágzó éveiben a duzzadt polgári közizlést.

A dadának itthon alig van irodalma. Külföldön – főleg francia és német nyelven – emlékezésekből és egykorú dokumentumokból már szinte a mozgalom minden pillanatát ismerik, albumokat és kronológiákat adnak ki, vaskos monográfiákat. Magyarul Sir Herbert Read sok nyelven közismert műve (A modern festészet, 1965, Corvina K.) és Mario de Micheli: Az avantgardizmus (1965, Gondolat K.) című és szintűgy

összefoglaló munkája adja a legátfogóbb képet a dada szereplőinek és főszereplőinek egykori és retrospektív megnyilatkozásai, emlékezései mellett. Ilyennek tekinthetjük Kassák Lajos – maga is a mozgalom vezérkari tisztje és propagátora, részese a mostani kiállításoknak is – és Pán Imre összefoglalását a Nagyvilág 1956/57-es számából (a dadáról: 1957/3. sz. 449–457. l.). Örömmel olvassuk az ez évi könyvkiadói tervekben Kassák új művének hírét, az izmusok történetéről (Magvető K.). Régen várt ajándék lesz a könyv, az írónak és a könyvkiadásnak koros tartozása egyenlőtől megjelentésével.

A dada-mozgalom – amelynek krónikáját és mérlegét meg sem kíséreljük itt felvázolni, inkább ismételtén Kassák megjelent és megjelenendő művére utalunk – egy igen eredeti vállalkozásból nőtt ki az első világháború európai csatatereinek közepén békésen nemzetségszerű és tenyésztő Svájcban, Zürichben. Sok ide menekült és ide szorult különböző nemzetiségű és műfajú művész, ittrekedt diák, idehúzódó cinikus kultúrközlő „mulattató-megindító” (Aradai Nóra jelzői) fricskája volt ez az anarchistának tűnő vállalkozás. Ennek a vegyes és rivalgó társaságnak a szülőtte 1916 februárjában a Cabaret Voltaire, amelyből a későbbi európai–amerikai mozgalmat eredeztetik. A fővezérek valódi művészek: Tristan Tzara, Hugo Ball, Jean Arp furcsánszedett neve a plakátokon. „A műsoros kávéháznak, a színháznak, az előadóteremnek és a kiállítóhelyiségnek újszerű összetétele volt ez a vállalkozás. Hugo Ball irányította, egyik fő munkatársa Jean Arp és legfőbb írója, színésze, rendezője, motorja Tristan Tzara... „Minden este játszottak és minden este botrányba fulladt az előadás” – írja Kassák a dada első otthonáról (Nagyvilág, i. h. 449. l.). Az első kiállításokon Arp, Chirico, Eggeling, Feininger, Kandinszkij, Klee, Kokoschka, Marc, Marinetti, Modigliani, Picasso képei láthatók, az első közösen kiadott könyvben (1916. június) Apollinaire, Cendrars versei, kalligrammái.

Zürich a háborúellenes politikai emigráció európai központja is. A Voltaire Kabaré abban az utcában működött, melyben a svájci éveit töltő Lenin lakott feleségével. Itt él Zinovjev és Radek is. A közelben lévő Terrasse-kávéházban gyakran látják egymást a dadaisták és a bolsevik emigráció főalakjai. Sőt, egyesek szerint Tzara több ízben sakkpartnere Leninnek. Az inkább apolitikus mozgalom némely vezetői (éppen Tzara) később eszméik megvalósulását is látják az Októberi Forradalomban, üdvözlék is, és nyilván emlékeznek a történelmet alakító egykori vita- és sakkpartnerekre.

A dada-mozgalom alig rendelkezik meghatározott és deklarált ideológiával, nagyon széles tábora és „frakciói” vannak. Az első valóságos kiáltvány csak 1918-ban jelenik meg, Tristan Tzara tollából (Tzara korábbi írása, a „Le Manifeste de Monsieur Antipyrine” több más írásával együtt jelent meg, nem önálló kiáltványként!). Tzara nem magyaráz, nem ad kézzelfogható programot, inkább a semmiért szólít harcba minden ellen, az 1918-as Kiáltvány inkább egy viharvert életerész lírai megfogalmazásának tűnik, nem egy feszes mozgalom köztáblákra írott kátéjának. „A dada nem jelent semmit”, „A dadaista spontaneitás”, „Dadaista utálat” a kiemelt főcímei. A mindenttagadás szimbólumává Marcel Duchamp későbbi „művét” (1919) tehetnének, egy szakállas-bajszos-megrágalmazott Mona Lisa reprodukciót.

Mégis, a dada – ma már tisztán láthatjuk – sokkal több annál, miként a köz tudatban szerepel. Az el nem csúfított, jelzőkkel és piperével agyon nem nyalazott emberi és művészi igazság utáni vágy szólal meg, éppen a „kendőző művészet”, a „szolid magatartás”, a „jó polgári művészet-koszt” tagadásával. És a mozgalom keserű kötetlensége számottevő eredményekkel is járt: addig soha nem tapasztalt művészi aktivitást hozott, soha nem látott tematikát, felszabadította a művészember eredendő és természetes játékosságát, a valóság és a képzőművészeti matéria új területeit hódította meg (fotomontázs, új tipográfia, „Merzbild”, „ready-mades” stb.). Alfred Kerr írja: „Móka, amelynek azonban világnézete van.” Apollinaire: „...óriási s furcsa birtokokra vágyunk...” („Egy szép vörösesszökhöz”, 1918.). Mondhatnánk: a dada szükségszerű történelmi folyamat, a tartalom és forma együttes forradalma, inkább a régire dobott tagadás, mint egy meghatározott új vállalkozásnak bővületében. Még rövidebben: a „Mást!”-esztétikája.

A jubileumi kiállítás megközelítően 50 művésztől mutat be képzőművészeti alko-

tásokat, és további 30-tól irodalmi-zenei kéziratokat, könyveket, dokumentumokat. Közel 500 mű: festmény, grafika, kollázs, ragasztás, könyv, kotta, folyóirat, ipari termékekből konstruált kompozíció és sok másféle alkotás ad átfogó képet a mozgalomról, teszi a katalógust – amelynek címlapján Picabia gépkonstrukciós rajza díszlik („Ébresztő óra”) a Dada-folyóirat 4–5. számának címlapjáról (1919) – majdhogynélkülözhetetlen forrásmunkává.

Többben egy „prae-dada” korszakot is számon tartanak, a New Yorkban élő galéria-tulajdonos: Alfred Stieglitz, az itt tartózkodó Picabia és Marcel Duchamp, az ide származott grafikus-karikaturista, a mexikói Marius de Zayas kiállításai, közös folyóirata (címe: „291”, megjelent: 1915.) alapján. Duchamp a háború végéig New Yorkban maradt, ma is Párizs és New York egyaránt otthona, és ez évben lesz ő is 80 esztendő. Picabia hamarosan Zürichben csatlakozott Tzarához, és a mozgalom egyik vezéralakja lett, folytonosan új anyagokat hódítva meg a képkalkotásnak (gomb, toll, gyufaszál, gyufacímke, vászon mérőszalag, cigaretta, cérna stb.).

Kassák Lajos írja: „... a dadaizmus történetét a csoport megszületésétől felszólatastáig, 1916-tól 1922-ig, szinte napról napra követhetjük. Ugyanílyen határozottan mutathatunk rá előzményeire és következményeire.” Nos, a katalógus krónikája éppen ennek az elvnek áll szolgálatában: pontos dátumokkal adja a „dada-napjait”, dolgozza fel időrendben a mozgalom főbb eseményeit. A kronológiában a szerkesztők hat város idevágó eseményeit sorolják fel Richter könyvének fejezetcímei alapján. Részletesebben a három csomópont: Zürich (1915–1919), New York (1915–1923) és Párizs (1916–1923) szerepel, de mellettük jelentős helyet kap Berlin (1916–1923), Köln (1914–1922) és Hannover (1919–1922) is. Berlin Richard Huelsenbeck, az ideológus, költő és orvos-festő, George Grosz, a kiváló grafikus és festő, John Heartfield (Herzfeld), a költő és szerkesztő tevékenysége, kiállításai-kiáltványai révén kap helyet, Kölnben Hans Arp állít ki még 1914-ben Max Ernsttel, majd 1919–1922 között itt is működik, Hannover Kurt Schwitters működése („Merzbild”-jei) tesz ki említésre méltóvá.

A valóban forrásértékű katalógus nemcsak az említett kronológiát közli, nemcsak a szokásos műtárgyjegyzéket és reprodukciókat hozza, hanem a mozgalom jeleseinél – a művészetek bármely ágában működtek volt – biográfiáját is, több mint 80 életrajzot. Talán ideírhatnánk a legismertebb neveket a sorozatból: Aragon, André Breton, Paul Éluard a költők; Arp, Ball, a kabaré alapítói, a Duchamp-testvérek (Marcel és Suzanne), Max Ernst, George Grosz, Marcel Janco, Kassák, festők és írók; Francis-Marie-Martinez Picabia, a céhmester, Erik-Alfred-Leslie Satie, a zeneszerző, Sophie Taubner-Arp, a festő, a bábos, jelmez- és díszlettervező, táncos és Tristan Tzara, az alapító-elnök és mindenttévő varázsló neve emelkedik ki a betűrendből.

A második füzet pedig „emlékezéseket és tanúvallomásokat” közöl a New York-i korszaktól a mozgalom jelenéig. Idézeteket olvashatunk a nagy mesterekről: Arp, Ball, Picabia, Raoul Hausmann, Janco, Huelsenbeck, Man Ray, Georges Ribemont-Dessaignes, Richter, Tzara könyveiből, cikkeiből.

És mint látjuk: a katalógus nem véletlenül kapott helyett Kassák Lajos „képarchitektúra-kiállításának” tárlójában: a 80 esztendő mestert 15 mű képviseli a zürichi és párizsi emlékkiállításokon. Kollázsok, papírkivágatok, gouache-ok, olajképek és rajzok. Szereplésének súlyát mutatja, ha ideírjuk: Arp 16 művel van kiállítva, Duchamp 9-cel, Max Ernst 24-gyel. Moholy Nagy László mellett (aki 3 művel szerepel) Kassák képviseli a magyar művészetet ezen az igen jelentős és reprezentatív tárlaton. Örömről és elismerésünk mellett bizonyos önvádat is érzünk: fel kellene már mérni egyszer Kassák képzőművészeti tevékenységét is valóságos értékein, nemcsak az esztétikát és ideológusát (bár még ezt sem tette senki), a költőét és íróét, hanem az alkotó képzőművészt is. Szép alkalom lehetne erre a születésnapot ünneplő mester alkotásaiból szerte Európában rendezett kiállítás-sorozat. Egyben a hazai, a Fényes Adolf-terembéli márciusi bemutatkozása is. Mellette az a 15 mű, az európai festészet jelentős mozgalmanak élvonalában, a Musée National d'Art Moderne falain.

Számunkra talán ez a jubiláló dada kiállításainak legnagyobb értéke és tanulmánya. És ez nem kevésbé vonatkozik Moholy Nagy munkásságának anektálására és hazai feltárására is.

Major Máté professzor közléséből tudjuk, hogy most szerveződik egy hollandiai kiállítás, ahová összegyűjtik Moholy Nagy László Németországban és Amerikában lévő (számunkra: lappangó) alkotásainak jórészét is. Reprezentatív tárlatra van kiállítás.

Moholy Nagy a Tett és a Ma köréből induló (Kassák, Nemes Lampérth, Uitz a pályát szabó mesterei) művésznemzedék tagja. 1920-ban hagyja el az ellenforradalmi Magyarországot és lesz a weimari Németországban európai hírű művész. A Bauhausban Walter Gropius mellett az intézet egyik vezetője, Klee-vel és Kandinszkij-jel együtt tanít itt, az orosz Malevics, Tatlin és főleg El Lisszickij nyugateurópai társa és megfelelője, maga is új esztétikát teremtő művész és szocialista.

A húszas évek végén elhagyja a Bauhaust, egy ideig Berlinben dolgozik, majd a náciizmus elől előbb Amszterdamba, Párizsba, később Londonba, végül 1937-ben Amerikába menekül. Mint mestere, Walter Gropius és tanár-társa, a magyar Breuer Marcell is.

Itt alapítja meg az „Új-Bauhaus”-t (Chicagóban) és itt is hal meg, 1946-ban.

Bár életének nagy részét külföldön töltötte és csak elvétve látogatott haza Magyarországra, festészetének alapjai és származása mégis idekötik. Kállai Ernő írja a festészetének már csúcsára jutott mesterről: „Moholy Nagy szinkultúrájának a konstruktivizmus egész területén nem akad párja. Ez a tisztára festői kultúra a maga aproblematikusságában üdésében kétségtelenül magyar vonatkozású, bárha még annyira nemzetközies is a mozgalom életviszonylatai és szellemi keretei, melyekhez stílusánál fogva tartozik. Még veszélyeiben is magyar Moholy Nagy piktúrája... Hogy formái annyira ritmikusak és színei annyira élénkek, ez lényegében a magyar származáson múlik.” (Új magyar piktúra, Bp. 1925. 142-143. l.)

A művész magyarságát elismerik és hasonlóképpen értékelik külföldi méltatói is. Mi sem tagadtuk meg, csak éppen elfeledkeztünk róla.

Alkotásait látni és művészetét felmérni egyre sürgetőbb nemzeti feladatunk. Képei legutóbb 1938-ban szerepeltek hazai tárlaton („Párizsi magyar művészek” – Tamás Galéria), illetve egy rajza a Nemzeti Galéria „Magyar rajz és akvarell”-kiállításán 1959-ben.

Meggondolandó lehetne a hollandiai kiállítás hazai meghívása, nagyszerű lehetőség is egyben. És minden valószínűség szerint hasznos Moholy Nagy László művészetének és magyarságának vállalása, nemzetközi hírünk és hazai tájékozódásunk érdekében is.

A NYOLCVAN ÉVES HOLLÓ LÁSZLÓ RETROSPEKTÍV KIÁLLÍTÁSA

Holló László debreceni és európai festőművész – akiről múlt évi 9. számunkban emlékeztünk meg legutóbb – 80. születésnapját nagyszerű retrospektív kiállítással ünnepelte az Ernst Múzeumban. 110 olajképben, 44 grafikai alkotásban az életmű jelentős hányada bemutatkozott. A ma is dolgozó mesternek az 1961-es műcsarnoki mellett ez a legtöbb művet felsorakoztató tárlata, pedig az első 1910-ben volt!

A képek időrendje (a legkorábbi, a „Ring Etelka” 50 esztendő!) ritka lehetőséget nyújt az eddig csak részleteiben vagy csak reprodukáltan ismert ouvre viszonylagos teljességgel való áttekintésére. A müncheni impresszionizmusban fogant korai művektől a párizsi korszak fauveisztikus képein át egészen a megtalált szintézisig: a húszas évektől folyó nagyhatású, expresszív, csillogó képekig, majd a máig tartó elmélyedő külső és belső ihletésű alkotásokig itt az egész életmű. Tartalmaiban a félszázad magyar és paraszti élete, a művész sorsa, környezete, világképe és gondolatai.

A művek jórésze a Holló Lászlóval telt 20. század magyar művészetének kiemelkedő – sokszor vitát, olykor a kortársi kritika kielezett hangjait is kiváltó – és ismert alkotása („Zsuzsanna és a vénék”, „Bachanália”, „Danaé”, „Olympia”, „Szent Antal

megkísértése", „Fürdés után", „Fürdőzők", „A szent korona felajánlása", „Az esztergomi székesegyház alapítása", „Tiszakanyári munkások", „Debreceni csata", „Tavaszi veteményezés", „A nádudvari »Vörös Csillag« tehenészete" stb.). Mindig örömmelük az ismételt találkozás, többükkel most először elevenben.

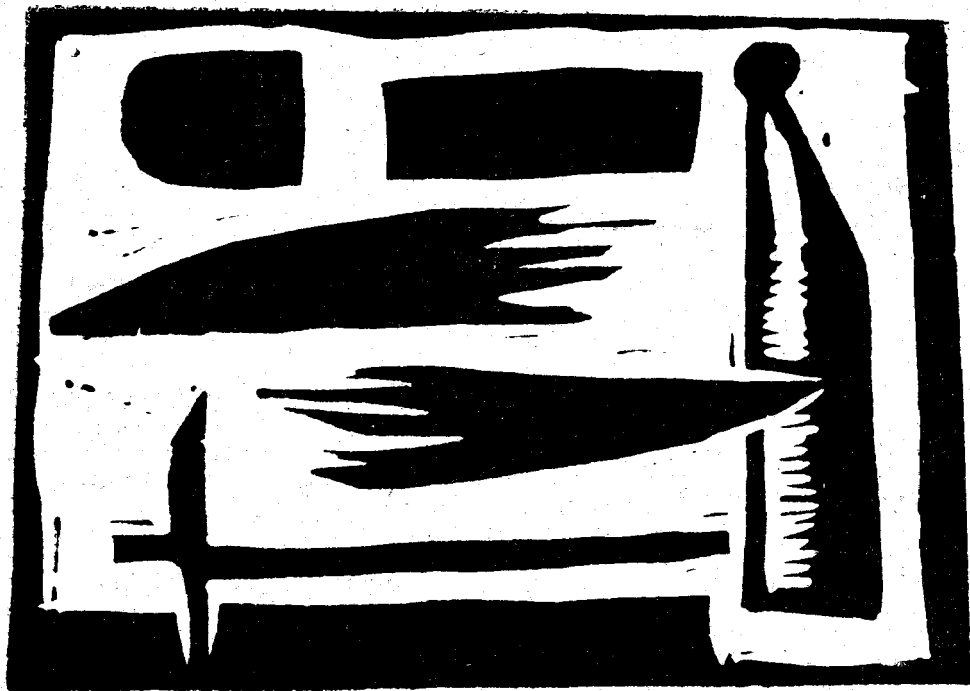
De külön öröm az a harminc bemutatott olajkép, amely már a hatvanas években termett, és korántsem viseli magán a fáradtság jeleit, sőt, egy új alkotói kiteljesedés tényét és további ígéretét dokumentálja. Különösen az új önarcképek (állandó, és mint a természet: mindig újat mondó Holló-téma), a szuggesztív és szokatlan Bartók-portré (1960), a félszázada ihlető Tisza-part, a női szépség ismételt – és ezúttal nem ironikus-perszifláló – felfedezésének darabjai bizonyítják a festő töretlen és harmonikus alkotókedvét.

A tárlat kéréksége azt a gondolatot ösztönzi, hogy jó lenne, ha ez az anyag sokszor lenne látható, és többnyire ilyen teljességben. Feltehetően Debrecen látja és vállalja Holló művészi nagyságából, jelentőségéből és jelenlétéből adódó feladatait.

A klasszikusan és megnyerően tipografizált katalógus a debreceni Alföldi Nyomda munkáját (Sándor Margit tervezése), a szellős rendezés Frank Jánost, a katalógus szép előszava Koczogh Ákost dicséri – mindketten Holló művészetének és egyéniségének régi hívei. A festő jelentőségéhez mért kiállítást a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója: Pogány Ö. Gábor nyitotta meg.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a mester grafikai is, többségükben kréta-, tus- és diópác-rajzai. Kevés korunkbéli művész állhat a tustechnika olyan magas fokán, mint Holló. Hivatkozunk a picassoi bravurral megoldott „Fiú kecskével" tusrajzra, a folt és a vonal csodálatos kölcsönhatását adó remekművére.

Gondolatban idézzük a pár hónap előtt irtakat, az olvasó figyelmét ismételten felhívjuk az ott vázolt életpályára. És így kívánunk Holló László festőművésznek születésnapja, kiállítása és kitüntetése alkalmából az eddigiekhez hasonló művészi alkotókedvet és alkotó éveket is.

SWIERKIEWICZ RÓBERT rajza

Színházi levél Budapestről

„Nemzeti színház eredeti dráma nélkül alig képzelhető. Eredeti dráma nélkül a színház, félig bitorolja, vagy legalább előlegezi a nemzeti nevet: test, mely idegen lélektől mozgattatik, álarc, mely megett valódi képet hiába keresünk. S ki elégednék meg a színházat nyelviskolául tekinteni csupán, midőn arra nem elég alkalmas s másfelől sokkal célszerűbb intézetek vannak? Ki ne várna tőle nemzeti érzelmet, okulást, lelkesedést? Okulást saját hibáinkon, lelkesedést erényeken, melyek iránt nemzeti rokonszenvünk van. Ezeket idegen drámákból, bármi jelesek, oly könnyen vérré válhatólag nem meríthetni. – Az eredeti dráma a nemzeti színház lelke. A nemzeti színház értéke együtt jár az eredeti dráma értékével; emelkedése, virágzása ennek emelkedése és virágzása a nemzeti színháznak is: egyik a másikat feltételezi.” – Vörösmarty Mihály írta ezeket a sorokat, több mint egy évszázaddal ezelőtt, 1842-ben (Dramaturgiai lapok CI.). Idézésükre nemcsak az csábit, hogy a Nemzeti Színházban – amint arról januári színházi levelemben már részletesen szóltam –, nagy sikerrel játszzák a költő egyik drámáját; sokkal inkább a véletlennek az a – szinte romantikus szindarabba illő – játék, hogy éppen egy Vörösmarty-dráma indította el az utóbbi évek, vagy talán évtizedek legrangosabb „eredeti” magyar színműveket bemutató sorozatát. Amióta Magyarországon színház van, azóta „jajong, búsong” a színikritika az eredeti drámák hiánya miatt. Ez az évad azonban – végre – olyan minőségi és mennyiségi „ugrással” lepte meg a játékszíni mesterség barátait, amire igen régen nem volt példa. Nem szeretném írói művek sikerét szerzőiktől elvitatni, de aligha kétséges, hogy e bemutató sorozat megszületésében része volt azoknak a nagy vitáknak is, amelyek a közelmúltban zajlottak le a magyar dráma jövője körül (Kortársvita), és még inkább színházaink új, bátrabb, kezdeményezőbb szellemének. Természetesen nem minden bemutatott mű dicsérhető egyértelműen, sőt a kritikának komoly kifogásait is el kell mondania, az első hang mégis az öröme. S legföljebb a műfajunk lényegében rejlő örök elégedetlenség emlékeztet bennünket arra, hogy bizonyára még mindig vannak ki nem használt lehetőségek, bujkáló értékek drámairóink fiókjában és a könyvtárakban, – ahonnan Németh László Görgey-drámája is előkerült, és remélhetőleg hamarosan előkerül Sántha Ferenc: *Az árulója* is, – legalább néhány kamaraelőadásra.

„Okulást saját hibáinkon” – ezt várja Vörösmarty, és ez az amin elsősorban el kell gondolkodnunk Németh László Görgey-ről szóló drámájának, az *Áruló*nak a bemutatója után. Kinek volt igaza? Görgey-nek, vagy Kossuthnak? – Sokat vitatkoztak már ezen, olyan sokat, hogy egy ilyen színházi beszámoló még csak meg sem kísérelheti az érvek és ellenérvek fölsorakoztatását. Egy biztos: a szabadságharc és forradalom elbukott. Ebből indul ki Németh László és drámájában a Görgey-Kossuth ellentét két alappillére épül: Görgey állandóan hangsúlyozza, hogy ő – ellentétben Kossuthal – *nem* volt soha forradalmár; másrészt ő már Schwechat után reménytelennek tartja a győzelmet és a valóságtól elrugaszkodott ábrándnak Kossuth bizakodását a végső diadalban. Az ellentét első részében – azt hiszem – minden fenntartás nélkül egyetérthetünk. A második kérdés már sokkal bonyolultabb, és belőle újabb kérdések sora következik. A történettudós Spira György: *A magyar negyvennyolc jobb meg-*

értését keresve című tanulmányában (Kritika, 1967. február) arról ír, hogy „a történet-tudománynak – ugyanakkor, amikor hangsúlyozza, hogy a negyvennyolcas Magyarországon ezek a tervek (mármint Kossuth-nak és a forradalmi baloldalnak a tanulmány eddigi részében fejtegetett tervei – T. E.) mutatták meg azt az utat, amelyen a tökéletes fejlődés azután a leggyorsabban legmesszebbre juthatott – azt is hangsúlyoznia kell, hogy ezek a tervezetek ténylegesen nem valósulhattak meg, mert csak elégtelen erőket tudhattak maguk mögött, s nyilván akkor sem valósulhattak volna meg, ha a magyar baloldal és a nemzetiségi mozgalmak balszárnya között létrejön valamilyen tevékeny együttműködés.” De, – egészíti ki gondolatmenetét Spira György, – a Habsburgokkal szemben negyvennyolc eredményeinek *részleges* biztosítása is csak a *forradalmi* harc segítségével volt lehetséges. Spira szerint tehát a forradalmároknak a végsőig kellett küzdeniök, – noha a végső siker valós feltételei hiányoztak. Németh László drámájának egyik érdekessége, hogy szembenéz azzal a lélektani igazsággal, – ezt Görgey is elismeri, – miszerint egy ilyen küzdelemnek alapfeltétele – akár görögtűz segítségével is – a remény lángja. A másik érdekessége Németh László művének, hogy lényegében elfogadja Spira tételét: Görgey *szándékában* mindent megtesz a sikerért, bár csak ábrándnak tartja. Az árulás vádját a világsi fegyverletétel idézi a fejére – a dráma szerint – és nem katonai tévedései, vagy forradalom-ellenes nézetei.

És itt jön a nagy kérdés, amivel a dráma megítélésénél szembe kell néznünk: hozhatott-e ekkor, 1849. őszén még valami eredményt a küzdelem továbbfolytatása, volt-e még valamilyen reális alapja Kossuth terveinek, – avagy a további áldozatok értelmetlenek voltak már, amint Görgey hitte? Vajda György Mihály írja a drámáról szóló kritikájában (Kritika 1967/II. 44.): „Görgey azért tette le a fegyvert, hogy – amennyire még lehet – mentse a rábizottakat. Így magyarázta eljárását önmagának is.” Megállapításával eddig teljes mértékben egyetértek. Abban azonban már nincs igaza, hogy „nem mentett meg semmit; sem a tisztjeit, sem a seregét, sem az országot”. Az országot ugyan tényleg nem mentette meg, de igenis megmentette 40 000 ember életét, sőt talán még többét; és minden valószínűség szerint *már* eleve eldöntött ütközetektől, értelmetlen haláltól, esetleg céltalan kalandok tömérdek szenvedésétől mentette meg őket.

Talán tényleg nem a legszerencsésebb – amint azt az előbbi kritika állítja – Görgey sorsát, életét választani a szigorú nemzeti önkritikát sürgető mondanivaló tárgyául, de a dráma legfőbb figyelmeztetése mégis az, hogy rendkívüli erővel hangsúlyozza: kényelmes, de velejéig hamis álláspont – mégha egy Vörösmarty is szólalt föl mellette többek között, – Görgey *árulásában* látni a negyvennyolcas vereség okát és ezzel elkendőzni azt, hogy mások, – egyesek és osztályok, – sőt bizonyos vonatkozásban az egész nemzet is hibákat követett el, nem hozott meg minden áldozatot, nem tett meg minden erőfeszítést a győzelem érdekében.

Bár az előbb megkérdőjeleztük Németh László témaválasztását, azt is észre kell vennünk, hogy a magyar drámairodalomban nincs még egy olyan keményen összecukódott egérfogó, mint amilyenben a dráma Görgey tábornoka vergődik. Magának is el kell ismernie, hogy az árulás vádját, amelyet szubjektív szándéka szerint igazatlannak érez, a látszat szinte minden vonatkozásban igazolja. Az aradi tizenhármát kivégezték – ő életben van; az egyszerű honvédtiszteket besorozták a császári regimentbe közkatonának – ő látszólag jó körülmények között, (a valóságban anyagi gondok árnyékában) él egy jóindulatú osztrák úr házában. Az árulás vádjá körülfonja, gúzs-bakóti egyéniségét. Számára bezárultak az életben az összes tevékenységi lehetőségek, mert mindenütt az árulás-vád látszatának bonyolult hálójába ütközik. Nincs kiút semerre. Még az önkéntes halál gondolatát is el kell vetnie, hisz ez is a vádat támasztaná alá. Az élet minden síkon értelmetlenné vált számára, hiszen saját helyzete is ellenfelének, Kossuthnak igazát bizonyítja: Kossuth érzelmekre ható módszere nyomán született a ránehezülő szörnyű vád, amivel szemben az ő, csak észokkal dolgozó, „reális” szemlélete csődöt vallott.

Négy felvonásban, négyszer egymás után méri föl életének csődjét Németh László Görgeyje. A csapda első pillanattól kezdve körülveszi őt, s ő négyszer próbál – különböző körülmények között – kitörni. Fokozatosan kellene nőni a feszültségnek a színpadon, ám a darab csúcspontja a harmadik felvonás közepén van, s amikor Görgey lemond az öngyilkosságról, az érdeklődés szükségszerűen föllazul; a megoldás pedig, – mert sajnos megoldással zárul a darab, mégha ez a megoldás nem is teljes –, a darab befejezése mélységes ellentmondásban van az író alapvető szándékaival. Állandóan azt halljuk ugyanis, hogy a realista Görgeyt száraz, természettudományos szemlélete állította szembe az érzelmes Kossuthal, és ime mi történik: az észokokkal szétrághatatlan csődből az érzelmek mentik ki Görgeyt; a család, a feleség, a haza iránti érzelmek, no meg a remény, hogy a jövő végül is tisztázni fogja őt a vádak alól. A dráma persze a magyar színi-irodalom legjobb értékei közé tartozik ez ellentmondás ellenére is; sajnos azonban fogyatékoságait a Madách Színház előadása nem-hogy csökkentené, de még fokozza is. A rendezés nem a kérdező-kétkedő gondolkodót állítja előtérbe, nem igazságkereső vitát akar kirobbantani, hanem sajnálatot lop az érzékeny néző szívébe egy szerencsétlen, a sors igazságtalan csapásaitól lesújtott ember iránt. Ezt a célt szolgálja Bessenyei Ferenc mély érzelmekkel, erkölcsi és etikai felelősségérzettel átítatott Görgey Arthurja. Sőt Bessenyei még fokozza is a dráma belső ellentmondását azzal, hogy az első két felvonásban egy száraz, szigorú figurát alakít, akiből csak a legnagyobb megrendülések hozzák felszínre az érzelmeket, ám a harmadik, de különösen a negyedik részben gáttalanul engedi szabadjára alapvető színészi hajlamát az érzelmek lenyűgöző erejű megszólaltatására. Emlékezetes Othello alakítása óta nem láttunk tőle ilyen nagy színészi alakítást (vagy talán csak egy másik Németh László-darabban, a *Galilei*-ben), mégis őt kell hibáztatnunk a rendező mellett elsősorban, hogy a darab lényege – *az okulás saját hibáinkon* – nem kap elég éles hangsúlyt.

Bár mélységben és probléma-gazdagságban meg sem közelíti Németh László művét, közönségsikerben a legnagyobb vetélytársa – Kállai István és Tabi László kizárólag könnyű szórakozást kínáló színdarabjai mellett – Thurzó Gábor *Az ördög ügyvédje*. Thurzó *A szent című*, nagy sikerű regényét dolgozta át – eredményesen – színpadra. Egy magas rangú katolikus pap lelkiismereti válságát láthatjuk a Vígsházban. Az idős prelátus (Páger Antal) egy fiatal pap (Dávid Kis Ferenc) segítségével kivizsgálja Kaszap – a színpadon: Gregor – István szentté avatási perének anyagát, és úgy találja, hogy a furcsa körülmények között elhunyt ifjú pap életében csak szomorú események voltak, „életszentségét” igazoló csodák nem. A háború alatti Magyarországban azonban csodára, egyeseknek híre, másoknak a szentté avatásból származó üzleti haszonra lenne szüksége, s ebből születnek és kapnak tápot a legendák. A prelátus azonban józanul mérlegeli a tényeket, ragaszkodik katolikus meggyőződésének tisztaságához és ezen keresztül az egyháznak a szentté avatással kapcsolatos előírásaihoz. Ragaszkodik ezekhez annak ellenére, hogy a társadalom komoly nyomást gyakorol rá, elutasító döntésének megváltoztatása végett. Végül azonban mégis meg kell hátrálnia egyházi felettesének kérésére. (Az előadás legmaradandóbb jelenete ez, amikor a kitűnően játszó Páger Antal, és az idős püspök szerepében színészilag még őt is felülmúló Darvas Iván „mérkőznek meg” egymással.) Az író elég jól ismeri a színpadot ahhoz, hogy ügyesen megszerkesztett jeleneteit feszültséggel tudja megtölteni; a lelkiismeret és kötelezettség drámája pedig, amit ábrázolni kíván, elég izgalmas és mély ahhoz, hogy egy lélektrázó tragédia épüljön föl rá. Sajnos a tragédia magva mellett mégis elsiklik, és a lelkiismereti válság egyenes vonalú elmélyítése helyett, hosszú, kanyargós utakra vezet a cselekményt. A kissé hosszadalmas expositio után a dráma fejlődése szempontjából feltétlenül előnyös lenne, ha a szerző nem keverne a prelátus jellemébe valami bizonytalan rózsaszínt – nem azért, mert nem voltak a háború idején haladó gondolkodású magyar papok, hanem azért, – mert akkor nem volna írói lehetőség az egyéniség-morzsoló Erdélyi atya kezdetleges zsarolására, és így talán egy mélyebben megindokolt lelkiismereti döntést látnánk. E döntés megszületése után az első drámának vége van, a történet lezárult, a feszültség tovább nem fokoz-

ható, a figyelem, az együttérzés megtörik; ám a színdarabnak nincs vége, hanem egy új, egy második dráma kezdődik. Nem nagyobb, mint az első, a szentté avatási kérelem elutasítása, de talán nem is kisebb. Csakhogy ezt a második drámát, – a prelátus meghajlását a püspök érvei előtt, – a néző már fáradtan, részben tehát közömbösen szemléli, és elsősorban is hosszadalmasságát érzi. Végül is *Az ördög ügyvédje* csak érdekes, színvonalas színdarab lesz, de nem igazi tragédia. A Vigszínház előadása jó átlag munka, a színészek jól játsszák könnyű szerepeiket, és a rendezőre sem ró különösebb feladatot a darab színpadra állítása.

Az előbbi mondatot semmi esetre sem ismételhetem meg Örkény István *Tóték* című „tragikomédiájáról” szólva. Szokatlan hangvételi, groteszk darab Örkény műve, a kispolgár mindent, mindenkit, minden körülmények között kiszolgáltatni akarásának könyörtelen szatirája. És bizony ez a szokatlan hangvétel nagy zavarba hozta a Thália együttesét. Egy szellemes kritikusa egyszer azt mondta Örkényről, hogy úgy látja a világot, mint aki lehajtja a fejét és a két lába között visszatekintve szemlélődik. Ebből a helyzetből aztán a térvizonyok eltorzulva látszanak, a négyzetek trapézokká változnak, a körök elipszisekké. A Tót család történetében is trapéz alaprajzú helyzetek váltakoznak és a hősök jelleme kivétel nélkül tojás alakúvá deformálódott. Tóték jellegzetes falusi kispolgárok. Tót, a túzoltó parancsnok több a parasztnál (úgy érzi), de kevesebb az úrnál (eszerint bánknak vele). Korlátoltak, az élet számukra parancsolás és engedelmesség. Más emberi viszonylatokat nem is ismernek. Szeretik egymást, de még ennek a szeretetnek is pontosan meghatározott szolgálati rendje van; a legmeghittebb családi pillanat, amikor az apa megengedi, hogy kiszolgálják. A családi élet Szógalati Szabályzatán kívüli területekre még gondolatban sem merészkednek Tóték, és ez természetesen már eleve torzá formálja életüket és egyéniségüket. A konfliktust az okozza, hogy ebbe a megszokottság által szabályosnak képzelt trapézba lép egy új figura, Az őrnagy. Az őrnagy Tótnál sokkal torzabb egyéniség, hisz jellem-elipszisének fókusz távolságát nem a *falu társadalmának* egysíkúan bolond-világa szabta meg, hanem a hadsereg elembertelenítő célzatú vakfegyelme, és a lélekölő háború esztelensége. Az őrnagy megérkezik Tótékhoz, és természetesen rögtön ő lesz az első személy a családban, hisz tőle függ a fronton senyvedő (de amint a néző Tótékkal ellentétben igen korán megtudja: ekkor már halott) fiú kedvező beosztása, jobb sora. Az őrnagy tehát parancsol, a család szolgál. Őrült az őrnagy? Nem, csak vérévé vált az önzés és a militarizmus szelleme. Én nem vagyok álmos, – tehát más sem aludhat – mondja, és végéig visszaélve a család szolgálás vágyával, földúlja életük rendjét, egész éjszakákra munkára, „dobozolásra” kényszeríti őket. „Az embereket foglalkoztatni kell” – vallja, és megkérdezi: „Maguk miért tétlenkednek, Tóték?” Amikor pedig Tóték bevallják, hogy csak az ő „tisztelőtérre” tétlenkednek, máskor „dobozolni” szoktak, – az őrnagy rábeszéli őket, hogy újra kezdjék rendes foglalatosságukat. A vendég kényszerítő ereje folytán azonban ez az egyszerű munka pillanatokon belül az esztelen akcióvágy jelképévé nő. (A háború befejezése után mindenki dobozolni fog, – mondja az őrnagy, – egész Oroszország dobozolni fog; – és senki nem kérdezi; minek?) A dobozolás pontosan olyan értelmetlen, mint a tizenhétedik menetközben-hátraarc, vagy a laktanya szobák padló-négyzetére kirajzolt, és percekben belül összetaposott padlóviasz-csigavonal. De Tóték szívesen csinálják, bár alig bírják, csak hogy az őrnagy meg legyen elégedve. Ám a család fő nem tudja elviselni a helyzet megváltozását, ő nem szokta meg otthon a feltétlen engedelmességet; ezért lázad – először a WC-be zárkózással, majd az őrnagy nagy megkönnyebbüléssel fogadott, a családi rendet helyreállító távozása és váratlan visszatérése után – a kegyetlen és groteszk gyilkossággal. E belülről természetesen torz jellemek torz viselkedése egyszerre nevetséges és elgondolkodtató. Örkény történetében rendkívül rokonszenves az élet fölszabadításának és az esztelen kényszerektől való megtisztításának elvontan megfogalmazott vágya. Sajnos a Thália előadásán egyedül Latinovits Zoltán érzi a darab stílusának különlegességét, egyedül ő mozog könnyedén a félig ideg- és elmebeteg, félig mániatikussá torzult őrnagy szerepében. Rajta kívül csak a családfőt alakító Nagy Attila találja el néha-néha

a szükséges groteszk hangot, a többiek legfeljeb erőlködnek, igyekeznek úgy csinálni, mintha a trapézt négyzetnek látnák, és azzal küszködnek, hogy eliptikus szerepükből, – amit nem tudnak eljátszani – kört formáljanak.

Ugyancsak a Thália mutatta be a *Rozsdatemető* szerzőjének új darabját, a *Mocorgót*. Fejes Endre is a kispolgárok világát viszi színpadra, csak éppen kevésbé elvontan, vaskosabban, mint Örkény. Színpadi alkotásnak a *Mocorgó* sikerültebb ugyan a *Rozsdatemetőnél*, lényegében azonban annak mondanivalóját ismétli, ami bizony sokat levon érdekességéből. Egy kispolgári világ kispolgári tragédiáját látjuk a színen; egy félnk, dadogós átlagember sikereiben és örömeiben szegény életét; olyan életet, amelyben a vágyak csúcspontja egy elárúsító sátor. Mocorgó átkinlódja a háborús éveket – amikor apja azok közé a nyilasok közé tartozik, akik miatta legyilkolják kedvesét – semmit sem vesz észre a társadalmi fordulatból, csak dolgozik, kuporgat és közben engedni elsikkadni második szerelmét is, mert mindenáron meg akarja szerezni a „sátrat”, fiatalkorának nagy, de azóta értékét veszített álmát. A végül megszerzett sátrat aztán elviszi a szél, – és egy kicsit fölösleges ráadásaként Mocorgó börtönbe kerül, majd elmondja – egy százasért – életét az írónak, legvégül pedig, 56-ban egy véletlen és céltalan golyó az életét is kioltja. A rendező Kazimir Károly és a játékmester Léner Péter finoman és aprólékosan kidolgozták az időben mintegy húsz év mélységű történet minden részletét. Külön dicséret illeti őket a sok képből összeálló előadás gyors üteméért, de az utolsó részekkel bizony szigorúbbnak kellett volna lenniük: a befejező jelenetek kissé unalmasak. Elősegítette az egyes képek jó megszerkeszthetőségét Rajkai György ügyes, könnyen változtatható színpadképe, no meg a sok szereplő színvonalas játéka is. Még a jó átlagból is kiemelkedt azonban Szabó Gyula nagyszerű Mocorgója. Szabó egyike a fizikailag is megfelelően fölkelő színészeinknek, és kitűnő atlétikus képzettségének ezúttal is jó hasznát vette. Mozgással, hanggal, beszéddel egyaránt nagyszerűen érzékeltette a gyáva, gátlásos, dadogó, de makacsul célratörő figura nem annyira élesen, groteszk torzságát, mint inkább „elkoptatottságát”. Végül külön kell szólni az előadás legkellemesebb meglepetéséről: az együttes fegyelmezett összmunkájáról, a különböző szereplők összehangolt, tervszerű mozgásáról, ami sajátos lüktetést kölcsönzött ennek a véleményem szerint – nem eléggé értékelt előadásnak.

A magyar színpadon eddig szokatlan dráma-építéssel lepte meg a közönséget H. Barta Lajos *Kiáltás* című darabjában. Hírek, statisztikai adatok, életképek, tanúvallomások, egy közel kétórás monológ, és végül egy kihallgatási jelenet, majd ismét egy rövid monológ, – ez bizony meglepő szerkezeti fölépítés. Ha a klasszikus dramaturgia fölül közelítjük meg a darabot, már a szerkezete miatt is el kellene utasítanunk, hiszen szinte teljesen hiányzik belőle a színpadi cselekmény és a dialógus. Szerencsére a klasszikus dramaturgia végre nálunk is elvesztette egyeduralmát, és így e „szabálytalan” dráma is színpadra kerülhetett. Mert a *Kiáltás* dráma a javából, ha a szerző nem is mindig használja a legszerencsésebben a színpadi kifejező eszközöket. A dráma magva egy „véletlen” apagyilkosság. H. Barta azonban oly mélységben tárja föl ennek előzményeit, hogy a véletlen mozzanat szinte teljesen elsikkad az okok szükségszerűségébe fölsorakozó láncolatában. A dráma gerince a meggyilkolt feleségének és a gyilkos anyjának élettörténete, egy nyomorú sorsú szabolcsi asszony életének, boldogságának és szenvedéseinek története, amelyből megtudjuk, miként síkolt félre urának az élete a történelmi események vetületében, mint lett a férfi részegség, durva verekedővé, hogyan mérgezte meg a családtagok hététnapját és ünnepeit, mi módon érlelődött a végső verekedés, amelyben fia, az ő életének védelmében megölte apját. Majdnem két óráig csak három, fehérre meszelt vályogfalat idéző térelem van a színpadon, meg egy feketébe öltözött színésznő, akinek arcát szoros, szűk, háromszög-keretbe fogja a fejkendő. Az özvegy csak ül a parasztszéken, vagy néha föláll és tesz két-három lépést, de e lépésekben nincs semmi, legföljebb a színésznő válla mozgásában hullámozik föl a szenvedély. A keze is szinte mozdulatlan, csak egy fehér zsebkendőt tart összekulcsolt ujjai között, egyetlen villogó foltként a testét lezáró feketeségen. És néha arcához emeli a kendőt, feketébe keretezett arcá-

hoz, amelyen a tragédia lejátsszódik. Mert különleges színházi eseménynek vagyunk itt tanúi: egy egész életet látunk a színpadon, egy keserves, kúszált, érzelmi viharoktól fölszaggatott életet –, holott nem látunk mást, csak egy színész nő arcát. Egy kemény, céltudatos élni akaró asszony arcát, akinek mindössze három mondata van arra, hogy néhány odavetett fillérből fölnevelt három gyereket és etetett egy részeges férfit, de akinek az arcán egyik pillanatban a szenvedések emlékét egycsapásra el-tüntető mosoly tűnik föl, a másikban fásult közöny, hogy aztán ismét szívzaggató fájdalmakat fejezzen ki; voltaképpen többet, mint sokszor egy egész együttes játéka. Persze a hangját is halljuk, hiszen közben beszél is; a hangját, amely egyszer sem csap föl a hangosságig, és egyszer sem ereszkedik a suttogásig, de minden benne van, amit az arcán látunk. A Nemzeti Színház vezetői kivételével a színházba járók zöme eddig is tudta, hogy Kohut Magda kivételes képességű színész nő, de arra, hogy valaki eljátsszék egy drámát, majdnem végig teljesen egyedül úgy, hogy közben a néző-téren alig legyen egy papír zördülés, egy köhintés, – arra csak a legnagyobb művészek képesek. Mondottam, a dráma önértéke is megérdemli a színpadot, – bár erre talán nem a Katona József Színház a legalkalmasabb hely, – de az előadást már csak Kohut Magda kedvéért is érdemes megnézni. Am szőlünk néhány szót a darab gyengéiről is. A dráma elmélyítését szolgálja a szerzőnek az a szándéka, hogy korhoz, időhöz kösse a történetet, és ezzel állandó elektromos feszültséget teremtsen a lehetőség és a valóság között, az atomkorszak fejlett tudományos színvonala és a szabolcsi (de akár budapesti) elmaradott emberek gondolkodási szintje között. A dráma legfontosabb mondanivalója az, hogy mennyi, a múltból itt maradt mérgező anyag fertőzi még azok tudatát, akik rádióval, tv-vel, mosógéppel fölszerelt lakásban élnek, de a pástorkodás szintjén gondolkodnak, éreznek, és eszerint viselkednek. E feszültség érzékeltetése azonban nem sikerült kellően az első művét színpadra állító szerzőnek, bár ebben a bevezető részt fölolvadó színészek is bűnösek (itt említsük meg viszont Ratkó József szép, betétként elmondott versét). A kor és hely földidézését szolgáló életképek önmagukban ugyan nagyrészt kifejező erejűek, de semmi sem tartja őket össze, az alapgondolaton kívül, és így nem a zaklatottság érzetét keltik, hanem kidolgozatlanúságra vallanak. Túlzásba viszi a szerző az ismétlést is, és talán az utolsó rész minden-rendbe-jött hangulata sem a legszerencsésebb, noha ebben a hangulatban csattan igazán ostorként a figyelmeztető zárómondat, mely az újszülött unoka boszszuuló szándékú apagyilkosságával fenyeget. Végül nem lehet szó nélkül hagyni a dráma nyelvét sem, mely bizony meglehetősen szürke, erőtlen, sőt gyakran pongyola is. Az a drámai forma, amit H. Barta Lajos választott, fokozott terhet ró a nyelvre, hisz a monológban a jellemzésnek nyelvi eszközökből kell létrejönnie, ehhez azonban gondosabban kimunkált, tisztább, színesebb és főleg erőteljesebb nyelvezetre van szükség.

Sajnos e beszámoló terjedelme nem teszi már lehetővé, hogy Karinthy Ferenc két egyfelvonásosára is részletesen kitérjek, pedig az íróilag kisebb értékű *Bösendorfer* című színművében a magányos férfit alakító Garas Dezső színészi teljesítménye igazán bravúros, a *Duna-kanyar* pedig mondanivalójában és előadásában is megérdemelné a bővebb ismertetést. És nincs helyünk a nem magyar szerzők műveinek tárgyalására sem, pedig – bármennyire örvendezzünk is a hazai szerzők sikerreinek – a színházi élet képébe ezek is beletartoznak. Mivel azonban e beszámolóban az irodalom amúgy is túlsúlyt kapott a színházzal szemben, hadd említsem meg meg a *Bíbor por* című Sean O'Casey komédia előadását a Nemzeti Színházban, amely azért nevezetes, mert Both Béla rendezése tele van ragyogó ötletekkel, és ezek megvalósításában a színház műszaki gárdája is nagyon kitesz ezúttal magáért. S azért tanulságos, mert ismét bebizonyítja, hogy egy pezsgő vígjátékot mennyire *nem* tudnak eljátszani színészeink. Balázs Samu nem bírja erővel a gyorsabb iramot, a többiek pedig nem is igyekeznek, – kivéve Törőcsik Marit, aki ragyogóan ötletes, színes játékkal lepi meg a közönséget. S befajező mondatként hadd írjam le ismét: jó dráma nélkül nincs színház, de jól felkészült és kedvvel játszó színész nélkül sincs.

Méltóbb palotát

(More Stately Mansions)

O'Neill drámájának magyarországi bemutatója Pécsen

„Ó, lelkem, építs méltóbb palotát
gyors évszakokon át!
Hagyd el szűk múltadat!
Új templomod legyen hatalmasabb
a réginél és tornya magasabb;
s szabad leszel, ha vén
kagylódat elhagyod a lét vad tengerén.”

A „költő” cseppet sem poétikus hangulatú „üzletében” hangzanak fel *Wendel Holmesnek Az üreges Nautilus kagyló* című verséből ezek a sorok. A pécsi színház így hirdeti a darabot: *A költő és üzlete*. Vitatkozhatnánk rajta, hogy találébb-e ez a cím az eredetinél, de most már tartsunk ki mellette. Többről van ugyanis itt szó, mint a pontos fordítás. Az új cím mégis híven fejez ki valamit: a műnek azt az értelmezését, amelyben a pécsi színház játssza. Erre pedig még vissza kell térnünk.

A *Simon Harford Inc.* cég irodájában vagyunk, 1841 nyarának közepén. A tágas szobát sötét faburkolat fedi. A régi, nehéz és tiszteletreméltóan konzervatív bútorzat józan összhangját bántóan töri meg egy, a helyiség közepére állított, ordenáré módon fényűző heverő. A szemközti falon – Washington, Hamilton és Daniel Webster portréja mellett – cirádás aranykeretben tülkör függ, s egy perspektivikus építészeti rajz, amely kérkedően újjgazdag vidéki birtokot ábrázol: kis tó partján óriási kastély áll, mely különböző építészeti stílusokat egyesít, mintha egymást követő korokban egy eredetileg középkori tornyos várat újra meg újra tovább bővítettek volna. A heverőn ingerlő pózban terpeszkedik el a „költő” felesége, *Sara Harford*, egy kapzsi és mohó kispolgár asszony (mondjuk: *Natasa Csehov Három nővéréből*) és csábos mosollyal mutatja be férjének az izléstelen kastélyt – álmai palotáját, hová a százezer dolláros vagyon megszerzése után majd a jól megérdemelt semmittevésre visszavonulhatnak. A „költő”, aki „civilben” a cég főnöke, a város üzleti életének „ifjú Napoleonja”, s kis feleségének szeszélyes, de hűséges papucsja, türelmesen végighallgatja *Sara* ömlengését, aztán *halkan, csúfondáros iróniával, melyet keserű, tragikus szomorúság színez* (O'Neill rendezői utasítása), idézni kezdi a verssort: *Ó, lelkem, építs méltóbb palotát...* „Ezt véd a bejárat fölé. És anyám is kiirhatná a kerti lak bűvös ajtajára. Én meg a cég irodáinak a mennyezetére – arany betűkkel.”

Mennyi mindent jelenthet színpadon ez a néhány szó! Elégedtlenséget, elvágyódást, s ugyanakkor erőtlenséget, de keserű ironizálást is e felett az erőtlenség felett. Valóban: *ibseni* jellemek, *csehovi* atmoszféra! Ezt a jelenetet így is játsszák a pécsi színházban: *halkan, visszafogottan, „szöveg alatti” feszültségekkel.*

Úgy folytathatnánk, hogy a tehetséges együttes mindvégig tartani is tudta a modern lélekábrázolásnak ezt a világirodalmilag hitelesített színvonalát, – sikerrel vitte színpadra a nagy amerikai moralista nemrég felfedezett tragédiáját. Sok nézőtársunkkal együtt azonban nem vagyunk bizonyosak benne, hogy amit a színpadon

láttunk tragédia volt-e, s ez kétségeket ébreszt bennünk O'Neill darabjának ilyen műfajmegjelölése iránt is. Nem véletlenül utaltunk az Ibsennel és Csehovval való rokonságra. Éppen az ő műveik újabb rendezései bizonyították Stockholmtól Lenin-grádig és Londontól Párizsig: a „belső cselekmény”, a lelki folyamatok színpadi ábrázolása is csak úgy lehet hiteles, meggyőző, s – ami a színházban szintén nem mellékes szempont – *érdekfeszítő* a modern ember számára, ha nem csupán elvonatkoztatott jelképeket és színpadi rébuszokat jelentenek, hanem emberileg-társadalmilag is konkrétan meghatározható drámai hősöket. A legtisztábban „örök emberi” tragédiák és nosztalgiák is csak akkor válhatnak ki együttérzést kortársainkban, ha kitapinthatóan emberi jellemek a hordozóik. Másként a tragédia világfájdalommá, a lelki dráma melodráává válik.

O'Neill műve nem melodráma, nem „lélektani dráma” és még kevésbé sorstragédia. – Akár így akarta az író, akár nem: modern *társadalmi drámát* írt. De tudjuk, hogy így is akarta ezt. Hogy drámai sorozat tervén dolgozott az amerikai kapitalizmus fájdalmas-ironikus degenerációjáról (A *Tale of Possors, Self-Dispossessed*: Az öncsonkító birtokosok regéje címmel), s hogy a *Méltóbb palotát* ennek a sorozatnak – az *Egy igazi úr* mellett – az egyetlen ráánkmaradt darabja.

„Amerikának minden megadatott, inkább mint bármely más nemzetnek a történelem során, de mi eldobtuk magunktól a lelkünket, amikor megpróbáltunk valami azon kívülállót megszerezni, s az lesz a vége – az efféle magatartásnak mindig az a vége –, hogy lelkünket is elveszítjük, meg azt is, amit megszereztünk... Mit ér az ember, ha megszerezte az egész világot, de elveszítette a lelkét?” Ha nem is írta volna le O'Neill a drámai sorozat vezérgondolataként a kétségbeesett polgári humanizmusnak ezeket a szavait mintegy kulcsot nyújtva így hányatott életének, ellentmondásos művészetének (s talán *Albee*ig az egész modern amerikai drámának) a megfejtéséhez, – ez a műve egymagában is nem kiált-e a *társadalomkritikai elemzés, a szatirikus-ironikus* hangvételű színpadi megjelenítés után?

„A költő és üzlete”-címmel a pécsi színház szívetfacsaró háromszemélyes (anyós-fia-menyé-háromszöges) melodráját játssza. A „lélektani tragédia”-ként is emlegetett előadás egy jobb sorsra érdemes fiatalemberről szól, aki világmegváltó írói terveivel felhagyva az üzleti tevékenységnek szenteli magát, majd – mivel ez sem elégíti ki teljesen – két világ és két nő között hanyódva végül is teljesen felörlődik. Valóban erről lenne ebben a darabban szó?

Az utolsó jelenetben, mikor anyja végleg eltaszítja magától fiát, az örületbe lép el mellőle, *Simon* a könnyű kis lökéstől *kábultan, mint egy kislíú* (a szerző utasítása) így panaszkodik:

„Elbuktam, s megütöttem a fejemet. Nagyon fáj.”

Sara: „Majd megmossuk, ha beérünk a házba. Gyere szépen.”

Simon: (kábultan) „Igen, Anyám.”

Sara: (vad, szenvedélyes, *birtokló* gyöngédséggel) „Igen, az is lesznek most már, Anyád, meg békéd és boldogságod. Minden, amire életedben vágyol. Gyere!”

Szegény *Simon* csak fekszik ott betört fejjel és meghatottan, a néző azonban nem tud meghatódni. Mert arra gondol, amire a legtöbb egészséges ember ilyen esetekben: köszönöm szépen én az ilyen békét meg boldogságot! Nos, ha O'Neill szavait „szó szerint” vesszük, valóban egy melodráma után csapódik itt össze a függöny, s az elébe lépő *Holl István, Labancz Borbála* és *Vajda Márta*, meg a rendező, *Nógrádi Róbert*, megnyugodva fogadhatják a résztvevő tapsokat. Nekünk azonban továbbra is makacsul fülünkben cseng a verssor: „Ó, lelkem, építs *méltóbb palotát*...” Nemrég még ezt írta volna fel *Simon* gúnyos jelmondatként három „palotára”: a Cég székházára, anyja bűvös kerti lakára, s arra az újgazdag kastélyra, melyet mai „megnyugvásuk” és jövődő boldogságuk otthonaként *Sara* tervezett. Lehet-e boldog *Simon* bármelyikben is ezek közül a „paloták” közül?

A Cég székháza a legvalóságosabb szimbólum: a szabadverseny mámorában egyre többet faló primitív kapitalizmus gyomra ez, amely, bár még korántsincsen tele, máris emésztési zavarokkal, egyre nagyobb csömörrel küzd. Simon lelki problémáit végső soron ennek a gyomornak a görcsei okozzák. A második felvonás 2. jelenetében így sóhajt fel: „De bizony anyám, újabban néha, amikor egyedül vagyok az irodámban, belefáradok a játszába. Ahogy gyanakodva figyelem a kezemből kiadott lapokat – holott megcinkeltem valamennyit. – Ahogy nézem az előttem tornyosuló nyereséget és a veszteségektől megzavarodom. Ahogy figyelem, mint fullad diadalmas csalói mohóságom unalomba és elégedetlenségbe.”

A két nő modern boszorkánytánca a fiú lelkének meghódításáért – ami a pécsi előadás szinte kizárólagos tartalma volt –, csak *azután* kezdődhet el, miután Simon a hozzá méltó életcélzt sem könyvében, sem üzenetében nem találta meg. Kegyetlenül értelmetlen, lealázó, és tulajdonképpen értelmetlen ez az adom-veszem játék. Hiába is köti magához átmenetileg a férfit vagy másikat, igazán kielégíteni nem tudhatja. Mert kielégíthet-e egy, a virágrendben csalódott férfit egy sznob kispolgárszony által összehordott izléstelen kastély, vagy egy éltés dáma ki nem élt testi-lelki vágyainak kakukkvára?

De hát hova is vágyik a kis csiga-biga abból a vén, üreges Nautilus kagylóból, amely a „lét vad tengerén” hanyattatik? S főleg: ki mutatja meg neki azt a méltóbb palotát, amelyben végre „szabad lehet”? Ha ezt O'Neill tudná, nem lökné oda darabjának végén Simont borzas kis feleségének ölébe mint végső menhelyre, nem lenne szüksége erre az egész megtévesztően melodramai befejezésre – és talán Wendell Holmes költeményének érzelmes szimbólumaira sem. Azt azonban mégis tudja már az író, hogy Simon bukása nem freudi vagy Jung-féle „mélylélektani” okok, nem a „testünkbe írott végzet”, hanem sokkal inkább saját gyengeségének, határozatlanságának és zavaros világnézetének a következménye. O'Neill tudta mindezt Simonról, meg arról a társadalomról is, amely ezeket a jellemvonásokat nemzedékről-nemzedékre kifejlesztette és Simon beteges érzékenységgel megtetézte, – tudta mindezt önnön magáról is. Ezért nem hisz igazán Simon új palotáiban, meg diplomáiban a „magasabb tornyokkal”, ezért nem érzi igazának a tragédiáját sem.

Simon nem annyira tizenkilencedik századi kereskedő, mint inkább modern *polgár*, vagy polgári *értelmiségi*. Lehet róla érzelmes háromszög-darabokat, jobb esetben Shaw-féle szatírákat, Csehov-típusú „lirai vigjátékok”, vagy abszurd drámát írni, de tragédiát nem. O'Neill darabjában nincsen sem feloldozás, sem katharzis, sem tragikus vétség, sem tragikus jellemek, „csak” mély és pontos lélekábrázolás, meg valami szinte megfoghatatlan, hol az abszurdítás, hol a komikum határára járó rezignáció.

Nógrádi Róbert rendezése – talán akaratlanul is – valamiféle „modern lélektani tragédiává” egyszerűsíti a műnek ezt a bonyolult képletét. Közrejátszik ebben a darabnak az a kissé erőltetetten aktualizáló értelmezése, amelyet a megváltoztatott cím kifejez, s *Vata Emil* klasszicizáló vonalvezetésű, a három év előtti *Amerikai Elektrára* emlékeztető – „fenséges” díszletei is, amelyek eleve a mű filozófiai és pszichológiai oldalát helyezik előtérbe az emberivel és a társadalmival szemben. Amit persze Nógrádi ezek között a maga szabta keretek között végez, az jó és csaknem hibátlan munka. S mindenek előtt: lehetőséget ad három szépen megformált színészi alakításnak. A főszerepeket alakító *Holl István-Labancz Borbála-Vajda Márta* trióból egyedül az utóbbit érheti bíráló szó játékának bizonyos naturalizmsa miatt, melynek jellemző megnyilvánulása a beszédében érezhető modorosság is.

Talán bizonygatnunk sem kell, hogy a pécsi bemutató hiányosságai mellett is önálló és jelentős művészi tett volt. A színház megismertette az országgal századunk egyik legeredetibb írójának eddig ismeretlen művét és az előadás hasznos gondolatokat ébreszthet talán általában is a modern polgári humanista dráma korszerű színpadi értelmezésével kapcsolatban.

MÉR LE GEN

TÜSKÉS TIBOR: *Négy arcképvázlat*

DÉVÉNYI IVÁN: *Böloni György: Nemzedékről nemzedékre*

KISS DÉNES: *Polner Zoltán: A szívetekre bízom*

SCHÉDA MÁRIA: *Galambos Lajos: Fekete kötés*

SZÓDY SZILÁRD: *Barsi Dénes: Sötétből világosba*

SZEDERKÉNYI ERVIN: *Folyóirat-szemle*

THIERY ÁRPÁD: *TV-szemle*

A Jelenkor krónikája

TÜSKÉS TIBOR

Négy arcképvázlat*

Cserhát József, Kalász Márton, Pál József és Takács Imre

Mekkora ellenállást kell legyőznie a huszadik század első felében annak az embernek, aki egy Szabolcs megyei pusztán látja meg a napvilágot, és a tehetség s elhivatottság jogán költő akar lenni? Mennyivel nagyobb gondolati és költői teljesítmény kell a vidéki költőnek ahhoz, hogy a nemzeti irodalomba belenőhessen, mint a fővárosban élőnek? Mi történik azzal az íróval, aki ifjúkorában szerencsésen találkozik egy szellemi-társadalmi mozgalommal, amely szárnyat ad az induláshoz, de a történelem és a személyes sors alakulása révén később úgy érzi, hogy a föld kicsúszott a lába alól?

Cserhát József 1915-ben Balsa pusztán, egy uradalmi cselédházban született. Ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek „emberhajói” „a vér és könny modern özönvizébe vetve”, az első világháború idején érkeztek a világra. Lelkének mély rétegeiben magával hozza a megalázottak indulatát, melyet a keserű gyerekkor, a személyes tapasztalatok tudatosítanak benne. Amikor az uradalmi cselédek mezitlábás ivadéka a városba és az irodalmi élet közelébe kerül, a két háború közti magyar irodalom talán legszámottevőbb, legszuggesztivebb hatású mozgalma, a népi írók köre vonzza magához. Emberi és költői példát Illyés Gyula, Sárközi György, Móricz Zsigmond műveiben talál. Verseit a *Kelet Népe*, a *Magyar Csillag*, a *pécsi Sorsunk*, az erdélyi *Helikon* közli. Mennyire jellemző első két verseskötetének a címe: *A magra sem ügyel senki* (1941), *Kilépni az állószékből* (1943) – szinte költőietlenül darabos és nyers szavak, de éppen program-szerűségük mutatja az író hovatartozását, plebejus

* *Elhangzott Pécsen, 1967. április 10-én, a Dunántúl című versantológia megjelenése alkalmából rendezett költői esten.*

elhivatottságát. 1945-ben még megjelenik egy könyve, *Balsai föld* a címe – a felszabadulás, a földosztás, az évszázados feudális kötöttségek lerázásának öröme csapja meg soraiból ma is az olvasót.

De mi történik az íróval, aki mellett a társak elhallgatnak, vagy más útra térnek, aki körül a társadalom gyökeresen átalakul, aki szeretne együtt lépni a változó idővel, de nem érti a történelem vargabetűit? Nem áll a lihegve lelkesedők közé, de a világ dolgait helyesen értelmező és költői erővel kifejezni tudó pályatársak közt sem találjuk. „A pusztai cselédnép, a városi pincelakások proletárjai adták kezembe a tollat: költészetem forrása ma is belőlük árad” – írta a közelmúltban magáról (*Szép versek* 1964). Amennyire a mondat első fele magyarázata az 1945 előtti pályaszakasz értékeinek, sikereinek, a mondat második fele arra világít rá, mi okozta e költészet körül később az oxigénhiányt. A 45 előtti valóság a költő indulatának irányt és célt adott, vágyait és álmait az agrárproletár sors élményanyagával szembesíthette. A felszabadulással azonban a „történelem futószalaga” kifutott e magatartás alól, a hajdani cselédházak és pincelakások köveit széthordták, s pusztá emléküik nem táplálhatta már egy új költészet forrásait. Róluk és értük szólni a megváltozott világban: anakronizmussá vált. A költőt nem találjuk a korszak könnyűszívű dalosai közt, de a nagyobb gondolati és költői erő kifejtést és teljesítményt kívánó korban a pályatársaktól is elmarad, perifériára szorul, megfeledkeznek róla, az új *Irodalmi Lexikon*-ban már helyet sem szorítanak neki. Csodáljuk-e, hogy elveszti önbizalmát, s a segítségül nyújtott kezét is a levegőben felejtí . . .

Cserhát József a felszabadulás után tisztviselő, majd Tapolcán könyvtáros, jelenleg a Veszprémben megjelenő napilap munkatársa. Verseit az elmúlt két évtizedben folyóiratok és antológiák közölték (*Életünk, Szép versek* 1964).

Költészetében az elbeszélő hang uralkodik, előadásmódja közel áll a részletező, krónikás leíráshoz. Szófukarsággal nem vádolható. Versei meleg, puha vonalakkal megrajzolt zsánerképek, friss reagálások az élet köznapi dolgaira. Érzelmait nem rejti el: némi rezignált szomorúság, fájó panasz színezi írásait. „Miért is jöttél? Önszántad-ból? / Vagy csak azért, mert mostanában / hallottad meg: véres a szárnyam?” – kérdezi a költő *Látogatóm* című versében. A sebet látni is fáj. De amíg a költőnek szárnya van – ha véres is –, bizhatunk, hogy e szárnyakon még tág és tiszta egekbe emelkedik.

*

A csillagos eget fölszántó űrhajók röppályáját már kiszámítjuk, és a holdrakéta becsapódásának pontos helyét már itt a földön egy térképen berajzoljuk, de még nem tudunk felelni a kérdésre: a gének és kromozómák miféle találkozása dönti el, hogy valakiből költő lesz. Kibernetikus masinák segítségével határozzuk meg archaikus szövegek eredeti vagy apokrif voltát, de nem tudjuk meglesni a pillanatot, miféle indíték hatására választ a költő, hogy ezen vagy azon a nyelven kezd el szólni. Okos és szorgalmas fordítógépek percek alatt oldanak meg nehéz nyelvi műveleteket, de mindig lesznek olyan hangulati-érzelmi árnyalatok, amelyeket csak a pusztá emberi beszéd tud visszaadni.

Miféle csillagkép állt össze 1934-ben a Baranya megyei Somberek fölött, hogy a község születte, Kalász Márton költő lett? Milyen nyelvi élmények búvölték el a gyermeket, aki tíz esztendő koráig jóformán csak német szót hallott és használt, hogy első verseit magyarul írja? Aztán később, felnőtt korban, az élmények tudatosodásának idején mekkora lelkiismereti terhet rakott a költő vállára a németajkú ősök örökségének tudata s a naponta gyakorolt magyar nyelvű versírás, miféle szorongások születtek és „kiáltások hangzottak el / a két nyelv közt, amit beszélek”?

Kalász Márton egyik kis prózai írásában (*Élet és Irodalom* 1966. 53. szám) nemrég maga is vallott arról a friss, mámorító és riadt nyelvélményről, amely gyermekkorában érte, s arról a vonzásról és taszításról, amely az egyetlen nyelvhez elkötelezett, de az egész világhoz szólni akaró költőt fogva tartja. Ez az élmény és gond nem ismeretlen korábbi irodalmunkban sem: a német anyanyelvű, de magyarul me-

sélő Heltai Gáspárt éppúgy idézhetnénk, mint a Párizsban francia nyelven verset író József Attilát, vagy a szinte véletlen, hogy francia írónak meg nem maradt Illyés Gyulát.

Alighanem Kalász Márton költészetének, ha nem is egyetlen, de egyik legmélyebb indítéka, művészetének belső feszültséget adó ereje ez a – nevezzük röviden így: – „kétnyelvűség”. Nemcsak az olyan – külsőséges – jelekre gondolok, hogy ez a tíz éves korban megszerzett nyelvélmény teszi éberré és igényessé a költő stílusát: eredeti verseiben, s a német nyelv anyanyelvi ismerete pedig alkalmassá a gondos és hiteles fordításra, hanem elsősorban arra a naponta megélt valóságra, amit egy nyelvi-népi keretekhez való elkötelezett tartozás és a mindenkihez szólás igénye, a költészet és az európaiság, a magyarság és a nagyvilág néha „megmosolyognivaló” és csínált, máskor tragikusan mély és gyötrő, de mindenképpen valóságos és megélt dilemmája jelent. Egy korábbi, ars poetica-szerű vallomásából idézem: „Szünet nélkül keresném a helytálló formát, amely szűkebb néprétegem és országom szószólójává avathatna – úgy, hogy a tágabb világnak is elfogadhatóan írjak.” (*Szép versek*: 1964.)

Aki csak kívülről ismeri az életút adatait, talán szerencsés költőnek mondaná. Huszonegy éves, amikor első karcosú verseskötetét kezében tartja (pécsi kiadó, a Dunántúli Magvető adta ki 1955-ben, Csorba Győző szerkesztésében; *Hajnali szeke-
rek* a címe). A falusi anyagkönyvelőből és vidéki népművelőből csakhamar pesti könyvkiadó, az Európa lektora lesz. Aztán külföldi ösztöndíj szólítja Berlinbe, rangos műfordítói megbízásokat kap (többek között Rolf Hochhuth drámájának, a teljes *Helytartónak* magyarra ültetését), s közben napvilágot lát verseinek két újabb gyűjteménye. (*Ünnep előtt*, 1961. *Rapszódiaink évada*, 1963.) Új kötetet a Magvető már hirdeti. A költő néhány éve Dunaujvárosban él.

A költő igazi arca a versekben van megírva. Panaszai és kalandjai, látomásai és félelmei, szerelmei és intelmei... (Az ő szavai ezek; pusztá verscímeiből összefűzve.) Kevés mai költőt ismerünk, akinél az ifjúkori ámuló rácsodálkozást a világra, férfikorba érve, a költői hangnak és kifejezésnek akkora változása követi, mint Kalász Mártonnál. A század magyar lírájából is csak a legnagyobbak jutnak eszünkbe: a pályakezdő, szinte sanzonok hangján szóló s az *Új verseket* író Ady „váltása”, a Juhász Gyula hangját kölcsönző, majd a tanítványból mesterré érett József Attila „fordulata”. Ha az első és a második kötet közti különbség foka és az eltérés értéke a jövő költői kiteljesedés ígérete, akkor Kalász Mártonban a nemzedéktársak leg-rangosabbikát köszönhetjük.

A líra legősibb és legigazabb ere tör föl verseiben. Igénye nem kisebb: nevet adni a dolgoknak, megnevezni a megnevezhetetlent, kimondani a kimondhatatlant. Kalász Márton nemcsak megtalált egy szép nyelvet, a magyart, hanem teremtett is egy másikat, a saját költői nyelvét. Itt a vers: látomás, egy szenvedélyes, csapongó-képzület játéka, ugyanakkor pontos szavakkal körbefogott, megszerkesztett valóság: látszólag pusztá asszociatív szálakkal összeférelt, valójában pontosan, egyetlen gondolati célba találó képsor. Érzékeny és indulatos költő, de hangulatai nem fojtják el eszméit. Szófukar, tömör nyelven szól, de ennek nem gondolathiány az oka. Kevéssé közlékeny, de amit mond, annak súlya van. Itt a vers egyszerre analízis és szintézis, itt a költő boncol és összerak, pusztít és teremt. A csillagok közé jutott ember belső-világa érdekli, a Törvényt keresi és a Rendet.

*

Mintha a költőt és a költészetet mi még mindig kicsit abban az öltözékben képzeljük el, amelyet a romantika aggatott rá. A költő álmokat látó, kócos garabonciásdiák, folytonos révületben élő „poéta”; s a költészet valami rendkívüli, szokatlan tevékenység, „istenülés”... Nehezen hisszük el, hogy a *vers* még nem *költészet*, hogy a költő nem *tud* és nem *akar* verset írni, hanem írnia *kell*, hogy a jó költő is ír rossz verseket, s hogy a költészet nem istenülés, hanem munka, nem művészet, hanem mesterség... És meghökkenünk, ha kiderül, hogy költőnk vasárnaponként vászontarisz-

nyát köt a hátára, és horgászbotokkal, csalival fölszerelve a napot valamelyik lomhafolyású víz partján tölti.

Miért éppen a horgászbotot említem? Mert Pál József új könyvét beharangozó nyilatkozatában maga is fontosnak tartotta elmondani: „minden szabad időmet a Folyó mellett töltöm, szenvedélyes horgász vagyok...” (*Könyv-tájékoztató*, 1967. 3. szám.)

Rangosító példa kell? Egry József képeire mutatok. Vannak, akik szerint a horgászat a modern ember egyik hobbyja, a kőházak lakóinak menekülése a benzingőz, az autódübörgés elől. Pótcselekvés, a bennünkrekedett kannibalizmus kiélése. A semmittevés hőmérőzése bottal és zsinórral. Persze lehet ez is. De más is. Annak, aki nemcsak méretes csukát, ürge vörösszárnyú keszegeket, csillogópénzű potykát visz haza, hanem képet, verset, gondolatot is. Hányszor megfestette alakját Egry! Amint hallal a vállán hazafelé lépked, amint a hullámok hátán billegő csónakjával egyensúlyoz, amint izmait megfeszítve partra húzza a zsákmányt. Legemlékezetesebben talán azon a képen, ahol nem látszik sem bot, sem zsinór, csak az ülő, előregörnyedő test körvonala, a vízreszegétt figyelem, ember és természet kapcsolata. Ebben a környezetben nincs helye semmiféle póznak. De a kép azt a másik babonát is eloszlatja, hogy ezek a víznek élő emberek társtalanok, valamiféle modern remeték, világunk hátatfordító magánosok lennének. A magány nemcsak elfordít a világtól, hanem vissza is vezet hozzá. Az önmagunkba nézés még nem egoizmus, hanem a közösségért vállalt cselekvéshez az első lépés. A hallgatás itt nem az ember utáni vagy nélküli csend, hanem az a pillanat, amelyet a termékenyítő emberi szó követ.

Pál József élete ugyanolyan póztalan és magános, mint Egry horgászaié. 1923-ban született Zalaegerszegen. Gimnáziumot végez, majd főiskolán tanul. Előbb szülővárosában könyvtáros; 1957 óta a Pécsi Tanárképző Főiskola könyvtárát vezeti. A szem alig lát a pályán kanyart, görbületet, megrázkódtatást. Vagy a látszólagos egyhangúság épp a lélek kavargását rejti, a belső, összpontosított, résenálló figyelmet sejteti?

Pál József költészete éppúgy tüntetően antiromantikus, mint ahogy a költő életében is szinte tudatosan kerül mindenféle látványosságot és pózt. Semmi nyoma nincs itt annak, amit a múlt századi líra, mint legkedvesebb téma megénekel, s hangban és szemléletben is hiányzik mindaz, amit csak egy naiv és idejétmúlt képzelet tartott költőinek. Egyéniségét elrejti, indulatait és érzéseit visszafogja, a személyes „én” alig van jelen ebben a költészetben. Azt emeli versbe, amit a romantika költőietlennek ítélt, s azt kerüli, amit a romantika esztétikája szépnek hirdetett. Verset ír a bányászok életéről, megörökíti külföldi utazásainak élményeit, megrajzolja a nagyvárosi élet jellegzetes pillanatait. Milyen jellemző ez a verscíme: *A külváros reggeli anatómiája*. Hogy füstene egy századdal korábbi költő kötetében? Meditativ líra ez, érzéseit és gondolatait inkább fogalmi eszközökkel, mint képekkel fejezi ki. A víziót a ráció alá rendeli. Kedveli a példázatot, s különösen jó érzéke van a darabos, nyers, fanyar hangulatok kifejezésére. Csöndje, rezignációja: önmagába nézés. De ez a feszült figyelem nem elfordulás a világtól. Vallja a költészet értelmét és felelősségét. A horgász-állások csöndje ül e verseken, de bennük van az a környezetre, a természetre utaló figyelem is, amellyel a zsinór köti a horgászt a világhoz.

Pál József verseit az ötvenes évek elejétől közlik a folyóiratok. Pályaindító buzdításként Szabó Lőrinc szavait kapta. *A Három fiatal költő* című kötetben még társakkal együtt jelent meg. Önálló verseskötetei: *Dúdolgató* (1954), *Mézpergetés* (1960). Legújabb könyve, a *Kék ablak mögül* most hagyta el a nyomdát a Jelenkor-Magvető kiadó gondozásában.

*

Az igazi költészet – hadüzenet a közhelyeknek, kritikai sablonoknak.

Van nálunk egy nézet, amely a Dunántúlról induló, e táj élményanyagából táplálkozó-forrászó költészetet szőröstül-bőröstül belegyömöszöli az idill, a tájköltészet, a pannon derű skatulyájába.

Ha a mai negyvenévesek lírájában van ettől merőben eltérő, szögesen szemben-

álló magatartás, költői attitűd, akkor az Takács Imréé. Persze ez a hang sem előzménytelen – gondoljunk csak Illyésre – s nem is nemzedéktársak nélküli – gondoljunk csak Szabó István, Galgóczi Erzsébet novelláira, Nagy László, Simon István, Csoóri Sándor, Csanádi Imre lírájára. De most maradjunk Takács Imrénél.

Életének külső tájait az ún. népből jött értelmiségi sajátos – mondhatnám – tipikus útjának ábrái-vonalai rajzolják be. 1926-ban született egy kis Vas megyei községben, Rábásömjénben. Zsellérek unokája. De nemcsak unokája, hanem maga is megismeri a napszámos munkát, kitanulja a kosárfonást, földet művel. A felszabadulás utáni magyar falu első nagy kirajzása, az östehetségek fölfedezése idején, 1947-ben Pestre hívják újságírónak, de apja halála miatt ismét visszatér a faluba, ahol újabb hét évet tölt, gazdálkodik. 1952-ben, 26 éves korában kerül a pesti egyetemre. Elvégzése után előbb a soponyai gyermekvárosban nevelő, majd Székesfehérvárott tanár, ma ugyanott könyvtáros.

21 éves korában olvashatja először nyomtatásban nevét a *Szabad Vas megye* hasábjain, egyik költeménye alatt. Megjelent verseskötetei: *Zsellérek unokája* (1955), *Kőangyal* (1959), *A térti tánca* (1964). Jóformán minden szépprózai előzmény nélkül jelent meg 1960-ban *A csillagok árulása* című regénye, az új magyar próza egyik csúcsa (József Attila-díjjal tüntették ki, s a könyv azóta újabb kiadást is megért). Takács Imre az írói publicisztikát és szociográfiát is műveli.

A képlet – népből jött értelmiségi – Takács Imre számára persze elsősorban nem ezt – az írói és társadalmi érvényesülést, az életszint emelkedését, az életforma változását – jelenti, hanem a megélt és földolgozott költői életanyagot, és mindennek előtti magatartást és hűséget. Vállalja faluját, szüleit, mezitlábás gyerekkorát – anélkül, hogy büszke lenne rá, hogy előnyöket várna-követelne érte. S éli egy mai értelmiségi életformáját – aki a városi lakás, az összkomfort, a szellemi munka „kényelmében” sem tud szabadulni emlékeinek terhetől, a hajdani fizikai munkának izmokat görcsösítő erejétől, a megkészttség érzésétől. Mi adja költészetének sajátos jellegét, belső feszültségét? Költőiségének forrása éppen ez a kettősség. Világa egyszerre paraszti és művelt – gondolom, egyik szót sem kell utólagos magyarázattal mentetnem: pontosan azt értjük alatta, amit kell. Verseiből nyers földszag árad, kukoricával rakott, fagyos göröngyökön döcögő parasztszekerek nyikorgása hallatszik, plebejus lázongás tör elő; ugyanakkor ez a költészet kapcsolatban van a magyar líra legértékesebb hagyományaival, Berzsenyi, Vörösmarty erével, radar-ernyőit beleműnyújtja a modern művészet áramaiba, s követi a kozmoszba lépő ember vágyait is. Takács Imre ismeri a „göbörödő” falusi sár keménységét és a polinéziai szigetvilág totemfáinak kemény faragását; hallotta a parasztházat betöltő siratóének zokogását és verset ír Henry Moore-ról, a nagy angol szobrászról; valaha aratáskor kaszát cipelt a vállán, s ismeri azt a fáradságot is, ami a könyv fölé hajló fejet esténként lekaszítja.

Költészete paraszti és művelt, szelíd és kemény, megértő és szigorú erkölcsű egyszerre. Verseinek lerajzolható görbéje van. Zsúfolt erők lendítik magasba, s apró robbanások viszik előre. Költészete megszerkesztett, megmunkált világ, eszközei a véső és a kalapács. Esménye a humanizált ember, a félelmeiktől megszabadított ember. Hogy ezt egy a kétségek szögesdrótjával sértő vers-nyelv, a gyöttrő fájdalomtól gyakran szinte dadogó líra hordozza? Hogy nem a mézesbábok omlós-porhanyós ize marad utána a szánkban, hanem kőkristályok rozszogását érezzük a fogunk alatt? Ki adhat tanácsot a költőnek? Hogy legyen hangja oldottabb... lépjen ki múltjának bűvös köréből... szabaduljon meg görcseitől... Takács Imre az induláskor a szegényemberek gondját vette a vállára s az Öblös Sanyik (így hívják regényének hőst) tisztaságával és keménységével jegyezte el magát. Ruhája azóta pánccellá keményedett. „Építetek korallok módjára – magamból erős várat” – írja. Önmagát csalná meg ez a líra, ha másra cserélné színét. Gyöttrő kérdései – önvizsgálatra sarkallnak. Kifosztott szomorúsága – az értékek megbecsülésére int. Gondja, aggodása a világért – az okok keresésére küld. Hitele van, mert önmaga hiteles. Görcsöket oldoz föl, mert ismeri a kin alattomoságát. Tisztit, mert a szenny miatt panaszkodik. Élni könynyit, mert terheket vállal magára.

Nemzedékről nemzedékre

(Bölöni György irodalmi tanulmányai és cikkei)

Az 1959-ben megjelent „Magyarság – emberség” című kötet után (Magvető Kiadó) most újabb gyűjtemény látott napvilágot a néhány év előtt elhunyt kritikus és publicista: Bölöni György (1882–1959) irodalmi tanulmányaiból és cikkeiből.

Bölöni György életének leghatalmasabb élménye Ady Endrével velő testvéri barátsága volt; az új Bölöni-kötetben is jópár írást találunk Adyról, az emberről és a forradalmár poétáról, „a magyar élet felgyújtójáról.” Bölöni azok közé tartozott, akik már Ady életében tudták és vallották, hogy a költő minden idők legnagyobb magyar lírikusainak egyike. „A halottak élén” című kötetéről biztos ítélettel állapítja meg, hogy az „a már klasszikussá lett költői pálya teljessé válása.” Az az esszé („Ady, az örökké élő”), amelyben e szavak olvashatók, akkor jelent meg (1918. szeptember), amikor még folyt az első világháború; ennek ellenére Bölöni ilyen bátor mondatokat vet papírra: „Ady, bár a század elejének legnemzetibb magyar költője, nem volt nacionalista, s így gyönyörűségét a háborúban nem találta... Góg és Magóg fia nem hajol meg a harci lármát kívánó közvélemény előtt, neki a háború még mint esztétikum sem kell.” Az emlékezetes, nemes pátoszú írásból hadd idézzünk még egy mondatot: „Ady egyszerre Victor Hugo-ja és Verlaine-je a maga korának.”

Az 1919-es proletárdiktatúra idején diplomáciai szolgálatot teljesítő Bölöni a Tanácsköztársaság bukása után emigrációba kényszerül; előbb Bécsben, majd Párizsban él. A korábban a polgári radikalizmus balszárnyához tartozó Bölöni ezekben az években fokozatosan a tudományos szocializmus és a munkásmozgalom felé fordul, s a második világháborút megelőző években már következetes híve a marxizmusnak és a Kommunista Párt politikájának.

Bölöni a 20-as és 30-as években hűen és éberén őrizte Ady szellemi örökségét; sosem mulasztott el vétőt emelni, amikor a hivatalos Magyarország retrográd irodalmi körei ki akarták sajátítani vagy demagóg módon visszajára akarták fordítani a nagy barát demokratikus és szociális eszmevilágát. („A forradalmi Ady” című 1923-as cikkében például Ady Lajost leckézteti meg erélyesen, visszautasítva Ady öccsének „sunyi ferdítései”-t.) Adyról Bölöninek mindig volt értékes és hiteles mondani-valója; kevéssel halála előtt, 1959-ben ismét meghajtja fejét az „Új Versek” költőjének nagyszerű életműve és emberi helytállása előtt: „Újra és újra felemelem Ady forradalmi lényének nagysága és tisztasága mellett szavamat, mert ki lehetne hívebb tanúja életének és gondolatainak, mint azok közül valaki, akik mellette voltak indulása nehéz pillanataiban, csüggedése lankadt óráiban, költői és eszmei diadalának perceiben?...”

A kötetben – az Adyval foglalkozó írások mellett – tartalmas cikkeket, kritikákat találunk a századeleji magyar irodalom egy sor nagytehetségű, haladó egyéniségéről (Zuboly, Török Gyula, Kaffka Margit). Balázs Bélát és az Ady által is igen nagyra becsült Révész Bélát különösen közel érezte magához Bölöni, de kitűnően elemzi Móricz „A fáklya” című regényét is, s egyik – 1918-ból való – könyvismertetésében máig is érvényes jellemzését adja a regény- és novellairó Kassák Lajosnak: „Ez az író kemény, mint a kvarc, a legutolsó soráig tudatos és kikristályosodott, de ezt a hideg és látszólagos monotoniságot erős és heves liraiságok ömlesztik át...”

A két világháború közötti időszakban a kommunista, valamint a munkásosztály küzdelmeit támogató, a szocializmussal rokonszenvező írók (Henri Barbusse, Gergely Sándor, Szilágyi András, Darvas József) munkásságának szentel megkülönböztetett figyelmet. „A magyar ingovány” című cikkében (1939) a „faji ideológia”-val való veszélyes kacérkodástól óvja a „népi” írókat. Egy másik 1939-es cikkében kemény szavakkal szól Farkas Gyulának, a berlini Collegium Hungaricum akkori igazgatójának „Az asszimiláció kora a magyar irodalomban” című nacionalista és antiszemita

izű könyvéről, s a jobboldali irodalom és irodalomelmélet többi dicstelen produktumáról: „Züllött kor termékei ezek!” – kiált fel jogos indulattal Bölöni.

A felszabadulás után hazatért Budapestre, s bekapcsolódott a népi demokratikus Magyarország szellemi életébe. Tömör arcképeket, gondolatokban gazdag könyvkritikákat ír Barta Lajosról, Gellért Oszkáról, Nagy Lajosról, Illés Béláról, Gábor Andorról, Asztalos Istvánról s más írónkról, költőinkről. Melegen üdvözi Déry Tibor „A befejezetlen mondat” című regényének, „új irodalmunk egyik legművészebb alkotásának” megjelenését, s finom észrevételeket tesz Déry hasonlatairól, lélekelemző képességéről és a könyv dubrovnikai részleteinek Henri Matisse festményeire emlékeztető színeiről, ízeiről, atmoszférájáról. Támogatója a szocialista realista törekvéseknek, ugyanakkor azonban – egyik 1954-es írásában – bírálja azokat az írókat, akik azért tüzik ki a „vörös lobogót”, hogy evvel műveik sablonosságát feledtessék („Nemzeti irodalom”, „Irodalmi Újság”, 1954. ápr. 10-i szám.). Az Adyról kiadott újabb művekről is kifejti véleményét (Lengyel Géza: „Ady a műhelyben”), helyreigazítja Bóka László monográfiájának („Ady Endre élete és művei”, I. kötet) néhány tévedését, s 1956-ban kis könyvet publikált Adyról, a hírlapíróról.

Az 1956-os események utáni magyar irodalmi életnek Bölöni vezető személyisége volt. Mint az Irodalmi Tanács és a Magyar PEN Club intéző bizottságának elnöke s az „Élet és Irodalom” első főszerkesztője – „a szocialista magyar irodalom újjáépítői közé tartozott” („A magyar irodalom története”, 6. kötet, 101 old.). Arra a türelmes magatartásra, amelyet ezekben az években tanúsított, igen jellemző egyik cikkének már a címe is: „Barátságos figyelemmel.”

1958 januárjában a „Magyar Nemzet” c. napilapban – Gellért Oszkár, Sós Endre és Kardos László részvételével – eszmecsere bontakozott ki a „Nyugat”-ról, a folyóirat megindulásának (1908) ötvenedik évfordulója alkalmából. A vitában Bölöni György is megszólalt. Írásából („A Nyugat és a forradalom”) kiténik, hogy nem rokonszenvezik avval az esztétikai és irodalompolitikai szemlélettel, amelynek fő képviselőiként Osvátot, Fenyő Miksát és Ignostust nevezi meg. Ez az ellenérzése azután odáig ragadja, hogy kijelenti: „Ady nem a Nyugat-ban, hanem a Nyugat-on kívül írta meg igazai, harcoss mondanivalóit”, – a „Népszava”-ban, a „Világ”-ban, a „Renaissance”-ban. Bölöni e szavai nem egészen méltányosak, hiszen Adynak számos „harcoss mondanivalót” hordozó költeménye jelent meg a Nyugat-ban, így pl. „A tavalyi cselédekhez”, „A mesebeli János”, „Ifjú szivekben élek”, „Strófák Május elsejére”, „Mag hó alatt”, „Krónikás ének 1918-ból”, „E nagy tivornyan”, „Ember az embertelenségben”, „Üdvözlét a győzőnek.” A magunk részéről – ellentétben Bölöni véleményével – úgy érezzük, hogy Szerb Antalnak a Nyugatról írott sorai sok igazságot tartalmaznak: „A háború folyamán a pacifista meggyőződés hatása alatt a Nyugat mindinkább eltolódott a politika, a polgári radikalizmus, a Galilei-kör és a baloldali ifjúsági mozgalmak felé. A Károlyi-forradalom ideológiai előkészítése itt ment végbe...” (Szerb A.: „Magyar irodalomtörténet”, 1935-ös kiadás, 448. old.). Bölöninek az Osvát-Fenyő Miska-Ignostus-„triumvirátus”-sal szembeni beállítottsága azután néhány túlzottan éles-érdes megfogalmazást is eredményez, így amikor – az Osvát és Hatvany Lajos közötti, párbajba torkolló polémiáról szólva – az Osvát körül csoportosuló írók magatartását „a magyar irodalom lumpenproletariátusa lázadásá”-nak nevezi.

A kötet anyagát Erki Edit irodalomtörténész válogatta és szerkesztette; ő írta az utószót és az alapos jegyzeteket is. Erki Edit nagy szeretettel és gondossággal kereste elő a „Világ”, a „Népszava”, az „Auróra”, a „Renaissance”, a bécsi „Az Ember”, a kolozsvári „Korunk”, a „Párisi Hírlap”, a „Fórum”, a „Diárium”, a „Csillag” s más folyóiratok és lapok oldalairól Bölöni szép esszéit, okos cikkeit, szenvedélyes vitaíratait, amelyeknek füzéréből egy jelentős kritikus arcéle rajzolódik elénk, – egy olyan literátoré, akinek emberi-írástudói érdemei a költő-fegyvertársból e megrendült búcsúszavakat váltották ki: „Jeleket irtál a szemünk elé, ígéket sügtál a fülünkre igazságról, hűségről... Érzékeny emberi lélek és keményre vert acél voltál egyszerre. S íme, most a súlyos föld alá rejt a halál. De hiába acsarkodik, hiába kaparja Rád a göröngyöket. Nem téphet ki a szívünkből”. (Kassák Lajos: Halk szavak).

Polner Zoltán:

A szívetekre bízom

„Valahol messze az esők fehér / tornyaiban megkondul a hold” Pazar verssorok. Bennünk maradnak akkor is, ha nem akarjuk. Mélyre hatoló borzongás van bennük. Értelmet, érzést átható költői kép Polner Zoltán *Bolyongások* című versének ez a két sora. Olyan jó, hogy futkos bőrünkön a hideg. De nem egyedüli szépsége új kötetének, van még sok hozzá hasonló. Ezért érthetetlen és szembetűnő a másik véglet, pl. *Szép kötelesség* című versében. Vers-publicisztikának is nevezhetnénk, de hát egyáltalán nem jelentett költői erőpróbát a leírása. Mire vall, hogy művészileg ilyen távolságokat találhatunk egyes verseken belül is? Divat, hogy „újságírói” lazaságokat engednek meg maguknak a fiatal verselők, sőt, úgy tűnik, harmadrangú kérdések hangos, verses vitatásának képzelik gyakran a költészetet. Lehetséges, hogy Polner Zoltán sem határozta meg a maga számára mi a költészet? Nem tudni. Szerencsére a versek egész sora ennek ellenkezőjét bizonyítja. Így a legszívesebben idéznék például a *Gyermekkor* című teljes egészében. Mivel ez nem lehetséges, álljon itt négy sora.

Szívdobbanásnyira az ég
izzik a szárnya.
Nyitva a csillagok
kalitkája.

Hasonlóan szép a *Hőség* című is. Tömör, minden mondata ragyogóra csiszolt. „*Csupa nyár szívükhöz / kapnak két virágok.*” Vagy a *Rondó* című versben olvashatjuk: „*Látod, amint morajlanak a bútorokban / az erdők.*” A *lovak* című versből: „*Habos szájukból / előllobban az esti kőd / s az égbe húzzák a szénaillatú, triss / mezőt.*” Levegővel, hangulattal telí, pontos képek, költői telitalálatok, ha részletek is.

Ugyanakkor, legalább annyi versen belül, kimutathatók az egyenetlenségek, bántó ellentmondások. A hangzatos címet viselő, *Lelki ismeret üvöltés* című versben: „*A bűnökkel terhes Auschwitz / félelmetes mérgű iszonyt virágozik.*” Ez nem más, mint előregyártott, szokványos publicisztikai jellegű vers-elem. Magára valamit adó újságíró sem írná már ezt így le. Miért lehet, akkor versben közzé-

tenni? Még kimondani sem tudjuk hangosan, annyira erőltetett. Am olvasva a következő szakaszt, ahol a megkínzott és elhamvasztott kisgyerekeket idézve írja Polner ezt a szép sort: „*A szélben, mintha mosolygás szállna*”, újra felszisszenünk. Szinte hihetetlen, hogy az előbbieket és ezt, ugyanaz a kéz írta le, olyan lényeges köztük az értékkülönbség.

Van a kötetnek egy különleges és kitűnő, *Ördögűző* című ciklusa, amelyben *Babonák, szokások, hiedelmek* alcím után balladai szerkezetű és erejű verseket adott közre. Ez a ciklus egészen új költői arcot villant föl, gondolatilag szigorú szerkesztést, követendő tömörséget, következetes képbiztonságot. E ciklusban az egyik vers jobb, mint a másik. Némelyik szinte kis remeklés a maga nemében. Erdemes idézni bizonyosságul teljes egészében a *Vihar* címűt.

Kertek rémüldöznek
rósák riadoznak
felhők fehér hattyú tolla
szállong faluhosszat.
Záporosó megered.
Szél zuhog
sár ragyog
villognak az udvarok.
Vénasszonyok vetik, hányják
a kisbaltát
szénvonyót
hej de kevély vihar volt.

Korábbi kételkedésünkre, minden másnál pontosabb választ adnak e ciklus versei. Kitűnő példái annak, hogy a gondolati biztonságot törvényszerűen követi a formai biztonság. A téma tudati birtoklását, szintén törvényszerűen, jelzi a költői közlés. Indulat, látomás túlcsap a versen, mindezek gazdagságról tanúskodnak. Nincs szükség ilyenkor sorkitöltő szavakra. Magyarán szólva, a modernkedés ziláltsága mögött a legtöbbször semmi egyéb nincs, mint lényeges dolgok végig nem gondoltsága.

Polner Zoltán útja közben már érintette a költészet sajátos tájait. Versei többnyire valódi, saját élmények. Próbákat állt ki. De e próbák azt bizonyítják, lassan-lassan követelő erővel, hogy ezután még bátrabban kell engednie magát a versherdozás belső vidékeire, ahol gyönyörködni kell a tájban, az égi kékségben, a csönd nyugalmat tükröző világában és nem bedobálni azt. De hiszen ezt jól tudja Polner Zoltán is.

Követ keres a gyerek, a
férfi leinti
szeretné emlékeit
hazavinni.

(Gyermekkor)

Máskor is követendő érettség van e sorok-
ban és megnyerő emberi, költői biztonság.
(Magvető)

KISS DÉNES

Galambos Lajos:

Fekete kötés

A művészi eszközeiben egyre igényesebb, hangvételőben a maga útját járó író e kötetben más-más történelmi körülmények közt élők sorsába enged bepillantást. Hősei többnyire tört életű, céljukat veszített emberek. Nincs köztük egyetlen igazi harcos, küzdeni tudó egyéniség. Virrasztó Erzsi, Molnár Katalin, Baricz Gábor vagy Bene László rokonait nem találjuk sehol. Nem szenvedélyesen célratörő „megszállottak” ezek a hősök, hanem a társadalom testén élősködő paraziták. Ilyen Lelesz Géza a Fekete kötésben, az Adventi kód minden figurája, de ilyenné válik a Delfinek Janicskója is.

A novellák főként erkölcsi síkon kutatják a „modern kispolgár” felbukkanásának okait. A kérdés a Rozsdatemető megjelenése óta szinte divatos. Hogyan születik napjaink új kispolgára, aki önző egyéni érdekek után fut, aki nap mint nap megsérti a társadalmi együttélés szabályait, megalkuszik saját lelkiismeretével? A múlt visszajáró szelleme vagy a jelen lehetőségei fejlesztik ki benne az individuális szüklátókörséget?

A novellákból kihangzó válasz a jelenben és a közelmúltban keresi a közvetlen okokat. Ezt a jelent és múltat azonban egyénhez köti, s a különböző jellemelek alakulását azonos eseményekből vezeti le. A címadó elbeszélés a legkézenfekvőbb ennek igazolására. Lelesz Géza, a tanácsi osztályvezető a novella utolsó akkordjaiban válik igazán negatív hőssé. Erkölcsi gyávasága és kényelemszeretete évek hosszú során át megakadályozza abban, hogy jóvátegyen egy aljasságot és vállalja annak következményeit. Ugyanakkor azt is érezzük,

hogy képtelen már normális mederbe terelni életét.

Ez a figura azonban nem egyedül képviseli a kötetben napjaink kispolgárait. Az Adventi kód száraz tárgyilagossággal körvonalazott alakjainak törvényt kijátszó „leleményessége” szinte romantikus méretekből tárja fel a bünyözés különféle fokozatait. Janicskó bíróban, a Delfinek főalakjában nem a múlt elkendőzött vétkei, hanem a jelen lehetőségei indítják el a bomlási folyamatot. Elhalványulnak számára a szocialista együttélés, a humanitás iratlan törvényei, és csak a merev paragrafusokat látja már. Megszakad benne a közösséghez fűződő kapcsolat, kényszeredettséggel dolgozó gépemberré válik.

A hihető cselekménybonyolítás, a hiteles jellemelek és a mindennapi élet szemünk előtt játszódó jelenségei a történetek elfogadására készítenek. Nem hiányzik az írói állásfoglalás sem. A Delfinek főhősének negatív jellemalakulása önmagáért beszél. A Fekete kötés Lelesz Gézájáról maga az író állapítja meg, hogy megvetésre méltó, gyáva ember. Az írói mérlegelés minden esetben sikeres, meggyőző erejű, mert fegyvelmezett, belső szenvedélytől izzó, mert a társadalom nevében és védelmében szól.

Mit hiányolhatunk mégis a kötetből? Legálább egy olyan novellát, amelyben napjaink pozitív hőseit is elének állítja, nemcsak a lemontovi értelemben vett „korunk hőseit”. Igaz, a kimondottan negatív „hősök” mellett egyik-másik novellában feltűnnek az értékesebb jellemelek is. A Fekete kötés Blaskó Imréje például a Galambos-művek „megszállottjai”-nak utóda, akiben azonban kutatói szenvedélye mellé a múlt rendszer szükségszerűen kifejlesztett egy sor ellenszenves tulajdonságot: a célratörő módszeresség mellé az elembertelelnítő önzést, az önmaga köré falakat állító közönyt, érzelmi sivárságot és politikai érdektelenséget. Blaskó csak a börtönének után találja meg helyét a szocialista társadalomban. Érezzük, hogy az új világ megértésére kinyitott már a szeme, s ez feltámasztotta a benne szunnyadó emberséget is.

A Búcsú Tirpák Mártája anyai szeretetében már-már gorkiji magaslatokra emelkedne, ha nem hurcolná magával a régi világ erkölcsi szemléletét. Az anyai ösztön vezeti útjain, de ez önmagában nem elegendő arra, hogy hitevesztett fiát visszatartsa a meggondolatlan disszidálástól. A Fekete kötés életet áldozó hősnőjének, Pannának ereje is passzív vergődésben öröklődik fel, míg csak örületbe nem

kergeti a túlfeszített áldozatvállalás. Még talán nála is passzívabban tűr Márta, a Teherben című novella főalakja, akit a múlt paraszti világának korlátaiba zártak körülményei. A kötet viszonylag pozitív hősei is gát-lásokkal küzdő, botorkáló alakok, tehát többnyire ösztönösen jóra törekő, de tudati meg-alapozottság nélkül hiánykódó figurák. A sötét tónusú elbeszélések sorozatából csupán az Ökör szem különül el egy gyermekkori sze-relem emlékének üde, naiv színfoltjával.

Mindezek ellenére tudjuk, hogy a novellák hangvétele nem takar pesszimizmust. A még meglévő hibák kiírtását sürgető író hangja ez. Éppen emiatt hiányzik belőle az epikus bőbeszédűség. Ez a vonás Galambos meg-előző műveiben – időnként regényeiben is – szaggatott, izgatott, riportszerű stílust ered-ményezett. Tömörségével, élénk párbeszédeivel, lényegretörő elbeszélő modorával e köte-tében már majdnem teljesen kinötte a szen-vedélyes közlés mód vadhajtásait. Ugyanígy szabadult valamelyest nyers, időnként öncélú naturalizmusától is, amely csupán a Teherben című novellában uralkodik még.

(Magvető)

SCHÉDA MÁRIA

Barsi Dénes:

Sötétből világosba

A József Attila-díjas Barsi Dénes új elbeszélés-kötete is azt bizonyítja, hogy méltán tartjuk őt számon rangos íróink között. És mégis, szinte a felfedezés izgalmával hat annak a világnak bejárása, melyet ez a kötet életmű-véből feltár.

Sok rokonszenves vonás van írói módszeré-ben. Nyugalom, leszűrtség, fegyelmezetttség. A kötet első novellájában – a *Várják a ki-rályt*-ban – egy igen feszült, zilált, majd lí-rába áthajló történetet tárgyilagossá hangon, szinte minden szubjektív felhang nélkül mond el. Ezzel a dokumentumszerűséggel válik Tön-kő Pál története megrázóvá. Színkálája is sok-rétű. A tragédia komor színeitől az elhatároló tárgyilagosság visszafogott tónusain át (*Fa-nyar tyúk-ügy*) a szatíra hars felvillanásáig

(*Szépasszony Tsz*) igen sok árnyalatot hasz-nál.

Igazi világa a falu, ezt mutatja az is, hogy a kötetben szereplő tizenkét írás közül nyolc-paraszti környezetben játszódik, s a többi no-vella figuráin is átsejlik, hogy honnan indul-hattak. A „statisztikán” kívül komolyabb érv az, hogy falusi tárgyú elbeszélései a jobban sikerültek. Az átélt valóság ereje, az elsődle-ges élmények determináló hatása emelik eze-ket a más környezetben játszódó, más törvé-nyek szerint mozgó és más nyelven beszélő írások fölé többször formái, de talán még tar-talmi szempontból is.

Barsi Dénest az új és a régi közötti harc elsősorban a parasztság tudatában lejátszódó folyamat emberi – sokszor embertelen – kivételése, s legtöbbször konfliktusokba sűrűsödése érdekli. Ezt a *Balladában* így fogal-mazza meg: „... a szorongva várt új világ éppoly kínos és magasztos dolog, mint az ember születése.” Ennek a születésnek kiindulópontja, 1945 körül forog nem egy írás, de talán még több az azóta tartó vajúdat feltáró novella. Erre a legjobb példa az *Egy halott, két temetés*. A novella egy szándéko-san, szinte irreálisan kiélezett történet, mely-nek magva a magántulajdonhoz való beteges ragaszkodás. Egy öreg paraszt halálán van. A számára a gazdagság netovábbját jelentő, első világháborúban zsákmányolt aranyórát magával akarja vinni a túlvilágra. Felesége kutató szeme élől a szájába rejti és meg-fullad. A családtagok egymást gyanúsítják lo-pással, majd gyilkossággal. A történet körül-belül ez, de a lényeg a szituációk hiteles fes-tése, az abszurd határát súroló, de még a realitást megőrző figurák mozgatása, az ez-zel elért megdöbbentő hatás. Kár, hogy a vé-ge felé kissé didaktikussá válik az írás az-által, hogy az egyik szereplővel kimondatja az író: „Hajaj, ennek a népnek iszonyú na-gyon kellene már a szocializmus.” Szeren-csére a záró képsor elveszi ennek életét.

Az elbeszélések alakjainak őseit leginkább a Móricz Zsigmond-i parasztvilágban találjuk meg. Ezek élnek tovább a mai vagy a közel-múlt paraszti környezetében. És ez erény, mint ahogy erény a Móricz-i iskola kiérző-dése Barsi Dénes igen színpetűt, igen sok egyéni ízt, fordulatot használó nyelvéből.

Élesen elválasztja saját szó- és nyelvhasz-nálatát alakjai élő nyelvétől, kivéve amikor szatirikus hangot használva átúszik egymásba

a két terület (*Szépesszony Tsz.*, a *Közügy.* *sértésekkel* vásári malacüldöző jelenete).

Jellemző erejű, környezetet és hangulatot felidéző szó- és képhasználata szinte élményként hat: „Tagadhatatlan, hogy Kaposi Jenő agronómus huszonhat esztendejétől telhető lombos szövegezéssel méltatta Seresné térdecskéinek *ámulatot gömbölydedségét*...”; „Ezért kell itt nekem a szurkos göröngybe meggebbedni, hogy a tolvaj fejesek *latorkodhassanak* az olyan széppofájúakkal!” (*Szépesszony Tsz.*); stb. Nála „*földesparasztok*” és „*szigorúan rongyos*” emberek között van a feszültség, sorolhatnám tovább is ezeket a példákat, de így a szöveggörnyezet szövetéből kiillózza nincs értelme. Egyes írások szinte nyelvi építményként hatnak zártáguk, töretlen egységük miatt (*Ballada, Sodrásban*). De ezt a hatást nemcsak nyelvi tömörítő készsége miatt éri el. Írásai igen jól szerkesztettek, a szerkesztés eredeti értelmében, arányokat, belső egyensúlyokat tartva. Ez csak a legritkább esetben bomlik meg, akkor sem sértően. Az élettapasztalatból eredő ötlet- és témagazdagság ugyanis némi veszélyt is rejt magában, a több novellára elegendő élményanyag mintegy mel-

lékes felvillantása egy történeten belül majd-hogynem félresiklatja az olvasó figyelmét (*Az evangélium ereje*).

A múlt és jelen kapcsolására látszólag könnyű eszközt használ, a keretes elbeszélést, de mindvégig mentes marad ekkor is az olcsó megoldásoktól. Sosem veszti el az élő és szerves kapcsolatot a keret és a belső történet szálai között, sosem válik erőltetetté egyik helyzet sem.

A felsorolt számos erény ellenére is bebecsúszik a kötetbe – persze viszonyítva a többihez – egy-egy gyengébb figura, alapötlet. Néhol a történet erősen példázat ízű lesz, vagy szájbarágó tanulságú (*Fanyar tyúkügy*).

Legbizonytalanabban a *Sötétből világosba* helyzeteiben mozog, nyelvileg-stilárisan bizonytalanává válik, a figurák is idegenek számára.

A sikerületlen megoldások és darabok ellenére igen jelentős az a munka, amelyet Barsi Dénes végez egy kétségtelenül konzervatívabb eszközöket használó, de mondanivalójában igen fontos, hangvételeiben is hallatlanul friss írói magatartás eleve tartása érdekében.

SZÓDY SZILÁRD

Folyóirat-szemle

ÖTÉVES A NAPJAINK

Gondosan szerkesztett, értékes, szép számmal ünnepli a Napjaink születésének ötödik évfordulóját. Érdeklődéssel és együttérzéssel olvastuk a szerkesztőség őszinte, szerény születésnap-i önvizsgálatát. Hagyományok nélkül, szűk bázissal indult Miskolcon legfiatalabb vidéki lap-társunk, ezért az összes folyóirat közül neki kellett megküzdenie a legnagyobb nehézségekkel. Aki megpróbált valaha vidéken irodalmat, művészetet szervezni, csak a legnagyobb elismeréssel adózhat az észak-magyarországi szerkesztők fáradhatatlan munkájának és áldozatkészségének, mellyel legyőzték a klikk-szellemet, kiemelkedtek a provincializmusból, tehetséges munkatárs-gárdát szerveztek, s öt esztendő alatt felzárkóztak előnyösebb helyzetből induló társaik mellé.

A Napjaink irodalomszervező munkájának legértékesebb eredményeit hadd idézzük a szerkesztőségi cikkből: „Míg a Napjainkat megelőző 17 évben egyetlen szépirodalmi művet nem adtak ki miskolci ember neve alatt, addig a lap megléte óta nyolc kötet jelent meg, s tíz író, költő, kritikus, közíró rendszeres jelenlétét tapasztalhatjuk az ország irodalmi közéletében.”

Látszólag nem nagy számok ezek, de cáfolhatatlan tények, s tegyük hozzá, amit a szerkesztőség szerényen elhallgatott: a számokat *minőség* hitelesíti. A Napjaink szerkesztői és munkatársai szívesen fogadott vendégek minden folyóiratban. *Akác István, B. Nagy Ernő, Kabdebó Lóránt, Oltván Béla, Zircz Péter* és mások írásai a Jelenkorban is rendszeresen helyet kaptak.

A Napjaink múlt évi munkájáról az áprilisi számban közölt minisztériumi értékeléért sem kell szégyenkezniük a miskolciaknak. Nagy-Tóth Lajos tárgyilagos elemzése méltán emeli ki a lap legfőbb erényeként, hogy: „Határozott előrelépés történt az országos, közelebbről a borsodi valóság tüzetes kutatásában, olyan életanyagok felmutatásában, amelyek ismeretében praktikus segítséget is adhat a lap a politikai, gazdasági, társadalmi vezetésnek; másodjára pedig – dicséretes előrelépés történt a szomszédos országok, különösen a cseh és szlovák irodalom s kultúra bemutatásában.”

Kétségtelenül ezek a területek a fő erősségei a Napjaink áprilisi számának is, öröndetesen emelkedett azonban a beszámolóban egyenetlennek minősített belletrisztika és a kritikai rovatok színvonala is. Különösen kiemelkedőnek érezzük a költészet napjának impozáns megünneplését: *Kabdebó Lóránt* írását, amely a Napjaink lírikusait teszi mérlegre, s a sikerült vers-csokrot, amely nyugodtan elbirja az összehasonlítást az Élet és Irodalom hasonló ünnepi összeállításával, sőt hazaiak, budapestiek és más vidéken élők arányának megválasztásával kevésbé provinciális, mint amaz, szigorúan és egyoldalúan Budapestre koncentráltásával.

Ugyancsak a költészet napjához kapcsolódik *Benjámín László*: Korszerű-e a harmónia? című írása. A budapesti Irodalmi Színpadon Simon István költői estjének bevezetéséül elhangzott előadás költői lendülettel, s emellett meggyőző érvekkel veszi védelmébe a szenvedés, a zaklatottság mellett a derű és harmónia költészetének jogosságát. A költői magatartás-formák változosságát, sokszínűségét hirdeti, harcol minden leszűkítés ellen, amely csak egyes magatartás-formákat fogad el korszerűnek. A harmónia korszerűtlennek bélyegzése csak szegényítemé költészetünket. „Valódi, vagy mimelt kín és vívódás hiányáról, megszállott vagy gombnyomásra előidézhető, egetostromló látomások hiányáról nem panaszkodhat mai költészetünk olvasója. Nem hiszem, hogy szívesen veszítené el az a lírát, a Simonét, mely arról az igazságról beszél neki, hogy a világ nem csupán véres viadalok porondja, nemcsak jajok és veszedelmek sivataga, nem csupán volt és leendő tengerfenék, hanem műhelyünk is, kertünk is, otthonunk is” – írja befejezésül.

Ebben a számban is kiváló a lap *Híd* rovata. Alapos és érdekfeszítő tanulmányt olvashatunk „A magyarországi délszlávok a múltban és ma” címen *Sztevánovity Milutin* tollából. A szerző tájékoztatást nyújt a délszláv nemzetiségek területi elhelyezkedéséről, történelmükről, a magyar történelemben betöltött szerepükről, majd ismerteti mai kulturális helyzetüket. Örömmel olvastuk a cikkben, hogy a felszabadulás után Pécsen működött az első délszláv tanítóképző – öt diákkal és nyolc tanárral –, ma pedig már: „A délszláv óvodákban 650, az iskolákban 5500 gyermek tanulja anyanyelvét, a budapesti kétnyelvű gimnáziumba 160 tanuló jár, a szerb-horvát nyelvnek tanszéke van a pécsi Tanárképző Főiskolán és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen.”

A Napjaink szerkesztőinek értékes koncepcióját dicséri az a nyilatkozatuk, hogy *Sztevánovity Milutin* írásával egész sorozatot indítanak a magyarországi nemzetiségek életéről. A sorozat ilyen színvonalon valóban méltó módon fogja szolgálni a kelet-európai testvérepek barátságának ügyét. Igen jól társul emellett *E. Fehér Pálnak* a *Híd* rovatban ugyancsak sorozatban közölt, a Szovjetunió nemzetiségeinek irodalmáról szóló kis tanulmányaihoz, melyek sorában ezúttal a lett irodalomról kapunk színvonalas áttekintést.

Gulyás Mihálynak, a lap főszerkesztőjének meleg hangú írásával, s a most is kiváló illusztrációs anyaggal felszabadulásunk évfordulójához is finom ízléssel kapcsolódik az áprilisi Napjaink. S végül nem hagyhatjuk említés nélkül a szám művészetkritikai cikkeit: *Gerencsér Miklós* tanulmány igényű elemzését Sándor Iván *Tiszaeszlár* című színművének miskolci bemutatójáról, továbbá *László Gyula* és *Solymár István* képzőművészeti cikkeit.

Örömmel olvastuk a Napjaink új számát. Méltó az ünnepi évfordulóhoz. Ötéves fennállása alkalmából szeretettel köszöntjük szerkesztőit és munkatársait, s kívánunk lapjuknak további gazdagodást, szép sikereket.

SZEDERKÉNYI ERVIN

TV-szemle

SZOMBAT ESTE

Valószínűleg nem csupán a saját fölfedezésem, hogy a Magyar Televízió egy idő óta észrevehetően – ha nem is elég – de több gondot fordít a szombat esti műsorokra, mint korábban. Érthető. Az egész hétből, ha jól meggondoljuk tulajdonképpen a szombat estével lehet a legtöbbet kezdeni. A hét gondjait, munkájának felelősségét letéve könnyebben érzi magát az ember, vasárnap reggel tovább is lehet aludni, nem csörög az ébresztőóra, a pihenés, a szórakozás utáni egész heti nosztalgia erre a szombat estére összpontosul. Ha ehhez figyelembe vesszük, hogy a felnőtt lakosság nagy többsége lényegében otthonülő, harminc éven felül szinte rendszeresen, nem nehéz a következtetésben a következő lépés: az előfizetőkkel, azok családtagjaival és a vendégekkel együtt szombaton esténként a képernyő előtt körülbelül kétmillió nézővel kell számolni. Ez a kétmillió közönség pedig nagyobb, felelősségteljesebb súlynak látszik, mint azoknak a lehetőségeknek, eszközöknek a súlya, melyekkel a Magyar Televízió pillanatnyilag rendelkezik.

Véleményemhez 1967 első tizenöt szombat esti műsorát vettem alapul. Ez nagyjából három és fél hónapnak felel meg. Tizenöt hét nem túl sok, de figyelembe véve, hogy a televíziós műsorban nyilvánvalóan van valami ismétlődő szerkezetszerűség, így a tizenöt hét több mint negyedévet jelent, és ebből többé-kevésbé következtetni lehet a szombat esti műsorok egész koncepciójára.

Mindenekelőtt öröndetes a korábbi évekkel szembeni változatosság.

Tizenöt szombat estén három tv-játék (*Oly korban éltünk... Otello Gyulaházán, Tök az adu*), négy színházi közvetítés a fővárosi színpadokról (*Az élet királya, 15 éves a Vidám Színpad, Két nő között, A szerelem ára*), három könnyűzenei műsor (közötte áprilisban az Eurovízió hagyományos táncdalfesztiváljának közvetítése Bécsből), több játékfilm, két műkorcsolya-közvetítés, továbbá három *Szombaton este...* szerepelt a képernyő műsorán. A pusztá fel-sorolásból is látszik, hogy ez a változatosságra törekvés egyben igyekszik magába foglalni a legkülönbözőbb igények kielégítését is. Más kérdés, hogy ez a törekvés milyen eredménnyel jár. Egy néző is telhetetlen: ha van televíziója, a képernyő segítségével ezen az estén mindenütt szeretne jelen lenni, a moziban, a színházban, a sportszarnokban, a pódiumon, a koncertteremben. Egymillió néző egyszerűen kielégíthetetlen. Szinte lehetetlen olyan műsor-komplexumot kitalálni, mely legalább optimálisan megközelíti ezeket a „falánk” igényeket.

A tapasztalatok szerint az összeállításokat kedvezően fogadja a közönség. Így tehát nem véletlen, hogy a *Szombaton este*, mely körülbelül havonta szokott a képernyőn jelentkezni – leginkább megközelíti azt a formát, amiben az ideális hétfégi tv-program elképzelhető. A néző, aki szombaton este leül a készüléke elé, az programot akar, jól, kellemesen akarja tölteni az estéjét. Élményt akar, ami nem csupán produkciós, de szerkezeti kérdés is. Színházi közvetítés esetében a programot, az élményt maga az egész estét betöltő mű közvetítése adja. A *Szombaton este...* keretbe foglalt műsor, ugyancsak programot ad. Sokkal kevésbé vonzó, talán még lehangoló is viszont, ha a szombat esti műsor – a vizsgált időszakban a műsorok ötven százaléka – lazán, elképzelés és ritmus, kapcsolat nélkül következik egymásután. Az egyébként erősen közepes színvonalú *Hotel Viktóriát Hamlet* variációk követték Gábor Miklós és Mensáros László kitaláló tolmácsolásában. A *Pompadour* bikiniben című zenés műsort az *Első szerelem* című francia játékfilm követte. Roger Moore ringbeli kalandjait Juhász Gyula Testamentumának megrendítően szép részletei, majd az Eurovízió táncdalfesztiváljának közvetítése Bécsből. Műsort szerkeszteni roppant bonyolult és kényes dolog, lépten-nyomon el lehet tévedni az igények dzsungelében. Azt sem állítom, hogy csupán a keret szervezettsége, egy ötletes össze-

kötő szöveg a döntő, és ebben a keretben szellemes ötletek, művelt összekötő szövegek segítségével minden elképzelhető egymás mellett. De ami megfér egymás mellett, azt programszerűen össze lehet foglalni. Sokkal szimpatikusabbak, sokkal élményszerűbbek volnának a szombat esti műsorok – kivéve természetesen a komplett színházi közvetítéseket – ha valamiféle szervezett programban találkozna velük a néző, körülbelül hasonló megoldásban, mint a *Szombaton este*... S hogy ez mennyire nem merev, kaptafa formákat jelent, hogy a keretszerűség mennyire kívánja újra és újra a jó kis ötleteket, a műsor belső szerkezeti ritmusát, s nem utolsósorban a szellemes összekötő szövegeket – melyekből az utóbbi időben egyre nagyobb és szembetűnőbb a hiány –, ehhez sok magyarázatra nincs szükség.

A *Szombaton este*... című összeállításokra hivatkoztam. Nem jelenti viszont ez azt – sajnos –, hogy a *Szombaton este*... minden tekintetben egyenes folytatása annak, amit az első megjelenések idején ígért. Az első megjelenések a meglepetés izgalmával hatottak, egy idő óta azonban az összeállításokban receptszerűséget, az uniformizáltság jeleit lehet megfigyelni. A „kóktél” mindig csaknem azonos tételekből készül, így meglepetésről egy idő óta szó sem lehet. Rendszerint szerepel benne egy Flinstone-film, egy közepes, vagy annál gyengébb francia kiskétfilm, egy kis revü és még valami. A menetrend mindig ugyanaz. Szó se róla: még a *Szombaton este*... összeállításokkal szemben emelhetjük talán a legkevesebb kifogást a színvonal szempontjából, mégis ez a kaptafaszerűség kezdi elkedvetleníteni a nézőt, pedig ebben a műsorformában még nagy lehetőségek vannak. Kár, hogy a meglepetés izgalma éppen abból a műsorból kezd eltűnni, amely pedig a legtöbb reménnyel töltötte el eddig a nézőt.

Végeredményben ötlet kérdése az egész. Egy ügyes, hétről hétre változó, szellemes keretben megfér a revüműsor a rövid egyfelvonásossal, a sanzonnal vagy a krimifilm esetleg egy képfelvételekre rögzített sporteseménnyel. A szünetekben egymás mellett heverő, gyakran túlságosan is heterogén jellegű műsorrészek helyett – önmagukban bármily színvonalasak is – egységbe foglalt, programszerű összeállításokra volna szükség. Nem biztos, hogy egy ilyen összeállítós műsor minden részletét minden néző megnézi, de jelentőséget adhat a szombat esti műsoroknak, egy szabadon kezelhető programot a nézőnek, sokkal változatosabbat, élményszerűbbet – és kényelmesebbet – mint akár egy kabaré, vagy egy revűszínház. Legfeljebb arról lehet szó, hogy valaki megcsömörlött már Angyal kalandjaitól, vagy fásasztyák Marivaux ravasz szellemi furfangjait, vagy nem kedveli Frédi és Béni „kőkorszakbeli” kalandjait.

A színvonalbeli problémák nem csupán a szombat esti műsorokra vonatkoznak. Esetenként egyszer az átlagon felüliek, másszor nem érik el az átlagot. Elég csak ugyanabból a műfajból egymás mellé helyezni például a Hotel Viktóriát vagy Henri Salvador filmjét. Az Első szerelem ma már gyermeteg romantikáját az Otelló Gyulaházán fanyar humorú mélységeivel, vagy a dokumentumaiban biztos, témájában pedig oly hatásos Oly korban éltünk című tv-játékot. De most nem is a színvonal egyenetlenségeiről van szó, hanem a szombat esti műsorok szerkezetéről – megköckéztatom: rangjáról, vagyis nézői szempontból a jelentőségéről.

Az utóbbi hónapok szombat esti tv-műsoraiba visszatekintve nem nehéz fölfedezni a határozott törekvést, hogy ha a hét kissé „langyosabbra” sikerült is, a szombat esti program a legtöbbször igényes, és nemegyszer tartogat valami érdemes szórakozást is. Ezt továbbfejleszteni, ezt a rendelkezésre álló anyagot szellemesen, ökonómikusan rendszerezni – ez sokat lendíthet a képernyő hétvégi műsorain. Még színvonal tekintetében is. Az átlagos előfizető azt mondja: hétközben könnyebben megbocsátom a gyöngébb színvonalat, de szombaton a készülékem árértékéért és a havi ötven forint előfizetési díjért, amit befizetek, jól akarom magam érezni a képernyő előtt, nem kívánok többet, mint jó kis műsorokat szombatra, és esetleg vasárnapra.

Ebben pedig az előfizetőnek igazat kell adni.

THIERY ÁRPÁD

A

JE LEN KOR

KRÓNIKÁJA

Március utolsó napjaiban Pécsre látogatót Alekszandr Tvardovszkij szovjet-orosz költő, a Novij Mir világszerte ismert főszerkesztője, Alekszej Alekszandrovics Szurkov szovjet költő, a Szovjet Írószövetség Elnökségének titkára, valamint Bréburt Georgij Szamszonovics műfordító. A neves szovjet írók, akik az Európai Íróközösség Rómában megtartott elnökségi üléséről hazatérőben Magyarországon néhány napra megszakították útjukat, Pécssett Rapai Gyula elvtárrsal, az MSZMP Megyei Bizottságának első titkárával, Csendes Lajos elvtárrsal, a pártbi-

zottság titkárával és Takács Gyula elvtárrsal, a Megyei Tanács elnökhelyettesével találkoztak. Meglátogatták Bóly község termelőszövetkezetét, hosszas disputát folytattak Szabó Mátyás Állami-díjas tsz-elnökkel. Tvardovszkij és Szurkov, akik maguk is szibériai parasztsaládból származnak, órákat töltöttek a bólyi szövetkezet különböző üzemegeiben... A szovjet íróvendégek a termelőszövetkezeti látogatás másnapján megtekintették Pécs város nevezetességeit, műemlékeit, és hosszasan időztek a tavaszi zöldbe öltözött Mecseken.

*

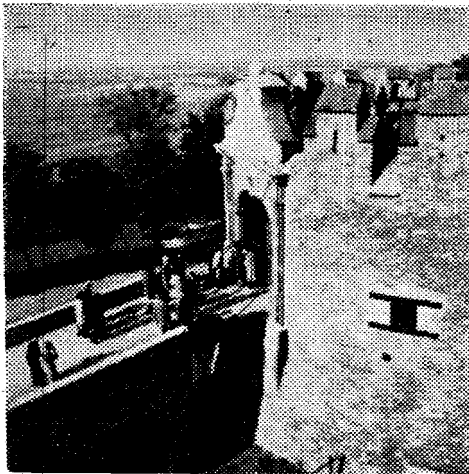
Magyar kiállítás nyílik Eszéken... A Magyar Képzőművészeti Szövetség Dél-dunántúli Területi Szervezetéhez tartozó művészek munkáiból május 5-én nagyszabású grafikai kiállítás nyílik Eszéken. A bemutatásra kerülő ötvenöt rajz, akvarell, olajpasztell kiválasztását nagy körültekintéssel végezte el a zsűri. Többek között kiállításra kerülnek Kelle Sándor, Kolbe Mihály, Soltra Elemér, Lantos Ferenc, Bizse János, valamint a kaposvári Honti Márta, Szabados János és Szekeres Emil munkái.

A magyar képzőművészeti anyagot a tervek szerint május 26-án bemutatják Vinkovci városában, június 16-tól pedig Vukováron, ahol a magyar és a jugoszláv képzőművészek között alkotó jelleű találkozót is szeretnének létrehozni.

*

Jugoszláv költők és írók mutatkoznak be a magyar közönségnek Pécs város Művelődési Házában május 15-én este. Az íróvendégek munkáit *Csuka Zoltán*, *Csoóri Sándor* és *Acs Károly* fordításában neves színművészek tolmácsolják. A tervek szerint az esten megjelenő *Miloš Crnjanski*, *Slavko Mihalić*, *Ante Popovski*, *Tanasije Mladenović*, *Miško Kranjec* és *Major Nándor* anyanyelvükön is tartanak felolvasást, melyet a helyszínen *Vujcsics D. Sztoján* műfordító segít majd megérteni.

A jugoszláv írók pécsi irodalmi estjét az írószövetségek közötti csereegyezmény keretében rendezik meg.

Húsz ifjúsági író találkozik június 11-én Siklóson, a KISZ Baranya megyei Bizottsága, a Megyei Tanács művelődésügyi osztálya és a Magyar Írók Szövetsége által megrendezésre kerülő konferencián. A találkozó témája: „Hazafiságra és hazaszeretetre nevelés az ifjúsági irodalomban”. Vitaindító előadást tart *Darvas József*, korreferensként szerepel *Hegedűs Géza*, *Kolta Ferenc* és *Kovács Miklós*, a Móra Ferenc Könyvkiadó igazgatója.

*

Haraszti Pál Pécssett élő festőművésznek 30 éves munkássága alkalmából jubileumi kiállítása nyílt április elsején a TIT Bartók Béla Klubjában. A kiállítást, melyen az utolsó hét év válogatott anyaga, negyvenöt táblakép, illetve mozaik szerepel, dr. Takács József, a Hazafias Népfront városi titkára nyitotta meg. A jubileumi kiállítás hű képet ad Haraszti Pál művészi fejlődéséről és kiteljesedéséről, mely a korszerű utakat kereső kísérletező korszaka után következett be.

*

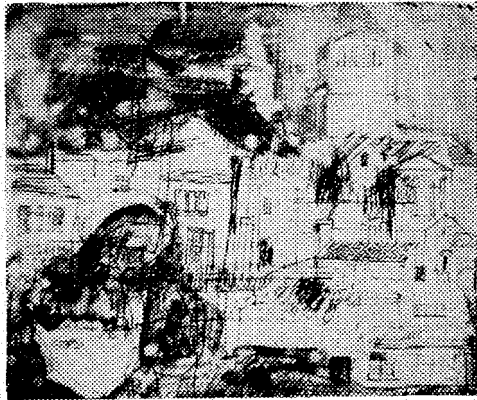
Sikeresen szerepeltek költő vendégeink, Cserhát József, Kalász Márton és Takács Imre a költészet napja és a „Dunántúl” című lírai antológia megjelenése alkalmából Pécssett megrendezett irodalmi esten. A Városi Művelődési Házat zsúfolásig megtöltő közönség előtt a Magvető Könyvkiadó nevében Kajetán Endre főszerkesztő mondott bevezetőt, melyben kiemelte a költészet hazánkban betöltött nagy szerepét, a költők társadalmi felelősségét. Beszélt a magyar líra fejlődéséről, alakuló forrongásairól, arról, hogy milyen mélyen gyökerezik a ma költészete a mai valóságban. A „Dunántúl” című antológia megjelenésének méltatása kapcsán külön hangsúlyozta, hogy a vidéken élő költők tevékenysége szervesen illeszkedik az országos egészbe.

A műsor további részében az est költő vendégei léptek a közönség elé, és felolvasásukkal nagy sikert arattak. A személyesen bemutatkozó költőket Tüskés Tibor előadása követte, aki Cserhát Józsefről, Kalász Mártonról, Pál Józsefről és Takács Imréről rajzolt érzékletes portrét.

Az est folyamán az irodalmi színpad tagjainak előadásában elhangzottak még Arató Károly, Csorba Győző, Bárdosi Németh János, Pákolitz István és Lovász Pál versei is. A műsort fiatal zenészek szereplése tette változatosabbá. A sikeres est után, és másnap a könyvesboltokban költő vendégeink a „Dunántúl” című antológia sok példányát, és önálló köteteiket dedikálták.

A ranyérémmel tüntettek ki Rómában Végvári I. János festőművészt, az esztergomi Tanítóképző Intézet tanárát, az olasz fővárosban bemutatott kiváló grafikai alkotásaiért. A fiatal művész első budapesti kiállításáról, melyet a Fényes Adolf teremben 1965-ben rendeztek, folyóiratunkban részletesen beszámoltunk (1965. augusztus). Végvári I. János most új műveinek veszprémi kiállítására készül. Illusztrációnk címe: „Római impresszió”.

*

Darvas József Zrínyi drámáján dolgozik. A négyszázéves szigetvári jubileum alkalmával bemutatott drámarészlet után most nagy érdeklődéssel várja a közönség a teljes drámát, melyet a tervek szerint szeptemberben, az idei Zrínyi-ünnepen a Pécsi Nemzeti Színház társulata mutat be.

*

Önálló grafikai kiállítással mutatkozott be Pécs város közönségének Swierkiewicz Róbert. A fiatal, ígéretes tehetségű művész több csoportos kiállítás után vállalkozott most élete első önálló tárlatára. A Janus Pannonius Múzeum Rákóczi úti helyiségében megnyílt kiállítást a közönség és a kritika kedvezően fogadta.

*

Alkotó szobát kapnak az ifjúsági írók a siklói várban. Baranya megye Tanácsa a siklói vár egyik szobáját folyamatosan és ingyenesen az ifjúsági írók rendelkezésére bocsátja. Az írókat csak arra kéri, hogy a Siklóson készülő művek kéziratának egy példányát helyezték el a vár archivumában.